

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

حسین باہنکھا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

آموزه ها و آثار اجتماعی حج

نویسنده:

حسین بافکار

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۹	آموزه ها و آثار اجتماعی حج
۹	مشخصات کتاب
۹	دیباچه
۱۹	مقدمه
۲۳	فصل اول: دلایل توجه به بُعد اجتماعی حج
۲۳	اشاره
۲۵	۱. آیات اجتماعی حج در قرآن و روایت‌های ائمه معصوم علیهم السلام
۲۵	اشاره
۲۵	الف) دعوت عمومی مردم
۲۷	ب) منافع عمومی حج
۲۹	ج) هدایت عمومی
۳۱	۲. ویژگی‌های کنگره‌ای بودن مناسک حج
۳۱	اشاره
۳۲	الف) فراخوانی
۳۳	ب) ویژگی فراخوانده‌شدگان
۳۶	ج) فراملیتی بودن کنگره حج
۳۷	د) مشخص بودن زمان و مکان کنگره
۳۷	ه) جمعی بودن اعمال
۳۹	و) گفت‌وگو درباره موضوعات مشترک
۴۰	ز) هدایت کنگره
۴۳	۳. دیدگاه‌های اجتماعی موجود درباره حج
۵۵	۴. اجتماعات دینی در ادیان مختلف

۵۹	نکته پایانی فصل
۶۱	فصل دوم: آموزه‌های اجتماعی حج
۶۱	اشاره
۶۳	۱. تمرین امنیت اجتماعی
۶۹	۲. تمرین همگانی برای نظم اجتماعی
۷۴	۳. کمک به همبستگی اجتماعی
۷۷	۴. آموزش حرکت و پویایی
۷۹	۵. آزمایش و تمرین عفت اجتماعی
۸۲	۶. آموزش مساوات و برابری اجتماعی
۸۶	۷. یادآوری حضور مشترک زن و مرد (خانواده) در عرصه اجتماع
۸۸	۸. تمرین روحی برای انفاق
۹۱	۹. آموزش پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی
۹۳	۱۰. تقویت روابط اجتماعی
۹۵	۱۱. تجربه زندگی اجتماعی در میان اُمت اسلامی
۹۸	نکته پایانی فصل
۱۰۱	فصل سوم: آثار اجتماعی حج در سطح بین‌الملل
۱۰۱	اشاره
۱۰۲	۱. شناخت یکدیگر
۱۰۴	۲. مبادله افکار و اطلاعات
۱۰۶	۳. چاره‌جویی برای مشکلات کشورهای اسلامی
۱۰۹	۴. تبلیغ دین
۱۱۵	۵. حفظ آثار و اخبار پیامبر و تاریخ اسلام در صحنه بین‌المللی
۱۲۰	۶. تقویت همکاری‌های بین‌المللی
۱۲۰	اشاره

- الف) برپایی نمایشگاه فرآورده‌های اقتصادی ۱۲۱
- ب) تشکیل بازار مشترک اسلامی ۱۲۲
- ج) تأسیس بانک بین‌المللی اسلامی ۱۲۳
- د) تشکیل اتحادیه اسلامی ۱۲۴
۷. خنثی‌کننده توطئه‌های دشمنان ۱۲۷
۸. نمایش زندگی اجتماعی بدون فاصله به جهانیان ۱۳۱
۹. ایجاد دیدگاه جهانی بین مسلمانان ۱۳۲
- نکته پایانی فصل ۱۳۴
- فصل چهارم: آثار اجتماعی حج در سطح ملی و بررسی عوامل آسیب‌ساز ۱۳۵
- اشاره ۱۳۵
- آثار اجتماعی حج در سطح ملی ۱۳۷
- اشاره ۱۳۷
۱. هدیه معنویت و نورانیت به جامعه ۱۳۷
۲. پاسداری از ارزش‌های دینی در جامعه ۱۳۹
۳. کاهش مشکلات اجتماعی ۱۴۰
- اشاره ۱۴۰
- الف) کمک به کاهش تورم ۱۴۰
- ب) کمک به کاهش فقر ۱۴۱
- ج) کمک به ایجاد اشتغال ۱۴۲
۴. افزایش مهر و محبت در جامعه ۱۴۳
- اشاره ۱۴۳
- الف) افزایش مهر و محبت در خانواده ۱۴۳
- ب) افزایش مهر و محبت میان اقوام ۱۴۴
- عوامل آسیب‌ساز به اهداف اجتماعی حج ۱۴۶

- ۱۴۶ اشاره
- ۱۴۷ ۱. فخرفروشی برای کسب منزلت اجتماعی
- ۱۴۹ ۲-آلوده کردن حج به منافع دنیوی
- ۱۵۱ ۳. برگزاری حج و عمره برای سیاحت و تفریح
- ۱۵۳ ۴. امتیاز طلبی خواص
- ۱۵۷ ۵. وارد کردن انبوه کالاهای خارجی
- ۱۵۹ نکته پایانی فصل
- ۱۶۱ کتابنامه
- ۱۶۵ درباره مرکز

آموزه ها و آثار اجتماعی حج

مشخصات کتاب

- سرشناسه : بافکار، حسین، ۱۳۴۳ -
عنوان و نام پدید آور : آموزه‌ها و آثار اسلامی حج / حسین بافکار.
مشخصات نشر : تهران: نشر مشعر، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری : ۱۵۶ ص.؛ ۱۹/۵×۹ س.م.
شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۵۴۰-۳۹۱-۹
وضعیت فهرست نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۵۳-۱۵۶.
موضوع : حج
موضوع : حج -- جنبه‌های اجتماعی
رده بندی کنگره : BP۱۸۸/۸ ب/۸۲۲ ۱۳۹۱
رده بندی دیویی : ۲۹۷/۳۵۷
شماره کتابشناسی ملی : ۲۸۰۳۰۲۰
ص: ۱

دیباچه

ص: ۹

وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ (حج: ۲۷)

و مردم را به حج دعوت کن تا پیاده و سواره بر مرکب‌های لاغر (چابک و ورزیده) از هر راه دوری به سوی تو بیایند. خداوند متعال، همه انسان‌ها، نه فقط مؤمنان و موحدان را به طواف و زیارت خانه‌اش، با آداب و مناسک ویژه‌ای، فراخواند تا مراتب بندگی و تسلیم را با زبان جهانی و بین‌المللی برای همگان توصیف کند؛ زیرا مناسک حج از نمادها و رموزاره‌هایی تشکیل شده است که به دین و فرهنگ خاصی محدود نمی‌شود؛ تعالیمی مثل گردش بر مدار توحید، مبارزه با شیطان و قربانی برای خداوند و...؛ به این ترتیب حج بزرگ‌ترین فراخوان و تجمع بشری است که از نظر قدمت، گستردگی و عمق معارف و سطح مناسک برتر از همه تجمع‌های دینی در جهان است.

ص: ۱۰

این تجمع بزرگ، آثار و برکات فراوانی دارد که در آیات قرآن و روایات بیان شده است. تا به حال، آثار متعددی در ابعاد اخلاقی، عرفانی، تاریخی و فقهی حج چاپ شده است، ولی برخلاف تأکیدهای فراوان امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری بر ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، آثار کمتری به این موضوع اختصاص یافته است.

دشمنان اسلام و استعمارگران تلاش کرده‌اند تا حج را در جنبه فردی و اخلاقی آن محدود کنند. حاکمان سرسپرده نیز مانع از این شده‌اند که حج ابراهیمی با تمام ابعاد سیاسی و اجتماعی خود بروز کند. در نتیجه جهان اسلام از ظرفیت‌های این موهبت الهی برای تقویت مسلمانان در سطح ملی و بین‌المللی بی‌بهره شده است.

اثر حاضر، حاصل زحمات پژوهشگر ارجمند، جناب آقای «حسین بافکار» است که سعی کرده است جنبه‌های اجتماعی حج را تبیین و آسیب‌شناسی کند. امید است که مورد توجه و استفاده زائران گرامی قرار گیرد و قدمی هرچند مختصر در راستای تحقق فرهنگ عظیم حج باشد.

انه ولی التوفیق

پژوهشکده حج و زیارت

گروه مطالعات اجتماعی

مقدمه

بی‌شک فریضه عبادی حج، گسترده‌ترین و پرشورترین اجتماع انسانی در یک میقات زمانی است. ولی این اجتماع عظیم انسانی، خود، دعوتی فراملّیتی از سوی معبود است که سالانه عموم جهانیان را به خود فرا می‌خواند. البته در میان جهانیان، این مسلمانانند که با این عبادت الهی آشنایی دیرینه دارند؛ چنان‌که هر ساله، هزاران انسان موحد از گستره گیتی بدین دعوت لبیک می‌گویند و با جدایی از خانواده و کاشانه خود، برای میثاق با حضرت دوست راهی سفری پر رمز و راز می‌شوند. در طول سفر، لباس گناه از تن بیرون و لباس عفاف و بندگی بر تن می‌کنند. برای محرم شدن دل، دیده از گناه باز می‌دارند. زنگار دل با زلال زمزم می‌زدایند و سعی در صفای جان و دل می‌کنند. گرد خانه دوست به طواف درمی‌آیند. در مشعر، عرفات و منا بیتوته کرده و در نهایت، نفس خود را قربانی می‌کنند.

ص: ۱۲

اگرچه در طول تاریخ، همواره گروهی سطحی‌نگر و کوتاه‌اندیش و مغرض کوشیده‌اند این اعمال پرشور و انسان‌ساز را عبادتی فردی و تلاشی بیهوده جلوه دهند و چنان بنمایند که نشان از عقب‌افتادگی اجتماعی است، ولی ژرف‌اندیشان و اندیشمندان، نه تنها با سیر در اقیانوس بیکران معارف و اسرار حج از درک کامل آن ناتوان و در شگفت‌اند، بلکه کوشیده‌اند گوهرهای ناب حکمت، رشد و هدایت را از آن صید کنند؛ زیرا حج تنها یک عبادت فردی یا حرکت جمعی صرف نیست. بلکه منشوری چندضلعی و چند بعدی است که پروردگار یکتا با پرتوافکنی انوار الهی خود، موجب بازتاب بی‌نهایت رنگ از آن شده است که هر انسان خردمندی به مقیاس دانش، بینش و سنجش خود، می‌تواند مشخصه‌های ابعاد بازتابیده شده حج را دریافت و ثبت کند و سپس به تفسیر و بررسی آن پردازد. از این رو، بسیار شایسته خواهد بود که هر یک از ابعاد حج (عبادی، سیاسی، اجتماعی و...) مورد ژرف‌نگری و واکاوی عمیق قرار گیرد.

در این راستا، بررسی بُعد اجتماعی حج از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا حج در بُعد اجتماعی، نمونه عملی نظام صالح اجتماعی است که معلمان واقعی بشر، انبیای بزرگ الهی، ابراهیم خلیل‌الله و محمد حبیب‌الله در سرزمین وحی بنیان نهادند. نظامی اجتماعی که در پرتو

ص: ۱۳

ایمان سامان می‌یابد و هر ساله در وجود انسان‌های حج گزار موحد متبلور می‌شود. در حقیقت، هر ساله این نظام اجتماعی ارزش‌هایی را به نمایش می‌گذارد که برای دگرگونی زندگی فردی و اجتماعی هر انسان خردمند و نیز برای ساختن نظام اجتماعی سالم در هر موقعیت جغرافیایی، ضروری است. پس سعادت‌مند کسی است که بعد معنوی و اجتماعی حج را به نیکی دریابد. و گرنه به فرموده پیشوای ما امام صادق علیه السلام: «چه بسیارند نغمه‌سرایان حج و چه اندکند حج گزاران واقعی» (۱).

البته هنوز راهی بس دراز در پیش است تا فلسفه، آثار و آموزه‌های حج، به‌ویژه در بعد اجتماعی شناخته و شناسانده شود تا مسافران قبله با آگاهی و شعور دینی کامل بر آن مواقف کریمه و مشاعر عظیمه که محل هبوط فرشتگان الهی و توقفگاه انبیا و اولیای پروردگار است، گام بگذارند. امید است این اثر ناچیز گامی هرچند کوچک در ترسیم چهره زیبا و دلنشین حج، به‌ویژه در معرفی آموزه‌ها و آثار اجتماعی آن باشد و مسافران قبله را به نحو شایسته به اهداف اجتماعی حج رهنمون گرداند. ان شاء الله.

۱- مجمع البحرين، فخرالدین طریحی، ماده ضحج، ما أكثر الضحیح و أقل الحجیح .

فصل اول: دلایل توجه به بُعد اجتماعی حج

اشاره

عبادات و فرایض، افزون بر جنبه فردی با تأثیری که در دگرگونی روحی، فکری و اخلاقی افراد بر جای می‌نهند، به نوعی با موضوعات اجتماعی در ارتباطند. در این میان، حج با مجموعه‌ای از اعمال و عبادات به ظاهر جدا از هم، می‌تواند نقش مهمی در تغییر ساختار نظام‌های اجتماعی ایفا کند؛ زیرا از سویی مناسک حج، کاری خودسرانه نیست که شخص مسلمان براساس سلیقه شخصی و با تأثیرپذیری از فضای قانونی یا فرهنگی جامعه خود، آنها را انجام دهد، بلکه بر پایه اصول و قواعد دقیق فقهی است. خداوند این اصول و قواعد را براساس نیازهای فطری انسان و جامعه

ص: ۱۶

تنظیم کرده است که به انسان و زندگی اجتماعی او سامان می‌بخشد و زمینه رشد و شکوفایی شخصیت فرد مسلمان و جامعه دینی‌اش را فراهم می‌سازد. از سوی دیگر، وضعیت در مراسم حج چنان است که برای فرد زائر، حضور در جمع و روابط اجتماعی امری بدیهی است و از جوهره حج جدا نیست.

می‌توان گفت که مسافر خانه خدا، آن هنگام که آهنگ سفر از وطن می‌کند تا آن دم که به میهن برمی‌گردد، رابطه‌اش با گروه و جمع است که این نشانگر جدایی‌ناپذیری روح جمعی از تار و پود حج است. البته در طول تاریخ همواره عده‌ای آگاهانه یا ناآگاهانه کوشیده‌اند که حج را فریضه فردی قلمداد کنند و مانع از توجه به بعد اجتماعی حج و تبلور آثار اجتماعی آن شوند. ولی دلایل محکم ذیل، چنین اندیشه‌هایی را نقض می‌کند:

- آیات اجتماعی حج در قرآن و روایت‌های ائمه معصوم علیهم السلام؛

- کنگره‌ای بودن مناسک و اعمال حج؛

- دیدگاه‌های اجتماعی موجود درباره حج؛

- تفکیک‌ناپذیر بودن مراسم مذهبی از اجتماعات انسانی.

در این فصل موارد ذکر شده، تحلیل و بررسی می‌شود.

۱. آیات اجتماعی حج در قرآن و روایت‌های ائمه معصومین علیهم السلام

اشاره

در منابع دینی، همچون آیات قرآن و روایات ائمه معصومین علیهم السلام از فریضه حج با مفاهیم اجتماعی فراگیری، نظیر دعوت عمومی، منافع عمومی، هدایت عمومی و... یاد شده است که جملگی بیانگر توجه به بعد اجتماعی حج است.

الف) دعوت عمومی مردم

از امتیازات مخصوص به حج این است که آیات حج خطاب به عموم مردم است که از آن به «الناس» تعبیر شده است؛ از جمله می‌فرماید: (وَ أَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ)؛ «و مردم را به حج دعوت کن». (حج: ۲۷)

یا می‌فرماید:

(وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ) (آل عمران: ۹۷)

و برای خدا بر مردم [واجب] است که آهنگ خانه [او] کنند.

یا می‌فرماید:

(جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ) (مائده: ۹۷)

خداوند کعبه - بیت الحرام - را وسیله‌ای برای استواری و سامان بخشیدن به کار مردم قرار داده است.

«ناس» واژه‌ای بی‌رنگ، بدون نام و نشان و برای همه

ص: ۱۸

فرزندان آدم است و فراگیرترین کلمه به کار برده شده در فرهنگ قرآن است. از آن رو که دین برای سعادت و رستگاری آدمیان است و از این نظر که بین انسان‌ها تفاوتی نیست، مخاطب قرآن همه انسان‌هاست و مشخصه‌های انسانی، آن را محدود نمی‌سازد. (۱)

این گونه آیات و روایات، دلالتی روشن بر «بعد اجتماعی حج» دارند. اگر حج، فریضه‌ای فردی بود، لازم نبود این همه روی کلمه «الناس» تکیه شود.

به‌ویژه خداوند در آیه اول، خطاب به حضرت ابراهیم علیه السلام می‌فرماید:

(وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ) (حج: ۲۷)

و مردم را به حج دعوت کن تا پیاده و سواره بر مرکب‌های لاغر (چابک و ورزیده) از هر راه دوری به سوی تو بیایند. در این آیه، گروه پیاده، یعنی توده مردم؛ گروهی که برای رفتن به خانه خدا وسیله‌ای ندارند و با پای پیاده رهسپار دیار عشق و ایمان می‌شوند. خداوند اینها را مقدم بر گروه سواره، یعنی گروه توانگر جامعه ذکر کرده است. البته هر دو گروه باید در زمان و مکان معینی گرد هم آیند تا فریضه الهی حج را به‌طور جمعی انجام دهند.

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، محمدتقی رهبر، ص ۱۲۰.

ب) منافع عمومی حج

دومین موضوعی که موجب می‌شود به بعد اجتماعی حج توجه شود، برکات و منافع مادی و معنوی حج است که عموم حاجیان را در بر می‌گیرد؛ چنان‌که قرآن در ادامه آیه (وَ أذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ) (حج: ۲۷) می‌فرماید: (لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ. . .)؛ «تا شاهد منافع گوناگون خویش [در این برنامه حیات بخش] باشند. . .». (حج: ۲۸)

در این آیه، منافع به صورت مطلق ذکر شده و به منافع دنیوی یا اخروی مقید نشده است؛ زیرا منافع بر دو نوع است: نوع اول، منافع دنیوی است که در همین زندگی دنیا سود می‌بخشد، زندگی آدمی را صفا می‌دهد و حوائج گوناگون او را برآورده و نواقص مختلف را برطرف می‌سازد؛ مانند تجارت، سیاست، امارت، تدبیر، اقسام رسوم، آداب، سنن، عادات، انواع یاری‌های اجتماعی و غیر آن.

نوع دوم، منافع اخروی است که همان تقرب به سوی خداست؛ تقربی که بندگی را مجسم سازد و اثرش در عمل و گفتار آدمی هویدا شود. (۱)

در حقیقت به‌جا آوردن مناسک حج، اگرچه برای کسب رضایت خداست، منافع و برکات آن نصیب عموم مردم هم می‌شود، چه آنانی که در حج حضور دارند و چه

۱- تفسیر المیزان، محمدحسین طباطبایی، ج ۱۴، صص ۵۴۸ و ۵۴۹ با اندکی تصرف.

ص: ۲۰

آنانی که در دورترین نقاط جهان زندگی می‌کنند.

امام رضا علیه السلام درباره منافع اجتماعی حج می‌فرماید:

... وَمَا فِي ذَلِكَ لِجَمِيعِ الْخَلْقِ مِنَ الْمَنَافِعِ... وَمَنْعُهُ مَنْ فِي الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَمَنْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ مِمَّنْ يَحُجُّ وَمِمَّنْ لَا يَحُجُّ... (۱)

از علل و جوب حج منافی است که برای همه خلق است... و منافی است برای کسانی که در شرق و غرب یا خشکی و دریا هستند، آنانی که حج می‌گذارند و آنان که حج به‌جا نمی‌آورند...

نکته‌ای که باید درباره منافع دنیوی حج لحاظ شود این است که انجام دادن این فریضه، مشکلات خاص خود را دارد؛ مانند هزینه سفر، مخارج اهل و عیال، اندیشه به آتیه، مشکلات سفر و... که ممکن است در دل‌ها شک و تردید ایجاد کند و موجب شود که افراد در انجام دادن آن سستی کنند و این کنگره پرشکوه وحدت و توحید تعطیل شود. از این رو خداوند در قرآن با ذکر منافع اجتماعی حج، در مردم ایجاد انگیزه می‌کند که از منافع و برکات حج غافل نشوند؛ زیرا «انسان مجبول به حب منفعت است» (۲) و (۳).

۱- عیون اخبار الرضا علیه السلام، ابن بابویه، ج ۲، ص ۹۰.

۲- ترجمه تفسیر المیزان، محمدحسین طباطبایی، ج ۱۴، ص ۵۴۹.

۳- سرشت و جبلی انسان، منفعت‌گرا است. انسان همواره به دنبال نفع و سود خود است. البته همیشه نفع دنیوی مراد نیست، بلکه گاهی نفع اخروی را بر نفع دنیوی ترجیح می‌دهد.

ج) هدایت عمومی

از ویژگی‌های دیگر حج، نقش هدایتگری عمومی آن است که موجب توجه به بعد اجتماعی حج می‌شود. خداوند در قرآن می‌فرماید:

﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ﴾ (آل عمران: ۹۶)

نخستین خانه‌ای که برای مردم [و نیایش خداوند] بنا نهاده شد، همان است که در سرزمین مکه است که پربرکت و مایه هدایت جهانیان است.

کلمه «مبارک» از ماده برکت و بر وزن مفاعله به معنای «خیر کثیر» است. کعبه را مبارک گویند، چون خیر فراوان در آن قرار داده شده است. اگرچه مبارک بودن خانه کعبه شامل برکات دنیوی و اخروی است، اما با در نظر گرفتن تقابلی که با جمله هُدًى لِّلْعَالَمِينَ پیدا کرده است، روشن می‌شود که مراد از آن، تنها برکات دنیوی است که عمده آن فراوانی ارزاق و توجه به آبادی به واسطه حج است. (۱)

همچنین «این خانه مقدس، رمز وحدت مردم و مرکزی برای اجتماع دل‌ها و کنگره‌ای عظیم برای استحکام پیوندهای گوناگون است. در پرتو این خانه مقدس و مرکزیت و معنویت آن که از ریشه‌های عمیق تاریخی مایه می‌گیرد، [مردم] می‌توانند بسیاری از

ص: ۲۲

نابسامانی‌های خود را سامان بخشند و کاخ سعادت خود را بر پایه آن استوار سازند و هدایت شوند». (۱)

در واقع خانه کعبه، نشانه گویایی (۲) است که همواره مردم را از تمام سمت‌ها به سوی خود فرا می‌خواند تا مردم راه مقصود را گم نکنند. تا آن زمان که مردم رو به سوی کعبه می‌نهند و مناسک حج را برپا می‌کنند، در مسیر هدایت و رستگاری خواهند بود؛ زیرا مصالح و امور مردم، از جمله دین آنها که بازدارنده انحرافات اجتماعی است، در گرو تقویت حج و برپایی آن است؛ چنان که خداوند کریم در قرآن می‌فرماید:

(جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ) (مائده: ۹۷)

خداوند، کعبه -بیت‌الحرام- را وسیله‌ای برای استواری و سامان بخشیدن به کار مردم قرار داده است.

با توجه به معنای قِيَامًا لِلنَّاسِ چنین برداشت می‌شود که کعبه و حج سبب اصلاح امور دینی و دنیوی مردم و باعث رفع نابسامانی‌ها از جوامع مسلمانان می‌شود؛ زیرا کعبه، ضامن برای جامعه بشری مطرح شده است و این برای حرمت، جلالت و قداستی است که کعبه در نظر

۱- تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، ج ۵، ص ۹۷ با اندکی تصرف .

۲- امام علی علیه السلام کعبه را نشانه گویای اسلام نامیده است: «للاسلام علماً» ؛ نهج‌البلاغه، خطبه اول.

ص: ۲۳

عموم مردم دارد. از این رو، کعبه موصوف به «بیت الحرام» شده است؛ چون محور فعالیت همگانی واقع می‌شود». (۱)

بر همین اساس است که حضرت علی علیه السلام حج و کعبه را مایه تقویت دین می‌داند و می‌فرماید:

«... الْحَجُّ تَقْوِيَةٌ لِلدِّينِ» (۲)؛ «[خداوند] حج را باعث تقویت دین قرار داده است».

«شهید مطهری» در این باره می‌نویسد:

علی علیه السلام در کلمات خود ضمن بیان فلسفه پاره‌ای از مقررات اسلامی، درباره حج می‌فرماید:

«الْحَجُّ تَقْوِيَةٌ لِلدِّينِ (تقرباً للدين)»؛ «فلسفه حج، تقویت دین است (فلسفه حج نزدیک کردن پیروان دین است)» به‌رحال منظور یکی است. اگر مفهوم کلام این باشد که فلسفه حج نزدیک کردن دین است، باز واضح است که منظور نزدیک شدن دل‌های مسلمانان و در نتیجه تقویت و نیرومندی اسلام است. (۳)

۲. ویژگی‌های کنگره‌ای بودن مناسک حج

اشاره

«کنگره» واژه‌ای فرانسوی به معنای انجمن است که از نمایندگان چند دولت برای حل و فصل امور سیاسی و اجتماعی تشکیل می‌شود. همچنین به معنای مجمعی از

-
- ۱- «ابعاد حج در قرآن»، محمد تقی رهبر، فصلنامه میقات، شماره ۵۸، زمستان ۸۵، صص ۴۸ و ۴۹ با اندکی تصرف.
 - ۲- نهج البلاغه، محمد دشتی، حکمت ۲۵۲، ص ۶۸۲.
 - ۳- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، مرتضی مطهری، ص ۲۳.

ص: ۲۴

دانشمندان و متخصصان است که برای بحث و مذاکره در مسائل علمی و فنی تشکیل می‌شود. (۱)

مناسک حج نیز حالت کنگره‌ای دارد. البته از نظر هدف و نوع افراد شرکت کننده با کنگره‌های امروزی که هر از گاهی دولت‌ها یا نمایندگان آنها و همین‌طور گروه‌های خاص اجتماعی در گوشه و کنار جهان تشکیل می‌دهند، متفاوت است؛ زیرا کنگره‌هایی که در جهان تشکیل می‌شود، تأمین کننده منافع و مصالح گروه خاصی از دولت‌ها و گروه‌هاست و افراد خاصی می‌توانند در این کنگره‌ها شرکت کنند. ولی در کنگره حج، نمایندگان امت اسلامی شرکت می‌کنند. نمایندگان آنی که هر کدام نماینده جوامع اسلامی خود به حساب می‌آیند. با این حال، این اجتماع منافع و مصالحی دارد که شامل حال تمام مردمی می‌شود که در هر جای جهان زندگی می‌کنند و ویژگی‌هایی دارد که آن را همانند کنگره‌های امروزی کرده است. برای تبیین بحث، به ویژگی‌های کنگره حج اشاره می‌شود:

الف) فراخوانی

برای تشکیل هر کنگره جهانی، ابتدا دولت‌ها و گروه‌ها نمایندگان خاص خود را به آن کنگره فرا می‌خوانند. در کنگره حج نیز خداوند متعال از فراسوی زمان، ملل مختلف

ص: ۲۵

جهان را به کنگره فراخوانده است (۱) و در طول تاریخ فراخوانده‌شدگان، لیبیک گویان در هر سال از سراسر جهان در زمان خاص به محل ندا (مکه) می‌شتابند و با انجام دادن مناسک و اعمال خاص، یک نمونه از زندگی اجتماعی متبلور شده از ایمان، بدون تبعیض و امن را با دل‌هایی به هم نزدیک شده تجربه می‌کنند و از منافی که از این اجتماع حاصل می‌شود، خود و دیگران را بهره‌مند می‌سازند.

ب) ویژگی فراخوانده‌شدگان

افراد شرکت‌کننده در تمام همایش‌ها و کنگره‌های جهانی طبق هویت‌های شخصی خود، نظیر میزان تحصیلات، نوع مدرک، هم‌سطحی و هم‌سنخی و... به کنگره فراخوانده می‌شوند. در کنگره حج هم شرکت‌کنندگان یک ویژگی دارند که همان «استطاعت» است. از این رو پیر و جوان، سیاه و سفید، مرد و زن، باسواد و بی‌سواد، شهری و روستایی و... فقط با داشتن «استطاعت» می‌توانند پیاده و سواره در آن شرکت کنند.

در حقیقت، هویت‌های شخصی در این همایش محو می‌شود؛ چنان‌که «احمد شبلی» می‌گوید:
حج گردهمایی مسلمانان است که در آن نمایندگان برگزیده نشده‌اند که بر حاجیان احساس برتری کنند

ص: ۲۶

و به جدال پردازند. بلکه در به روی هر کسی که بتواند در این گردهمایی بزرگ شرکت کند، باز است. بنابراین حاجیان، نمایندگان تمامی شهرها و روستاهایند و از جانب همه فرهنگ‌ها و طبقات نمایندگی می‌کنند. (۱)

همین‌طور مرحوم «شریعتی» در این باره می‌نویسد:

در دنیا کنگره خیلی فراوان است، اما این تجمع با همه تجمع‌های دیگری که در دنیا بوده و هست تفاوت دارد. در تجمع‌های دیگر، نمایندگان طبقات و ملت‌ها که انتخاب شده‌اند، جمع می‌شوند، اما در اینجا ملت‌ها و توده‌های بی‌نماینده، خودشان مستقیم به میعادگاه می‌آیند. هر انسانی به نمایندگی خود و جامعه‌اش اینجا دعوت شده و حاضر می‌شود.

انسان‌ها نمایندگان نیستند که بیایند آنجا بستنی بخورند، موزیک گوش بدهند و کنفرانس‌های کشکی [تشکیل] بدهند و از طرف کسانی که نمی‌شناسند به نمایندگی حرف بزنند! [حج] یک چنین کنفرانس ملی و بین‌المللی نیست. در اینجا هر کس صادق‌ترین نماینده خویش است. [در] این میعادگاه هر کس به نمایندگی خویش می‌آید. هیچ‌جا نیست که آدم‌های معمولی و کسانی که هیچ وقت نمایندگی یا مسئولیت

۱- مقدمه کتاب مناسک حج و عمره، محمد سعید رمضان بطویی، ص ۱۶۳.

ص: ۲۷

کس دیگری را نداشتند، دعوت شوند. . . .

اینجا تنها جایی است که متن توده ایران، متن توده عرب، متن توده ترک و متن توده‌های مسلمان را به حالت طبیعی شان، نه به شکل مصنوعی با لباس‌های رسمی، در طرز تفکر طبیعی و واقعی می‌توان مشاهده کرد. اجتماعی از توده‌ها؛ و نه از برگزیده‌ها، زبده‌ها، اشراف، متفکران و دانشمندان، نه، نه! از متن توده مردم آنجا دعوت شده‌اند. (۱)

جالب اینکه فراخوانده‌شدگان به حج، در هر سال افراد جدیدی هستند، ولی فارغ از محدودیت‌های زمانی با هم کیشان خود در طول تاریخ پیوند برقرار می‌کنند. برای نمونه «محمد اسد» در توصیف تجربه خود از موسم حج می‌نویسد:

وقتی روی آن تپه ایستادم و به دشت عرفات که آن را نمی‌دیدم، چشم دوختم، احساس کردم که گویی زمینی تیره‌رنگ، پیش روی من است. زمینی که چند لحظه پیش مرده بود و اینک با حرکت امواج انسانی در آن، زندگی از نو آغاز شده است. فضای عرفات، پر از صداهای شگفت‌انگیز میلیون‌ها زن و مردی است که در قالب بیش از ۱۳۰۰ حج، فاصله میان مکه و عرفات را پیاده و سواره پیموده‌اند؛ زیرا صداها و

۱- میعاد با ابراهیم، علی شریعتی، صص ۱۰۱ و ۱۰۲، با اندکی تغییر .

ص: ۲۸

گام‌های آنان و حیواناتشان از نو شنیده می‌شود. من آنان را می‌بینم که راه می‌روند، سوار می‌شوند و گرد هم می‌آیند؛ یعنی تمامی آن میلیون‌ها حاجی با لباس‌های سفیدشان در طی ۱۳۰۰ سال. برادرانی دارم از سمت راست و برادرانی دارم از سمت چپ، هیچ کدام آنها را نمی‌شناسم. ولی هیچ کدام از آنها نیز با من بیگانه نیستند. (۱)

ج) فراملیتی بودن کنگره حج

کنگره حج نیز همانند کنگره‌های جهانی، اجتماعی فراملیتی است که افراد مسلمان از سراسر جهان بدون توجه به مشخصه‌های جغرافیایی، سنت‌های قومی، نژادی، لباس، رنگ، با مساوات کامل و بدون توجه به شعارهای پوچ گمراه‌کننده در آن شرکت می‌کنند.

«حج از جنبه جهان‌شمولی (فراملیتی)، کنگره ملل متحد است؛ بزرگ‌ترین واقعه میان‌فرهنگی است که به‌طور مداوم از زمان ظهور اسلام تا امروز در سطح جهان صورت می‌گیرد. حج، تنها جریان ارتباطی میان فردی و میان‌فرهنگی است که به واسطه‌های سازمانی، رسانه‌ای، ابزاری و تکنولوژی تکیه ندارد. اساس آن بر سه موضوع خلقت، وحدت و امت متکی است. حج، تنها بسیج جهانی و مردمی

۱- الطریق الی مکه، محمد اسد، ص ۴۰۴.

ص: ۲۹

است که با صلح و امنیت برپا می‌شود. در تمام همایش‌ها و کنگره‌های جهانی، نام افراد با نام شغل، تابعیت، ملیت، نژاد، لباس، ثروت و قدرت شناخته می‌شود. در حالی که در کنگره جهان‌شمول اسلام که تنها یکی از فرایض اسلام است، این شناخت هویت، به دور ریخته می‌شود» (۱).

د) مشخص بودن زمان و مکان کنگره

هنگام فراخوان کنگره‌های جهانی، زمان و مکان تشکیل کنگره به آگاهی فرا خواننده‌شدگان رسانده می‌شود. حج نیز کنگره‌ای است که هر ساله در مقدس‌ترین مکان، در میقات زمانی خاص، حول محور کعبه تشکیل می‌شود. شرکت‌کنندگان در این کنگره با تمام رسالت‌داران آسمانی و همه موحدان و یکتاپرستان تاریخ، ارتباط برقرار می‌کنند و صحنه‌ای از پویایی و زنده بودن یک امت را به نمایش می‌گذارند.

ه) جمعی بودن اعمال

مناسک و اعمال حج، چون طواف، سعی، رمی، وقوف و... همه به صورت جمعی در کنگره حج صورت می‌گیرد. همان‌گونه که در کنگره‌ها تصمیمات جمعی اتخاذ می‌شود، جمعی بودن اعمال حج، روح جمعی و

۱- «اتحادیه امت اسلام، طرحی در پی آمد ساختار جهان‌شمولی»، فصل‌نامه اندیشه تقریب، حمید مولانا، سال اول، زمستان ۱۳۸۲، صص ۴۳ و ۴۴.

ص: ۳۰

برادری را میان مسلمانان تقویت می‌کند. اعمال جمعی حج به اندازه‌ای زیبا و تأثیرگذار در وحدت مسلمانان است که همواره بیگانگان به آن اعتراف داشته‌اند؛ چنان‌که نوشته‌اند:

زیارت خانه خدا، از جمله عبادات ظاهری است که هر سال، بسیاری از مسلمانان جهان که استطاعت مالی دارند در کعبه که خانه خدا و محل نزول وحی به محمد (ص) است جمع می‌شوند و در مراسم باشکوه حج شرکت می‌کنند. پس از زیارت کعبه، اعمال عرفات را که در سیزده مایلی مکه قرار دارد به جای می‌آورند. همه مسلمانان عالم در یک‌جا جمع شده و همگی با یک هدف و منظور واحد که جلب رحمت پروردگار عالم است به عبادت مشغول می‌شوند. اعمال حج را فقیر و غنی، فرمانروا و فرمانبردار، دانشمند و کارگر یکسان انجام می‌دهند. تمام حجاج، لباس سفید و یکنواخت می‌پوشند و سرپایشان را همان لباس بدون بخیه و دوخت می‌پوشاند و هیچ‌گونه امتیاز طبقاتی در بین آنها مشاهده نمی‌شود. همه حجاج دور خانه گرد می‌آیند و نمونه بارزی از روح اتحاد و یگانگی در میان آنها دیده می‌شود. آنان همگی برای رسیدن به یک منظور و هدف نیت می‌کنند و در انجام دادن این عمل تا سر حد فداکاری، همکاری و یاری می‌کنند.

ص: ۳۱

حج موجب تفاهم و آشنایی بیشتر مسلمانان جهان می‌شود و مردم را به هم نزدیک و متحد می‌سازد. (۱)

همین‌طور دایرةالمعارف بریتانیا نوشته است:

حج، همه ساله میلیون‌ها مسلمان را به حضور در مراسم فرا می‌خواند. این عبادت، نقش نیرومند و وحدت‌بخشی را در اسلام ایفا می‌کند و مسلمانان از نژادها و ملیت‌های مختلف را به اجتماع در این همایش دینی جلب می‌کند. (۲)

(و) گفت‌وگو درباره موضوعات مشترک

در کنگره‌های جهانی، افراد هم‌فکر و هم‌سو، در موضوعات مشترک و مورد علاقه به بحث و گفت‌وگو می‌نشینند. از آخرین دستاوردها و نوآوری‌های یکدیگر، آگاهی می‌یابند و برای رسیدن به اهداف مشترک برنامه‌ریزی می‌کنند.

مسلمانان هر ساله در کنگره حج پس از درهم شکستن آخرین پایگاه ابلیس، پس از بریدن عزیزترین پیوند خودپرستی و پس از جشن پیروزی، فرصت می‌یابند با همفکران، همدردان و همراهان خویش که از سراسر دنیا در آنجا گرد آمده‌اند، از دردها، نیازها، دشواری‌ها و

۱- اسلام صراط مستقیم، کنت مورگان، صص ۱۳۵ و ۱۳۶.

۲- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۴ و ۲۵.

ص: ۳۲

آرمان‌های خویش سخن بگویند. خطرات، توطئه‌ها، دوستی‌ها و دشمنی‌های قطب‌های بزرگ جهانی و کارکنان داخلی‌شان را مطرح کنند و راه‌حل بجویند. با کوشش‌های تفرقه‌افکنانه، تعصب‌های کور، موج‌های تبلیغاتی سیاه، خرافه‌پراکنی‌های جهل‌پرور، سمپاشی‌های کینه‌توزانه، فرقه‌بازی، بدعت‌سازی، گرایش‌های انحرافی، مذهب‌تراشی، فرهنگ‌زدایی و صدها بیماری رنگارنگی که امت را تهدید می‌کند، طرح یک مبارزه مشترک جهانی را بریزند و برای تحقق هدف‌های اسلامی، آرمان‌های انسانی، شناخت درست یکدیگر و کم‌کردن فاصله‌ها تلاش کنند. (۱)

(ز) هدایت کنگره

در تمام کنگره‌های جهانی، هیئت رئیسه کنگره، جلسات و گفت‌وگوهای کنگره را مدیریت و هدایت می‌کند. حج نیز کنگره‌ای فراملیتی و سازمان‌یافته است که دارای تشکل و رهبری است؛ به تعبیر دیگر، حج با تبعیت از زعامت و مرجعیت دینی انجام می‌پذیرد که از آن با عبارت سرپرست حجاج (امارت الحاج) یاد می‌شود.

«هدف از این سرپرستی، ایجاد نظم پسندیده در انجام دادن فریضه حج، سیاست‌گذاری و رسیدگی به امور حجاج بیت‌الله است که در موسم حج، گردهمایی عظیمی

۱- تحلیلی از مناسک حج، علی شریعتی، ص ۱۸۸ اقتباس .

ص: ۳۳

را تشکیل می‌دهند و به راهنمایی فکری، دینی، سیاسی و اقتصادی نیاز دارند و بدون سرپرستی، دچار سردرگمی خواهند شد و افراد بدخواه از این فرصت سوء استفاده خواهند کرد. شاید بدین لحاظ به [امارت حج] تعبیر کرده‌اند که امارت نوعی امر و نهی و فرماندهی متناسب با شئون این فریضه بین‌المللی اسلامی است و امیرالحاج، فرمانده آن است که همانند یک فرمانده نظامی، سپاه توحید را در جهت مقاصد عالی معنوی، انسانی، عبادی و سیاسی فرماندهی می‌کند و این خود رمز دیگری از بعد سیاسی و اجتماعی حج است؛ زیرا اگر حج یک عبادت خالص بود، نیازی به امارت نداشت». (۱)

جالب اینکه از همان آغاز که خانه کعبه بنا شد، فرزندان حضرت اسماعیل تولیت کعبه را برعهده گرفتند و امور حج را سرپرستی و هدایت کردند و این منصب از نسلی به نسل دیگر رسید؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام فرمود:

فرزندان اسماعیل همواره سرپرستان خانه خدا بوده‌اند و حج را برای مردم به پا می‌داشتند و به امر دین مردم رسیدگی می‌کردند و این سمت را بزرگی از بزرگی به ارث می‌برد. (۲)

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۸۶.

۲- «لَمْ يَزَلْ بَنُو إِسْمَاعِيلَ وُلاةَ الْبَيْتِ وَ يُقِيمُونَ لِلنَّاسِ حَجَّهُمْ وَ أَمْرَ دِينِهِمْ يَتَوَارَثُونَهُ كَابْرَ عَنْ كَابِرٍ»؛ بحار الانوار، محمدباقر مجلسی،

ج ۱۵، ص ۱۷۰.

ص: ۳۴

رهبری حج در عصر ائمه علیهم السلام آن اندازه دقیق بوده است که امام معصوم علیه السلام حتی برای یک لحظه هم اجازه به هم خوردن نظم و رهبری را در حج نمی‌دهد؛ چنان که روایت شده است:

در سال ۱۴۰هـ. ق «اسماعیل بن علی» امیرالحاج بود و امام صادق علیه السلام نیز از همراهان امیرالحاج در سفر حج بود. در این سفر یک لحظه امام صادق علیه السلام از اسب پایین افتاد. امیرالحاج به احترام امام صادق علیه السلام دستور توقف داد. اما امام صادق علیه السلام به امیرالحاج فرمود:

«فان الامام (۱) لایقف» (۲)؛ «حرکت کن که رهبر نباید توقف کند».

آری، سرپرست حج حق ندارد حتی برای یک لحظه هم که شده برای اتفاقی که ناخودآگاه روی می‌دهد، نظم و برنامه حج را به هم بزند. حتی اگر آن اتفاق برای امام معصوم باشد.

«امام صادق علیه السلام در آن سفر از نظر اجتماعی یک فرد محترم و یک مسلمان حج گزار است؛ حج گزاری که به تمام اهداف عالی اسلام آگاهی دارد و نمی‌خواهد حال که

۱- در این روایت به امیرالحاج، «امام» به معنای لغوی رهبر اطلاق شده است، نه معنای اصطلاحی در شیعه. ر. ک: جایگاه حقوقی

سیره، سیداحمد خاتمی، ص ۲۶؛ پاسدار اسلام، مهر ۱۳۷۵، شماره ۱۷۸.

۲- الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۴، ص ۵۴۱؛ وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۹۸.

ص: ۳۵

خود در رأس حکومت اسلامی نیست، برنامه منظم حج را به هرج و مرج و بی‌برنامگی تبدیل کند؛ زیرا فراخوان حج کاری هدایت‌شده و جزئی از اجزا و هدایت کلی جامعه اسلامی است که اختیارش در آن عصر در اختیار زمامدار و اطرفیانی قرار داشته است که مورد تأیید نبوده‌اند. اما اصلی که واقعیت دارد این است که امام صادق علیه السلام آمادگی دارد که در اجرای صحیح برنامه الهی حج، به حکومت کمک کند، ولی حاضر نیست یک لحظه بی‌نظمی و بی‌برنامگی را تحمل کند» (۱).

۳. دیدگاه‌های اجتماعی موجود درباره حج

دلیل دیگری که موجب می‌شود انسان به بعد اجتماعی حج توجه کند، وجود دیدگاه‌های اجتماعی متفاوت درباره مناسک حج است. اگر حج تنها یک عبادت فردی بود، این همه اظهار نظرهای اجتماعی بی‌وجه بود. همین که صاحب‌نظران، حج را یک موضوع اجتماعی می‌دانند، کافی است که به آن از بعد اجتماعی نگریسته شود. حتی برخی اندیشمندان غربی که به دین اسلام با نگرش اجتماعی نگریسته‌اند، در مورد حج نیز مطالبی را ذکر کرده‌اند. دیدگاه‌های اجتماعی «کنت مورگان» از آن جمله است؛ وی می‌نویسد:

۱- حج در قرآن، محمدحسین بهشتی، صص ۹۹ و ۱۰۰ با اقتباس .

ص: ۳۶

در شرع اسلام، عبادات مستند به عقایدی است که پیش تمام مسلمانان مطلوب است و آنها عبارتند از: نماز، روزه، زکات و حج، و خداوند این اعمال را وظیفه مسلمانان قرار داده است تا پیوسته در برابر نعمت‌های بیکران پروردگار که بر جان، مال و اجتماع آنان ارزانی فرموده است، سپاسگزاری کنند. از طرف دیگر، مسلمانان پی برده‌اند به جای آوردن اعمالی که خداوند معین فرموده است، اگرچه برای رضای خداست، ولی در واقع نفع آنها بیشتر عاید جامعه خودشان می‌شود و سعادت آنها را در بر دارد. نماز و روزه، مسلمانان را به نظم، ترتیب و پرهیزکاری عادت می‌دهد و به بهبود زندگی معنوی و روحی ایشان یاری می‌کند. زکات، احتیاجات افراد جامعه را برطرف می‌سازد و روح محبت و نوع‌دوستی را تقویت می‌کند. حج، به وسعت دایره تفاهم و آشنایی مسلمانان جهان می‌افزاید و با توجه به ذات احدیت و به یاری و هدایت پروردگار و تحت لوای قرآن، مردم را به هم نزدیک و متحد می‌سازد. (۱)

حج در دیدگاه اجتماعی دینی، یکی از «ارکان» (۲) دین اسلام است که نشانه‌ها و ساختار کلی جامعه اسلامی را

۱- اسلام صراط مستقیم، ص ۱۳۶ با اندکی تصرف .

۲- امام باقر علیه السلام فرمود: «اسلام بر پنج چیز بنیان نهاده شده است: نماز، روزه، زکات، حج و ولایت». جامع احادیث الشیعه، ج ۱، ص ۱۲۷.

ص: ۳۷

دارد؛ یکی از صاحب‌نظران دینی در این باره می‌نویسد:

اسلام دارای مبانی و ارکانی است که بر آنها بنا شده و بدان تکیه داده است و بدون وجود آنها فرو می‌ریزد. بدون ارکان، از اسلام جز اسمی باقی نمی‌ماند. یکی از ارکان اسلام، حج است که هر کس به عمد حج نگذارد، رکنی از ارکان دین الهی را نابود کرده است و در نتیجه اسلام کامل را از بین برده است. از این رو حج جزو مبانی اسلام است. (۱)

همچنین حج در این دیدگاه شیوه‌ای فردی و اجتماعی است که دارای اهداف مشخص و تاریخی است و می‌خواهد وضعیت انسان مسلمان را از یک پدیده منفی که محصول مشکلات خانوادگی و روابط اجتماعی نادرست است، به یک پدیده مثبت تبدیل کند؛ یعنی انسان مسلمان می‌تواند با الهام گرفتن از عقیده توحیدی‌اش و بنیادهای مختلف توحیدی این وضعیت را فرا گیرد و آن را به کل جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کند تعمیم دهد. حج در این معنا موقعیت برجسته‌ای در فرآیند ساختن ذات مسلمان و جامعه دینی‌اش دارد و می‌تواند منافع فراوانی برای مسلمانان داشته باشد.

«شهید بهشتی» در این باره می‌نویسد:

انسان در سفر حج، یک نمونه کوچک از اجتماع

۱- جرعه‌ای از بیکران زمزم، عبدالله جوادی آملی، صص ۸۶ و ۸۷.

ص: ۳۸

روح‌دار را می‌بیند. زندگی اجتماعی که در آن ایمان نفوذ کرده است را می‌بیند و لذت می‌برد. وجدانش بیدار می‌شود که اگر تلاشگر است، برای یک نظام عالی تلاش می‌کند.

... هر مسلمانی می‌تواند در مراسم حج یکی از نقش‌های مؤثر ایمان را در ایجاد نظام اجتماعی، با چشم ببیند. روابط با یکدیگر در مراسم حج از هر نظر روابطی است که بیش از هر چیز تحت تأثیر ایمان افرادی که دور هم جمع شده‌اند قرار دارد و در پرتو چنین ایمانی است که تجاوز، تعدی، جلوه‌گری، دگرخواهی در رفتار انسان بسیار کم دیده می‌شود. انسان در آنجا می‌تواند با خودش بیندیشد که اگر جامعه‌ای بزرگ همواره تحت تأثیر چنین ایمانی زندگی کند، وضع روابط اجتماعی، محبت، برادری و غمخواری در زندگی بهتر می‌شد. (۱)

در این دیدگاه اجتماعی، حج گرچه در وهله نخست مجموعه‌ای از عبادت‌های ساده و پراکنده است که هیچ نقطه مشترکی در آن یافت نمی‌شود، ولی در حقیقت، حج مجموعه و منظومه‌ای از اسرار و مصالح عمومی و اجتماعی است که بدون تفکر و تدبیر نمی‌توان آن را درک کرد.

۱- حج در قرآن، محمد حسین بهشتی، صص ۴۷-۵۶ با اندکی تغییر .

ص: ۳۹

«علامه کاشف الغطاء» از نظریه پردازان مهم این دیدگاه در این باره می‌نویسد:

هر بیننده‌ای که با نظر سطحی به اعمال حج بنگرد گمان می‌برد که آنها بازی‌های بیهوده و گونه‌هایی از لهو و لعب‌اند، ولی این نگاه گذرا آن‌گاه که به نگاهی عمیق و همراه با تأمل بینجامد، عقول بشری از درک اسرار آن عاجز و در برابر عظمتش دچار تزلزل می‌شود. چه بسا مرتبه نخست و نازل فواید مادی، اجتماعی و اخلاقی اعمال و مناسک حج، روشن و آشکار باشد، ولی درک مراتب بالاتر نیازمند مجالی بیشتر و نگاهی بالاتر و والاتر است که خداوند سبحان بدان اشاره دارد و می‌فرماید: (لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ) (حج: ۲۸)؛ ... باید دانست که اسرار و مصالحی که در حج، بلکه در هر عبادتی وجود دارد، بر دو نوع است: نخست اسرار و مصالح خاص و سپس اسرار و مصالح عام.

اسرار و مصالح خاص، ویژه سالکان و راسخان در علم و عارفان بلندمرتبه است و گنجینه‌های آن، برای عموم مردم آشکار نمی‌گردد. بلکه افراد عادی از تصور آن اسرار نیز ناتوان‌اند. اسرار و مصالح عام عبادات، برای هر کس که قدرت تفکر و تدبر داشته باشد و در صدد آشنایی و رسیدن به آنها برآید، واضح و آشکار است و بزرگ‌ترین، مهم‌ترین و آشکارترین آن مصالح و

ص: ۴۰

اهداف که هر شخص عاقلی آنها را می‌بیند و درک می‌کند [مصلح و اهداف اجتماعی] است. شکی نیست که اسلام دینی اجتماعی است و برای شئون اجتماعی بیشترین اهداف را قائل است. تشریح نماز جماعت در مسجد محل سه یا پنج مرتبه در روز، نماز جمعه در هر هفته، نماز عید فطر و عید قربان برای اهالی شهر و نواحی اطراف آن در هر سال و فراخوان عمومی همه توانمندان، صاحبان مکتب و ثروت، صاحب‌نظران و شخصیت‌های اجتماعی از نقاط مختلف جهان به کنگره سالیانه حج، به منظور اهداف اجتماعی زیر است:

- آشنایی با یکدیگر؛

- برقراری الفت و دوستی؛

- کسب آگاهی و اطلاعات از یکدیگر و احساس مسئولیت؛

- مشارکت در خوشی و ناخوشی و خوشبختی و بدبختی دیگران؛

- فراهم آوردن قدرتی برتر برای مسلمانان که هیچ قدرتی توان مقاومت در برابر آن را نداشته باشد. (۱)

همچنین امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید:

حج، پیام‌آور ایجاد و بنای جامعه‌ای به دور از رذائل مادی و معنوی است. حج، تکرار همه

۱- «معارف حج در نگاه کاشف الغطاء»، سید جواد ورعی، فصلنامه میقات حج، شماره ۶۵، صص ۱۹-۲۲ به نقل از کتاب فردوس الاعلی مرحوم کاشف الغطاء، ص ۱۱ با اندکی تصرف.

ص: ۴۱

صحنه‌های عشق‌آفرین زندگی یک انسان و یک جامعه متکامل در دنیا است. (۱)

ایشان می‌افزاید:

حج، عرصه نمایش و آینه سنجش استعدادها و توان مادی و معنوی مسلمانان است. حج، بنیان قرآن است که همه از آن بهره‌مند می‌شوند. اگر اندیشمندان و غواصان و دردآشنایان امت، دل به دریای معارف آن بزنند و از نزدیک شدن و فرو رفتن در احکام و سیاست‌های اجتماعی آن نترسند، بی‌شک از صدف این دریا، گوهر هدایت، رشد، حکمت و آزادگی را بیشتر صید خواهند کرد و از حکمت و معرفت آن تا ابد سیراب خواهند شد. (۲)

این گروه از نظریه‌پردازان اجتماعی و دینی، موقعیت زمانی و مکانی برگزاری مراسم حج را برای اثبات نظریه‌های خویش قرار می‌دهند؛ چنان‌که مقام معظم رهبری «آیت الله خامنه‌ای» می‌فرماید:

حج، مرکز اجتماع است؛ زیرا خدای متعال می‌توانست تمام دوره سال را برای زیارت خانه‌اش قرار دهد؛ اگر فقط رفتن و دور خانه را طواف کردن و حال توجه پیدا کردن منظور بود، چه لزومی داشت که همه مردم دنیا موظف باشند که در روزهای مشخص خانه خدا را

۱- صحیفه نور، روح الله موسوی خمینی، ج ۲۰، ص ۲۲۹ با اندکی تصرف .

۲- همان.

ص: ۴۲

زیارت کنند. می‌توانست گفته شود هر کس در تمام دوره سال می‌تواند بیاید و حج بکند. این طور بیان نشد، بلکه حج را «ایام معلومات» و زمان مشخص قرار دادند. خداوند حج را در داخل اجتماعات یک روزه، یک شبه و دو سه روزه قرار داده و خواسته که همه هم‌زمان در آنجا جمع شوند. این برای چیست؟ برای اینکه (لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ)؛ (حج: ۲۸) پس منافی را که مسلمانان در دوره حج باید شاهد باشند و آن را ببینند منافی است که با حیثیت تجمع مردم و با حالت اجتماع ارتباط پیدا می‌کند. اگر اجتماعی تشکیل شود که در آن ارتباطی نباشد و هزاران تن بدون هیچ ارتباط و تماس با هم، بدون خبرگیری از هم و بدون کمک معنوی و همفکری به هم، تنها بیایند، این مقصود حاصل نشده است. چه معنا دارد که عده‌ای را در جایی جمع کنند، درحالی که از آن جمع شدن هیچ فایده‌ای برای آن متصور نیست؟! چرا نگفته‌اند که مسلمانان در تمام دوره سال بیایند؟ حتماً خواسته‌اند مسلمانان در این وقت معین اینجا اجتماع کنند تا از این اجتماعات فایده‌ای ببرند. . . اگر به عمق مسئله بروید، ده‌ها فایده بزرگ را می‌توان نام برد که همه برای دنیای اسلام لازم و حیاتی است. . . (۱)

در این باره «آیت الله جوادی آملی» با رجوع به دوره

۱- حج در کلام مقام معظم رهبری، فصلنامه میقات حج، شماره ۴، صص ۹ و ۱۰ با اندکی تصرف.

ص: ۴۳

تاریخی شکل‌گیری کعبه و بهره‌گیری از آیات قرآن، هدف از ایجاد کعبه و انجام دادن مراسم حج را پایه‌ریزی برای یک جامعه سالم دینی و الگو می‌داند که جهانیان می‌توانند زندگی اجتماعی خود را براساس آن ایجاد کنند.

ایشان می‌نویسد:

اگر به آیات حج و بنای کعبه و نقش حضرت ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام در تأسیس ام القری و تشکیل نسل جدید بیندیشیم که در سوره‌های متعدد قرآن آمده است، خواهیم دید که در همان مراحل نخستین، هسته مرکزی جامعه توحیدی و ارکان مدینه فاضله اسلامی به‌طور کامل تبیین شده است و در کلام حضرت ابراهیم علیه السلام بدان اشارت رفته است؛ از جمله در سوره بقره چنین آمده است:

(وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) (بقره: ۱۲۶)

و [به یاد آورید] هنگامی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این سرزمین را شهر امنی قرار ده و اهل آن را - آنها که به خدا و روز باز پسین، ایمان آورده‌اند - از ثمرات [گونگون] روزی ده.

و در سوره ابراهیم آمده است:

(وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ) (ابراهیم: ۳۵)

ص: ۴۴

[به یاد آورید] زمانی را که ابراهیم گفت: پروردگارا! این شهر (مکه) را شهر امنی قرار ده. و من و فرزندانم را از پرستش بت‌ها دور نگاه‌دار.

ارکان جامعه توحیدی که در این آیات بدان اشارت رفته است عبارتند از: ۱. آبادی و عمران؛ ۲. امنیت عمومی؛ ۳. اقتصاد سالم؛ ۴. پیوستگی و عواطف انسانی و آرامش دل‌ها.

در خصوص رکن اول می‌گوید: (رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا) . بلد، یعنی شهر و این هنگامی است که گروهی از انسان‌ها گرد آیند و زندگی اجتماعی را برگزینند و با تشریک مساعی و تبادل افکار و کار و کوشش، شهر یا روستایی را پدید آورند؛ [زیرا] یکی از بنیادهای زندگی اجتماعی، جغرافیای شهری است که شهرنشینی و مشارکت اجتماعی در آن شکل می‌گیرد. باید توجه داشت که وقتی حضرت ابراهیم به این دیار آمد، جز سرزمین بی‌حاصل پیرامون خانه چیزی نبود و او با بنای کعبه، سنگ‌های اولیه زندگی شهری را پایه‌گذاری کرد. امّا در خصوص امنیت عمومی، واژه آمناً که در هر دو آیه آمده است این مفهوم را می‌رساند، که زندگی اجتماعی آن‌گاه انسانی، سالم و بدون آسیب خواهد بود که در آن امنیت حاکم باشد و واضح است که امنیت جز در پرتو ایمان، اخلاق و حاکمیت قانون و حق و عدل

ص: ۴۵

میسر نخواهد بود.

قرآن کریم سرزمین مکه و حرم را منطقه امن قرار داده و بر این رکن بنیادین تأکید فرموده است. (وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا)؛ «و هر کس داخل آن (حرم) شود، در امان خواهد بود» (آل عمران: ۹۷)

دعای ابراهیم نسبت به رکن سوم این است: (وَازْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ). این دعا به اقتصاد سالم اشاره دارد. همچنان که قرآن کریم در آیات دیگر بدان توجه داده و فرموده است:

(أَوْ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجَبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ) (قصص: ۵۷)

آیا ما حرم امنی در اختیار آنها قرار ندادیم که ثمرات هر چیزی [از هر شهر و دیاری] به سوی آن آورده می شود؟!

و در خصوص مطلب چهارم، یعنی پیوستگی عواطف انسانی و آرامش دل‌ها آیه کریمه می فرماید: (فَاجْعَلْ أَفْتِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ)؛ «تو دل‌های گروهی از مردم را متوجه آنها ساز». (ابراهیم: ۳۷) آیه بیانگر این است که در مدینه فاضله اسلامی، آنچه روح

زندگی اجتماعی را تشکیل می دهد، پیوند دل‌ها و گرایش قلب‌ها به یکدیگر است. در پرتو چنین عطف و رحمتی است که جامعه‌ای آباد از عواطف انسانی پدید می آید و روابط اجتماعی پایدار می شود. روابط در غیر این صورت قابل اعتماد نیست و

بدیهی است

ص: ۴۶

که ارتباط قلبی انسان‌ها جز در پرتو ایمان به خدای یگانه و نفی هرگونه شرک تحقق نمی‌یابد. سرانجام، محور اصلی ارکان، «حکومت و رهبری» و هسته مرکزی جامعه توحیدی، امامت و رهبری و حکومت عدل الهی است که در سایه آن ارکان مدنیت ام‌القرای اسلامی شکل می‌گیرد و پابرجا می‌ماند که این هم در دعای حضرت ابراهیم علیه السلام مورد توجه قرار گرفته است آنجا که می‌فرماید:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (بقره: ۱۲۹)

پروردگارا! پیامبری در میان آنان، از خودشان برانگیز، تا آیات تو را بر آنان بخواند، و آنها را کتاب و حکمت بیاموزد و پاکیزه کند؛ زیرا تو توانا و حکیمی [و براین کار، قادری].

به یقین، بدون داشتن حکومت، ایجاد مدینه فاضله امکان‌پذیر نخواهد بود و حکومت، زمانی فاضله است که از یک سو حاکمی آگاه، وارسته، مدیر و مدبر در رأس آن قرار گیرد و اداره امورش را عهده‌دار باشد و از سوی دیگر، مردمی آگاه و مطیع، امت آن باشند. نه امام بدون امت آگاه، توان تأسیس مدینه فاضله را دارد و نه امت آگاه بدون امام.

بنابراین ابراهیم خلیل علیه السلام معمار و مهندس تمدن، نقشه

ص: ۴۷

مدینه فاضله را براساس چهار رکن و یک هسته مرکزی تنظیم کرد و آن را از خداوند درخواست کرد. به‌طور مسلم هیچ عاقلی حاضر نیست در شهری که فاقد این ارکان تمدن است زندگی کند. مدینه فاضله، انسان‌هایی را می‌طلبد که در مسائل اجتماعی بتوانند امنیت ملی، آزادی، برادری، برابری و مانند آن را تأمین کنند. (۱)

بی‌شک، حج کنونی با تمام محدودیت‌هایی که در برگزاری آن است تا حدود زیادی همان مدینه فاضله‌ای است که حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند درخواست کرده بود و اگر محدودیت‌ها و کمبودهای موجود در حج رفع شود، هرچه بیشتر و بهتر مدینه فاضله ابراهیم خلیل علیه السلام جلوه‌گری خواهد کرد و جهانیان را به شگفتی و خواهد داشت. به هر حال، این دیدگاه موجب می‌شود، انسان هرچه بیشتر درباره حج و آثار اجتماعی آن اندیشه کند و از فرو افتادن در دامان دیدگاه‌های اجتماعی مغرض در امان باشد.

۴. اجتماعات دینی در ادیان مختلف

در بیشتر ادیان، مجمع‌های دینی به شکل‌های گوناگون برگزار می‌شود. جایگاه‌های مقدسی در جهان وجود دارد که پیروان ادیان مختلف جهان بر طبق تقلید و راه و رسم

۱- «ابراهیم خلیل، مؤسس ام القری»، عبدالله جوادی آملی، فصلنامه میقات حج، شماره ۱۰، صص ۱۴ - ۱۸ اقتباس .

ص: ۴۸

مشخص در مناسبت‌های مختلف به سوی آنها می‌شتابند و اعمال و مناسک خاص خود را انجام می‌دهند. اگرچه مراسم آنها با حج مسلمانان متفاوت است، ولی اجتماعی از انسان‌هاست که با هدف و منظوری خاص در آن مکان‌ها گرد هم می‌آیند. وجود این اجتماعات انسانی از پیروان ادیان مختلف، تأیید آن است که مناسک و مراسم مذهبی، جزئی تفکیک‌ناپذیر از اجتماعات انسانی است و برای آنها فوایدی دارد.

«در زمان‌های گذشته در جهان هفت معبد بزرگ و عمومی در چین، هند، بلخ، صنعا و در قسمت‌های شمالی و مرکزی ایران فعلی وجود داشته است که از همه قدیمی‌تر کعبه است» (۱) که در همه آنها مراسم برگزار می‌شده است. هم‌اکنون نیز برخی از ادیان در مکان‌های مقدس مراسم برگزار می‌کنند؛ چنان‌که ادیان یهودیت و مسیحیت، بیت‌المقدس و آثار و مشاهد پیرامون آن را مرکز اصیل معنوی خود می‌دانند. در «دایرةالمعارف اليهودیه» چنین آمده است:

حج بیت‌المقدس که از آن به نام زیارت یاد می‌شد، در زمان فرا رسیدن سه عید حصاد، فصیح و مفلال انجام می‌گرفت. حج بر تمامی یهودیان به استثنای کودکانی که هنوز به سن بلوغ نرسیده بودند و زنان و

۱- کنگره اسلامی حج، علی غفوری، ص ۱۸.

ص: ۴۹

نابینایان واجب بود.

شریعت حضرت موسی علیه السلام بر حاجی یا زائر واجب می‌کرد که با خودش هدیه‌ای برای پروردگار ببرد. در بیت المقدس، مشاهده، بارگاه‌ها و جایگاه‌هایی هستند که مردم از هر کشور و شهری به سوی آن، بار سفر می‌بندند. (۱)

درباره دین مسیحیت نیز چنین آمده است:

حج سفری است که انسان از طریق آن به زیارت مشاهد مقدس می‌پردازد؛ نظیر زیارتگاه حضرت عیسی علیه السلام در «فلسطین» یا رهبران مقدس دینی در «روم» یا مکان‌های مقدسی که به نام «زاهدان» و «شهیدان» مورد قبول جامعه خوانده می‌شود. زیارت مشاهد روم از قرن سیزدهم همانند زیارت سرزمین مقدس رواج یافت؛ هرچند به کلی موجب قطع زیارت سرزمین مقدس نشد، ولی [روم] دومین شهر مقدس پس از بیت المقدس به شمار می‌رفت. (۲)

ادیان غیر ابراهیمی، نظیر بودایی و برهمنی نیز مشاهد و معابدی دارند که بیشتر آنها اطراف رود مقدس «گنگ» در هندوستان قرار دارد. جمعیت بسیاری هر ساله با اجتماع در این مکان‌ها، در رود گنگ غسل می‌کنند و

۱- الارکان الاربعه، ابوالحسن ندوی، ص ۲۷۹.

۲- همان، ص ۲۸۲.

ص: ۵۰

مراسم خاصی را به جا می آورند.

«هر ساله عده‌ای در هندوستان به منظور سفری روحانی به یکی از معابد قدیمی می‌روند. آنان از حدود یک ماه قبل با تشریفات خاص آماده ریاضت و تربیت می‌شوند تا حال مناسبی پیدا کنند و به اشتیاق و هیجان آیند. سپس با تشریفات خاصی مجسمه‌ای را که درباره آن عقایدی دارند، زیارت می‌کنند. گاهی بعضی از آنان، چنان تحت تأثیر قرار می‌گیرند که بی‌حال می‌شوند و گاهی هم در اثر هیجانات روانی از دنیا می‌روند. به عقیده آنان این نشانه قبولی عمل و پاکی قلبشان است که کسی در هنگام انجام دادن اعمال از دنیا برود». (۱)

به یقین، از بین تمام اجتماعات یادشده، اجتماع هر ساله مسلمانان در موسم حج از هر جهت (کمی و کیفی) بی‌نظیر است؛ زیرا «اسلام میل دارد که یک نفر که در آن مجمع حاضر شده است، مانند سربازانی که برنامه «مانور» انجام می‌دهند، آمادگی برای پیش آمدها را داشته باشد. دوباره به اجتماع و محیط خود بازگردد، ولی [این بار به صورت] یک انسان تربیت شده برگردد. در اثر اجرای آن برنامه و مشاهدات و تجربیاتی که به دست می‌آورد، انسانی با اراده، بی‌آزار، منظم، فداکار، متحرک و آگاه شود؛ بهتر و بیشتر از

۱- کنگره اسلامی حج، ص ۴۱.

ص: ۵۱

آنچه در گذشته بود. یک نفر آدم، یک مرد کار، یک مرد [یا زن] خدایی که برای اجتماع، ارزشمند و مفید باشد». (۱)

گفتنی است امروزه انسان‌ها احساس می‌کنند نیاز به محلی دارند که از نظر بین‌المللی، محلی برای دادرسی، اتحاد ملت‌ها، کنفرانس‌های جهانی و رسیدگی به مشکلات بزرگ باشد. شکل‌گیری سازمان‌های بین‌المللی، مانند سازمان ملل متحد، سازمان کشورهای غیر متعهد، همچنین اتحادیه‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، نظیر اتحادیه اروپا، اتحادیه عرب، اتحادیه کشورهای مسلمان، مؤید این مطلب است. با این حال، آیا نباید جهانیان این نکته را توجه داشته باشند که اسلام چنین مجمعی را حدود ۱۴۰۰ سال پیش در کنگره حج بنا نهاده است؟!

نکته پایانی فصل

با توجه به دلایلی که بر جنبه اجتماعی بودن حج مطرح شد، می‌توان گفت حج فراتر از یک عبادت معمولی است. حتی جنبه جمعی آن دربرگیرنده عبادات دیگر، مانند نماز، نیایش، انفاق، امر به معروف و نهی از منکر، تولی و تبری و... نیز است. از این رو شاید جنبه جمعی و اجتماعی حج بر سایر جنبه‌های دیگرش برتری داشته باشد؛ زیرا در راستای زندگی اجتماعی انسان است. افزون

۱- کنگره اسلامی حج، ص ۴۲.

ص: ۵۲

بر این، آموزه‌ها و آثار جهان‌شمول در تشریح این فریضه بزرگ به گونه‌ای منظور گردیده است که جز از رهگذر حرکت جمعی قابل دسترسی نیست. در حقیقت، موسم حج فرصت مناسب و بی‌مانندی را فراهم می‌کند که مسلمانان در یک اجتماع بی‌نظیر گرد هم آیند و ضمن بهره‌مندی از بعد عبادی و سیاسی حج، شاهد منافع اجتماعی باشند که در آیه (لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ)؛ (حج: ۲۸) بدان اشاره شد. منافع مادی و معنوی، به‌ویژه منافع اجتماعی حج برای مسلمانان، به اندازه‌ای است که شارع مقدس اسلام به هیچ وجه، تعطیلی حج را جایز نمی‌داند و کسانی که با داشتن استطاعت جانی و مالی از انجام دادن این فریضه الهی خودداری می‌کنند، به واقع زمینه نابودی خود را فراهم می‌سازند. امام صادق علیه السلام در این‌باره فرمود:

أما إنَّ النَّاسَ لَوِ تَرَكَوا حَجَّ هَذَا الْبَيْتِ لَنَزَلَ بِهِمُ الْعَذَابُ وَ مَا تُؤْظَرُوا. (۱)

اگر مردم حج این خانه را ترک کنند، بی‌درنگ عذاب الهی بر آنها فرود آید و به آنان مهلت داده نمی‌شود.

رسول خدا (ص) نیز تارک حج را در زمره یهود و نصارا برشمرده است. (۲)

۱- وسایل الشیعه، محمدحسن عاملی، ج ۱۱، ص ۲۲.

۲- «مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحْجَّ فَلَا عَلَيْهِ أَنْ يَمُوتَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا». وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۳۲.

فصل دوم: آموزه‌های اجتماعی حج

اشاره

هر مسلمان آن‌گاه می‌تواند در راه ایجاد نظام صالح اجتماعی نقش ایفا کند که در زندگی شخصی و اجتماعی خود، تا حدودی عمل به مصالح اجتماعی را تجربه کرده باشد. به تعبیر دیگر، انسان تا زمانی که نمونه‌های عمل به ارزش‌های اجتماعی را مشاهده نکند، کمتر می‌تواند در برقراری یک نظام سالم اجتماعی کوشا و موفق باشد. در این میان، اجتماع عظیم حج در هر سال، نمونه عملی نظام صالح اجتماعی است که انبیا آن را از سوی پروردگار متعال، در سرزمین وحی پایه‌گذاری کردند. نظام اجتماعی روح‌داری که در پرتو ایمان،

ص: ۵۴

سامان یافته است و با هم‌سویی و حرکات جمعی انسان‌ها کامل می‌شود.

در فضای معنوی حج، دیوارها و کنگره‌های تکبر و غرور، همچنین حصارهای خیالی و اعتباری خودخواهی، یعنی «مجموعه ویژگی‌هایی که انسان را از دیگران متمایز می‌کند» (۱) فرو می‌ریزد؛ چنان‌که رذایل در رفتار و گفتار، کمتر مشاهده می‌شود و فضایل اخلاقی و مراعات حقوق اجتماعی، فراوان به چشم می‌آید. صحنه‌ها و منظره‌های زیبا و جذابی از اجرا شدن ارزش‌های اجتماعی، نظیر مساوات، انضباط، عفت، تفاهم، تعامل، احترام به حقوق دیگران، خلوص و... در مقابل دیدگان میلیون‌ها انسان حج‌گزار شکل می‌گیرد.

در حقیقت، حج تبلور جامعه‌ای توحیدی است که اسلام می‌خواهد در جهان تأسیس کند. از این‌رو حاجی در موسم حج، دانش‌آموز و حج، معلم است. درس‌های اجتماعی که حاجی در دوره کوتاه مدت حج می‌آموزد، مقدمه‌ای است بر اینکه چگونه می‌تواند در مسیر ایجاد یک نظام صالح اجتماعی اسلامی در سرزمین خود یا هر سرزمین دیگر گام بردارد. اینک گوشه‌هایی از آموزه‌های اجتماعی حج:

۱- میعاد با ابراهیم، ص ۲۱۷.

۱. تمرین امنیت اجتماعی

امنیت جانی، مالی، اعتقادی و به‌طور کلی امنیت حقوقی از نیازهای اساسی جامعه انسانی است. بدون امنیت، جامعه از آرامش لازم بی‌نصیب خواهد بود و به رشد و کمال نخواهد رسید. از سوی دیگر، وجود جامعه امن و مطمئن و به دور از هرگونه تجاوزی، از آرزوهای دیرین مصلحان و دانشمندان جهان بوده است. از این رو کارشناسان فن امنیت اجتماعی همواره به تمهیداتی می‌اندیشند تا امنیت اجتماعی را در جوامع خود برقرار سازند. برخی بر تعلیم و تربیت تکیه می‌کنند، گروهی قوانین کیفری را چاره‌ساز می‌دانند، عده‌ای اعمال زور را پیشنهاد می‌دهند و جمعی کوشش می‌کنند با تأسیس سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی در تحقق چنین آرزویی موفق شوند.

البته سرگذشت جوامع انسانی در گذشته و حال، نشانگر ناامنی‌های گوناگونی بوده است؛ به عبارت دیگر، ناموفق بودن طرح‌ها، برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات کارشناسان به نوعی در عمل ثابت شده است. این کارشناسان غافل‌اند از اینکه خداوند فرمول بقای جامعه (امنیت اجتماعی) را از آغاز خلقت براساس حکمت متعالیه‌اش در سرزمین حج قرار داده است. آن هم در سرزمینی که ناامنی، غارت و کشتار در آن فراوان بود؛ منطقه‌ای که انسان‌ها در آن

ص: ۵۶

ر بوده می شدند و به اسارت می رفتند. قرآن کریم در این باره می فرماید:

(أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ) (عنکبوت: ۶۷)

آیا ندیدند که ما حرم امنی [برای آنها] قرار دادیم. در حالی که مردم از اطراف آنان [در بیرون این حرم] ر بوده می شوند؟!

آری، خداوند با تأسیس خانه خود در مکه، آن منطقه را کانون امنیت و صلح قرار داد. گستره این امنیت، افزون بر امنیت مالی و جانی، هرگونه هراس دیگر، همانند قحطی و گرسنگی را نیز شامل می شود؛ چنان که قرآن کریم از زبان پیامبر خدا (ص) می فرماید:

إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ رَبَّ هَذِهِ الْبَلَدِ الَّذِي حَرَّمَهَا وَلَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (نمل: ۹۱)

من مأمورم که پروردگار این شهر (مقدس مکه) را عبادت کنم، همان کسی که این شهر را حرمت بخشید؛ در حالی که همه چیز از آن اوست و من مأمورم که از مسلمانان باشم.

البته این گستره امنیتی نه تنها انسان، بلکه گیاهان و جانوران را نیز شامل می شود. رسول خدا (ص) در این باره فرموده است:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ

ص: ۵۷

وَالْأَرْضَ لَا يَخْتَلِي خَلَاها وَلَا يُعْضِدُ شَجَرُها وَلَا يُنْفِرُ صَيْدُها وَلَا يُلْتَقَطُ لِقَطَّتْها إِلَّا لِمُنْشِدِ. (۱)

روزی که خداوند عزوجل آسمان و زمین را آفرید، مکه را حرام کرد. نباید گیاه آن را کند و درخت آن را شکست و نباید صید آن رم داده شود و نباید گمشده آن را تصرف کرد، مگر برای یافتن صاحبش.

در حقیقت، حرم، منطقه آزاد اسلامی و قرقگاه نمادین کبریایی در زمین است که افزون بر آدمیان، دیگر جانداران، گیاهان و جانوران را نیز شامل می‌شود. همه در آنجا از نعمت امنیت برخوردار می‌شوند. در واقع، تأمین‌کننده امنیت در این مکان مقدس، ایمان و اعتقاد به خدا و آخرت و عشق به حقیقت و فضیلت است که از فطرت انسان سرچشمه می‌گیرد و به او غنای روحی می‌بخشد تا زمینه رسیدن به امنیت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی فراهم آید.

امنیتی که در شهر مکه وجود دارد به دعای حضرت ابراهیم علیه السلام حاصل شده است، دعایی که می‌فرماید:

رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ (بقره: ۱۲۶)

پروردگارا! این سرزمین را شهر امنی قرار ده و اهل

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۶۳.

ص: ۵۸

آن را - آنهایی که به خدا و روز بازپسین ایمان آورده‌اند - از ثمرات [گونگون] روزی ده. اصل کعبه در عصر حضرت آدم علیه السلام ساخته شد که به مرور زمان نیز منهدم و متروک شد و حضرت ابراهیم علیه السلام به امر خدای سبحان آن را احیا کرد. طبق برخی از شواهد روایی، امنیت کعبه نیز به تدریج از آن رخت بریست. ولی دوباره با دعای حضرت ابراهیم علیه السلام که جامع بین تشریح و تکوین است، تأمین شد. بر این اساس، امنیت حرم به دو قسم تشریحی و تکوینی است. منظور از امنیت تکوینی حرم آن است که خداوند سرزمین مکه را براساس لطف خاص خود، محل امن قرار داده است. البته این بدان معنا نیست که هیچ‌گاه قهر خداوند شامل آن نمی‌شود، بلکه بدان معناست که اگر مردم بر اثر کفران نعمت، ناسپاسی کنند، مانند سرزمین امنی که در آیه ۱۱۲ سوره نحل مثال زده شده است، دچار ناامنی خواهند شد. به عبارت دیگر، مکه مانند بهشت نیست که هیچ کثری و خلافی در آن واقع نشود. (۱) لیکن با اینکه احکام دنیا را دارد، از بسیاری جهات با مکان‌های دیگر متفاوت است و هر کسی از روی کفر و ظلم به آن قصد سوء کند، به

ص: ۵۹

عذابی دردناک گرفتار می‌شود. البته امنیت تکوینی حرم به لحاظ مکه نسبی و به لحاظ کعبه نفسی است؛ یعنی امکان دارد خداوند برای تنبیه کافران و تبه‌کاران گاهی آنها را در همان مکه کیفر دهد. لیکن هیچ‌کس نمی‌تواند با اصل کعبه که قبله و مطاف مسلمانان است، مبارزه کند. اگر معاندان هم در برخی دوره‌های تاریخی کعبه را ویران کردند، برای دستگیری متحصنین بوده است، نه برای مبارزه با خود کعبه. از این رو دوباره به بازسازی آن مبادرت کردند.

از سوی دیگر، امنیت تشریحی حرم همواره محفوظ است و از آنجا که تنها تکیه‌گاه امنیت بشر، اشیا، اشخاص، مکان و زمان‌های وابسته به دین است، خدای سبحان بعضی از سرزمین‌ها، زمان‌ها، اشخاص و اشیا را محل امن اعلام کرده است؛ چنان‌که برای تبیین و تثبیت امنیت همه جانبه حرم و ساکنان و زائران آن، سراسر حج را محترم و از شعائر الهی می‌داند. (۱)

بر همین اساس، برای حفظ امنیت و مطابقت تشریح با تکوین، دستورهایی داده شده است که از آن جمله می‌توان به منع حمل سلاح در حال احرام، جز در صورت ضرورت اشاره کرد. افزون بر آن، تأکید بر محدودیت‌ها، حرمت گسترده و امنیت فراگیر حرم و زائر و مصونیت

۱- یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ... مائده: ۲.

ص: ۶۰

همه جانبه در چهار ماه حرام، از بهترین راه‌ها برای تربیت مردم و برقراری امنیت [اجتماعی] است. چنان‌که آزار و اذیت کسی که وارد حرم شده، حرام است، مگر آنکه در خارج از حرم جنایتی کرده، به حرم پناهنده شده باشد. در این صورت، خرید و فروش و پناه دادن، اجاره یا عاریه دادن خانه، دادن غذا یا فروش آن به او ممنوع است؛ چون این گونه کارها به منظور خارج شدن او از حرم است تا حدود الهی درباره وی اجرا شود. (۱)

«سماعة بن مهران» درباره امنیت حرم خاطره‌ای نقل می‌کند که شنیدنی است؛ ایشان می‌گوید:

شخصی به من بدهکار بود. او را پس از مدتی طولانی در طواف مسجدالحرام دیدم. در این حال از امام صادق علیه السلام پرسیدم: «آیا اکنون طلبم را تقاضا کنم؟» آن حضرت فرمود: «نه، حتی به او سلام هم نکن [مبادا شرمنده شود]. او را نترسان تا آن‌گاه که از حرم بیرون رود».

به هر حال، امروزه در کنار امنیت تشریحی و تکوینی حرم، به سبب امنیت حقوقی که دولت عربستان در شهر مکه و مدینه فراهم آورده است، شرایط مناسبی برای تمرین امنیت اجتماعی مهیاست. هر ساله زائران کوی دوست شاهد این امنیت‌اند و تمام مناسک حج را با

۱- ر. ک: جرعه‌ای از صهبای حج، عبدالله جوادی آملی، صص ۶۹ - ۷۴.

ص: ۶۱

حرکات نمادینش در کنار سایر ملت‌ها در محیطی امن و آرام و در کمال صفا و صمیمیت انجام می‌دهند. گفتنی است کسانی که از حج برمی‌گردند وقتی می‌خواهند از مشاهدات جذاب خود در حج حکایت کنند، نمونه‌هایی از مشاهدات امنیت اجتماعی در حج را به زبان می‌آورند؛ مثلاً می‌گویند مشاهده کردیم که موقع نماز جماعت، مغازه‌ها را نمی‌بستند یا فلان وسیله زمین افتاده بود و کسی آن را بر نمی‌داشت!

به یقین، مشاهده این‌گونه صحنه‌ها در حج که بیانگر امنیت اجتماعی است، در زندگی اجتماعی زائر حج بی‌تأثیر نیست. این صحنه‌های جذاب تا پایان عمر در ذهن زائر ماندگار خواهد بود. در یک جمله کوتاه می‌توان گفت مشاهدات امنیتی حج و انجام‌دادن مناسک در محیط معنوی و امن، تمرینی برای صلح و امنیت عمومی در طول حیات اجتماعی انسان در همه جا و هر زمان خواهد بود.

۲. تمرین همگانی برای نظم اجتماعی

نظم اجتماعی، از جمله مفاهیم ارزشی است که در صورت عمل و پای‌بندی به آن، ارزش‌آفرین خواهد بود و می‌تواند پیشرفت فرد و اجتماع را به همراه آورد. از این رو، وجود آن برای هر جامعه‌ای ضروری است؛ زیرا بهترین سازمان‌ها، نهادها و نظام‌های اجتماعی با زیر پا گذاشتن

ص: ۶۲

نظم و انضباط، به تباهی کشیده می‌شوند و همه وجوه مثبتشان بی‌ارزش می‌شود. همچنین تواناترین افراد در محیط کار و زندگی، بدون داشتن نظم، جز اتلاف وقت دستاوردی نخواهند داشت.

البته منظور از نظم اجتماعی، حقوق و تکالیف متقابلی است که فرهنگ برای مردمی که عهده‌دار مشاغل و موقعیت‌های گوناگون در اجتماع‌اند مقرر می‌دارد؛ «پارسونز» می‌گوید:

نظام اجتماعی از مجموعه‌ای از کنشگران فردی ساخته می‌شود که در موقعی که دست‌کم جنبه فیزیکی یا محیطی دارد، با یکدیگر کنش متقابل دارند. این کنشگران به حسب گرایش، به ارضای حد مطلوب برانگیخته می‌شوند و رابطه آنان با موقعیت‌هایشان و

همچنین با یکدیگر بر حسب و به واسطه یک نظام ساختاربندی شده فرهنگی و نهادی مشترک مشخص می‌شود. (۱)

در عبادت حج هم، این کنشگران فردی (حجاج) هستند که بنابر وظایف و تکالیفی که در برابر یک نظام ساختار بندی شده دارند، برای ارضای حد مطلوبی از عبادت برانگیخته می‌شوند. درست است که هر کس کار

۱- دایره المعارف تطبیقی علوم اجتماعی کتاب اول، علیرضا شایان مهر، ص ۵۲۹ با اندکی تصرف

ص: ۶۳

خودش را انجام می‌دهد، ولی جملگی یک کار را انجام می‌دهند. باید بین کسی که به تنهایی عملی را انجام می‌دهد، مثلاً به عرفات می‌رود یا اینکه همراه سه میلیون انسان این کار را انجام می‌دهد تفاوت قائل شد. اگر عمل اخیر را تمرین همگانی هم بدانیم، خود آموزشی برای نظم اجتماعی است؛ زیرا «در روح بشر خاصیت هماهنگی با جمع است که از آن به «محاکات» تعبیر می‌شود» (۱).

در حقیقت، «عبادت حج، فقط وابستگی و تجلی احساسی فرد به خداوند نیست. دارای نظم خاصی است: نخست اینکه بی‌شکل، بی‌نظم، بی‌ترتیب، آزاد و رهاشده نیست، بلکه یک نظام منطقی دارای فرم و شکل است؛ دیگر اینکه، نظمی که برای این عبادت تدوین شده است، خود براساس یک نظم دیگر (نظم طبیعت مادی) استوار شده است؛ یعنی برخلاف آنچه تصور می‌شود و می‌فهمیم که عبادت، یعنی تجرید روح از ماده و زندگی یا دور شدن از ماسوای خدا و نزدیک شدن به ذات خداوند است. در اینجا همین مجردترین، مطلق‌ترین و ماوراء طبیعی‌ترین تجلی روح انسانی به مادی‌ترین، عینی‌ترین و طبیعی‌ترین تجلی اصل مادی وابسته می‌شود. تمام این مراسم عبادی و تجلیات روحی باید هماهنگ و وابسته به

۱- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، ص ۶۶.

ص: ۶۴

دقیق‌ترین لحظه‌های زمان مادی (صبح، ظهر و شام) باشد» (۱)

انسان مسلمان در فریضه حج از زمانی که تصمیم به انجام دادن آن می‌گیرد، در مسیری گام می‌نهد که از آغاز تا انتها باید یک‌سری قواعد و مقررات را به‌طور منظم و با دقت انجام دهد.

این قواعد و مقررات، از اجرا گذاشتن شرایط حج و بایسته‌های آن، از قبیل خمس، زکات و مراقبت هوشیارانه از گفتار و رفتار آغاز می‌شود تا مناسک حج که به‌طور متوالی، با دقت و نظم و ترتیب خاص باید انجام گیرد، مانند حضور در میقات زمانی و مکانی خاص، پوشیدن به موقع لباس احرام، قرائت درست تلبیه، قطع تلبیه در زمان خاص، گردش دور کعبه به تعداد مشخص، برپایی نماز طواف در مکان ویژه، انجام دادن سعی به اندازه، حضور به موقع در عرفات، مشعر و منا، جمع‌آوری سنگ‌ریزه به تعداد کافی برای رمی، دقت در پرتاب و مراحل انجام دادن رمی و... همگی برای آن است که زائر درسی از نظم و انضباط اجتماعی را فرا گیرد و بتواند با تمرین، آن را در جامعه به کار گیرد. حتی مشاهدات زائر از مراعات نظم و انضباط دینی و اجتماعی می‌تواند در روحیه او بسیار

۱- میعاد با ابراهیم، صص ۴۴ و ۴۵ با اندکی تغییر .

ص: ۶۵

تأثیرگذار باشد.

آیت الله شهید بهشتی نمونه جالبی از نظم و انضباط اجتماعی را در حج بیان کرده است که شنیدنی است. ایشان می‌فرماید: زمانی که به سفر حج مشرف شدم، با پرس‌وجو متوجه شدم آمار تصادفات اتومبیل و اصطکاک‌ها در سفر حج با توجه به حجم عظیم زائران و روزهای مسافرت و فاصله‌های طی شده در فرصت اندک حج قابل مقایسه با اجتماعات دیگر جهان نیست؛ زیرا در اینجا، راننده و مسافری که در ماشین نشسته‌اند، در این چند روز حج با روح و توجهی تمرین شده و تربیت یافته به خدا زندگی می‌کنند. چند روز زندگی در سایه حکومت ایمان، جلوه‌ای خاص دارد. نمی‌گویم هیچ برخورد، تصادف یا تلفات نیست، بلکه در مقایسه با واحدهای اجتماعی دیگر دنیا قابل مقایسه نیست. اگر اختلاف، دو یا سه برابر بود، مهم نبود، ولی اختلاف خیلی زیاد است. فاصله میان نظم ماشین و نظم روح است! (۱)

بنابراین یکی دیگر از آموزه‌های اجتماعی حج، مشاهده و مراقبه از نظم اجتماعی است که زائر حج با تمرین روحی و جسمی آماده می‌شود در تمام

۱- حج در قرآن، ص ۴۷ با گزینش .

ص: ۶۶

دوره زندگی به آن پای‌بند باشد و براساس آن در جامعه بکوشد.

۳. کمک به همبستگی اجتماعی

دین مبین اسلام همواره در شرح فلسفه عبادات و انجام دادن فرایض، موضوع وحدت و یگانگی را محور اصلی و اعتقاد به توحید و توحید کلمه را ضرورت زندگی سالم اجتماعی می‌داند. «علامه محمد حسین کاشف الغطاء» چه زیبا بیان کرده است:

يُنَبِّئُ الْإِسْلَامُ عَلَى كَلِمَتَيْنِ: كَلِمَةُ التَّوْحِيدِ وَ تَوْحِيدُ الْكَلِمَةِ. (۱)

اسلام بر روی دو اصل بنا شده است: یکی پرستش خدای یگانه، دیگری اصل اتفاق و اتحاد جامعه اسلامی.

در همین راستا، بیشتر عبادات و احکام اسلام جنبه اجتماعی و گرایش به سوی جامعه و جماعت دارد. کمتر عبادتی است که رهنمون‌ها و زمینه‌های تحقق جامعه عدالت‌گستر اسلام را در محتوای خویش مطرح نکنند. آیات و روایات حج، نماز جمعه، نماز جماعت، خمس، زکات و دیگر عبادات و فرایض اسلامی، آکنده از هماهنگی و حرکت جمعی در جامعه اسلامی است که

۱- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، ص ۱۹.

ص: ۶۷

زمینه‌های تجردگرایی و تفرقه را نابود می‌کند و گرایش‌های گروهی و ملی در جامعه را فراهم می‌سازد؛ به گونه‌ای که حتی در بیان جملات و کلمات و واژه‌های آیات، صیغه جمع بر صیغه مفرد ترجیح داده شده است. اصولاً بینش جهانی اسلام و مدنی الطبع بودن خلقت انسان در آفرینش، بهترین الگو و چهارچوب وحدت‌گرایی و همکاری در امور مسلمانان است. (۱)

در این میان، کنگره حج از همه عبادات دینی عمومی‌تر و طولانی‌تر است و بهتر و بیشتر افراد جامعه را به همبستگی اجتماعی فرامی‌خواند. با اندک مطالعه در نصوص اسلامی، به این مهم، بهتر می‌توان دست یافت. رسول خدا (ص) در حدیثی معروف می‌فرماید:

أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ رَبَّكُمْ وَاحِدٌ وَإِنَّ أَبَاكُمْ وَاحِدٌ، كُنُّكُمْ لِآدَمَ وَآدَمٌ مِنْ تُرَابٍ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ اتَّقَاكُمْ لَأَفْضَلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى عَجْمِيٍّ إِلَّا بِالتَّقْوَى. (۲)

ای مردم! خدای شما یکی و پدر شما یکی است. همه فرزندان آدمید و آدم از خاک است. بزرگوارترین شما نزد خداوند پرهیزکارترین شماست. هیچ عربی بر عجمی جز به پرهیزکاری امتیاز ندارد.

۱- «اهداف اجتماعی - اقتصادی کنگره حج»، اسماعیل اولیایی، فصلنامه میقات، شماره ۲۷، ص ۳۱ با اندکی تصرف.

۲- نهج الفصاحه رهنمای انسانیت، مرتضی فرید تنکابنی، ص ۱۴۸.

ص: ۶۸

۱.۱. «پیامبر خدا (ص) این جمله را که ندای وحدت و همبستگی است در سرزمین مکه، آن هم در آخرین حج که به حجة الوداع معروف شده است، بیان کرد. ایشان سرزمین وحی را برای بیان این جمله انتخاب کرد، چون دامنه حج تا قیامت برپاست. تا مردم بیایند و به یاد پیام وحدت بخش پیامبر خود بیفتند، آگاه شوند و راه تفرق نپویند. دست دوستی و برادری بفشارند و موانع را از میان بردارند». (۱)

البته جامعه آن گاه در جهت همبستگی اجتماعی، بدون سوءظن حرکت خواهد کرد که افزون بر داشتن هدف و روش واحد، اصول و مبانی ثابتی نیز داشته باشد که براساس آنها حرکت کند. به لطف الهی، همه جنبه‌های همبستگی اجتماعی در کنگره حج مشاهده می‌شود و همه زائران، هدف و ایده واحدی دارند. مسیر حرکت هم بر مبنا و اصل واحدی است و در واقع، آنچه به این اجتماع معنوی، همبستگی بیشتری می‌بخشد، شاید نزدیک شدن فاصله‌های زندگی باشد؛ زیرا عالم و جاهل، غنی و فقیر، رئیس و مرئوس، روحانی و غیر روحانی، کوچک و بزرگ، سیاه و سفید همه یک نوع تن‌پوش دارند، دور یک محور می‌گردند، رو به یک قبله می‌ایستند، در یک مکان سعی می‌کنند، در یک جا وقوف دارند، یک دشمن واحد را

۱- گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، ص ۲۱ با گزینش .

ص: ۶۹

رمی می‌کنند، تقریباً یک نوع غذا می‌خورند و در یک جا می‌خوابند که همه اینها احساس همبستگی و یگانگی را بین مسلمانان تقویت و تحکیم می‌کند. بنابراین، رابطه دینی در اسلام از هر رابطه دیگری، نظیر ملیت، نژاد، زبان، رنگ و... قوی‌تر است. به تعبیر دیگر، اساس پیوندهای اجتماعی در حج، ایمان و اعتقاد است. همان چیزی که در فطرت توحیدی انسان‌ها تعبیه شده و پایدار و به دور از تغییرات زمانی و مکانی است. امت در پرتو ایمان می‌تواند از هر گونه تنازع و تفرق‌رهایی یابد؛ زیرا جامعه متکی بر الفت روحی و قلبی، فراتر از امیال فردی و آرمان‌های گروهی عمل می‌کند. از این‌رو انسان مؤمن در موسم حج با مشاهده کردن و انجام دادن حرکات وحدت‌بخش، احساس هم‌نوعی و برادری‌اش به دیگر مسلمانان برانگیخته می‌شود و به او کمک می‌کند تا از دام خودخواهی‌های زندگی که در لباس، آرایه، نشانه و درجه، او را از دیگران متمایز می‌کند، رهایی یابد و به حلقه جماعت درآید و پیوندهای عاطفی و قلبی‌اش را با آنان محکم‌تر کند.

۴. آموزش حرکت و پویایی

از دیگر آموزه‌های اجتماعی حج، آموزش حرکت و پویایی است. حاجی از آغاز مناسک تا پایان آن، همواره

ص: ۷۰

منزل به منزل در حال حرکت است. در میقات، لباس دنیا را از تن درمی‌آورد و لبیک گوین به سوی کعبه می‌شتابد. به محض اینکه به کعبه می‌رسد شروع به طواف می‌کند؛ یعنی حرکت می‌کند. پس از نماز به مقام ابراهیم علیه السلام می‌رود. از مقام راهی مسعی می‌شود و در آن مکان مقدس، هفت بار فاصله بین دو کوه صفا و مروه را طی می‌کند که گاه با هروله همراه است. پس از آن راهی عرفات می‌شود. پس از نیم روز توقف در عرفات به سوی مشعر عزیزت می‌کند. هنوز چند ساعتی از رسیدن به مشعر نگذشته است که باید آهنگ منا کند. در منا هم هر روز از نقطه‌ای به نقطه دیگر حرکت می‌کند؛ یک بار برای قربانی، چند بار برای رمی. پس از انجام دادن اعمال منا دوباره به مکه برمی‌گردد و حرکت برای طواف، نماز و سعی را پی می‌گیرد و تمام می‌کند.

البته حرکت حاجی در حج، از نوع حرکت رایج زندگی عشایری نیست که به دنبال آب و علف، مدام حرکت از بیلاق به قشلاق و بالعکس دارند؛ یعنی حرکتی در یک مدار بسته نیست یا از نوع حرکت‌های توریستی نیست که حرکت از یک نقطه عالم به نقطه دیگر است. حتی حرکت بوداگونه نیز نیست که حرکت انسان از زندگی به طرف تنهایی است، بلکه حرکتی از نوع هجرت، هجرت‌های تمدن‌ساز و هدف‌دار است که از راه دین و

ص: ۷۱

حکمت انجام می‌گیرد.

حرکت دائمی حاجی، یادآور حرکت دعوت‌کنندگان بزرگ، یعنی حضرت ابراهیم علیه السلام و حضرت محمد (ص) در راه مبارزه با بت‌پرستی، احیای توحید و استقرار عدالت است.

همچنین بیانگر رسالت دائمی حاجی، برای ساختن جامعه انسانی صالح است. در واقع، حاجی با بریدن از تمام پیوندهایی که او را محدود کرده بود، در دوره آموزشی و تربیتی حج، «عبادت متحرک با جامعه» را با جسم و روح تجربه می‌کند و می‌آموزد که برای رسیدن به نظام اجتماعی صالح در یک جا نماند و در یک قالب ننگد.

۵. آزمایش و تمرین عفت اجتماعی

هر ساله در صحنه‌های گوناگون موسم حج، به‌ویژه در میقات، طواف، مسعی، عرفات، مشعر و منا به زن و مرد [و همسران] مسلمان آموخته می‌شود که در برخوردهای اجتماعی مراقب یکدیگر باشند، در مقابل هم به دور از هرگونه آرایش و با لباس معنوی ظاهر شوند و حتی باید از لذت جنسی حلال هم صرف‌نظر کنند؛ قرآن در این باره می‌فرماید:

(فَلَا زِفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) (بقره: ۱۹۷)

[باید بدانند که] در حج آمیزش جنسی و گناه و جدال روا نیست.

ص: ۷۲

در این آیه مراد از «رفث» هم‌بستری و بهره‌گیری لذت جنسی است که باید در حج از آن اجتناب کرد که به یقین این دستور خداوند در موسم حج بی‌حکمت نیست.

«حاجی با مقداری خودداری از نیازهای روانی و بیولوژیکی (آمیزش، ازدواج، آرایش) مفاهیمی چون تعادل، توانایی، تحمل محرومیت و توانایی فداکاری و ایثار را در ذهن خود جای می‌دهد و اراده و تن را در برابر نیازهای مختلف مادی و روانی مقاوم می‌سازد؛ یعنی وی بر شیوه‌های تربیتی فردی و اجتماعی، براساس قانون توحیدی پای می‌فشارد و عمل می‌کند و می‌تواند حالت نابهنجاری را که انسان در برابر نیازمندی‌ها و دارایی‌های گوناگونش در آن به سر می‌برد، پشت سر گذارد. در حج نیروهای عاطفی بهنجار نسبت به دیگران رشد می‌کند و ثابت می‌شود که انسان می‌تواند عواطف فردی خویش را زیر پا گذارد و آن را نثار جامعه کند». (۱)

اگرچه مراعات پوشش و آرایش در کاهش فشار جنسی و فساد اخلاقی در جامعه مؤثر است، ولی عامل مهم‌تر، تربیت دینی زن و مرد مسلمان در عمل است که در برخوردهای اجتماعی مرتکب گناه نشوند. نمونه عملی این نوع تربیت در حج به خوبی نمایان است. چگونه

۱- «پدیده حج از دیدگاه جامعه‌شناختی»، حسن ضیقه و موسی دانش، فصلنامه میقات، شماره ۳۸، ص ۲۰ با اندکی تصرف.

ص: ۷۳

می‌شود که مرد و زن مسلمان طی چند روز در فشرده‌ترین و متراکم‌ترین مکان‌ها گام به گام، دوش به دوش و شانه به شانه هم حضور داشته باشند، عمل طواف یا سعی را انجام دهند، گروه زن‌ها از میان گروه مردان عبور کنند، اما مردها به زن‌ها خیره نگاه نکنند یا سعی کنند مرتکب عمل گناهی نشوند؟ چه عاملی سبب می‌شود که حتی زن و مرد مسلمان به فکر گناه هم نیفتند و سعی کنند مناسک چند روزه حج را سلامت به پایان برسانند؟ در پاسخ باید گفت آنچه مقابل طغیان جنسی یا عمل گناه، ایستادگی می‌کند، ایمان است؛ یعنی مرد و زن مسلمان در موسم حج به تربیت قرآنی عمل می‌کنند که می‌فرماید:

(قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) (نور: ۳۰ و ۳۱)

به مؤمنان بگو چشم‌های خود را [از نگاه به نامحرمان] فرو گیرند و دامان خود را [از بی‌عفتی] حفظ کنند. این برای آنان پاکیزه‌تر است. خداوند به آنچه انجام می‌دهند آگاه است و به زنان با ایمان بگو چشم‌های خود را [از نگاه هوس‌آلود] فرو گیرند و دامان خویش را [از بی‌عفتی] حفظ کنند.

به عبارت دیگر، کنترل روابط اجتماعی زن و مرد در

ص: ۷۴

موسم حج به وسیله نظام اجتماعی نیست، بلکه عامل بهبودبخش روابط زن و مرد مسلمان، «ایمان» است. از این رو می‌توان عفت اجتماعی را در موسم حج مرحله تمرین و آزمون دانست تا تعاملات اجتماعی زن و مرد در زندگی اجتماعی بهبود یابد و براساس ایمان شکل گیرد.

۶. آموزش مساوات و برابری اجتماعی

مساوات و برابری در تمام صحنه‌های زندگی بخش حج مشاهده می‌شود و مسلمانان با شرکت در مراسم حج حداقل یک‌بار در تمام عمر از حقوق مساوی برخوردار می‌شوند. البته «این تساوی حقوقی، حقوقی نیست که به صورت مساوی و مصنوعی وضع کرده باشند، بلکه هر کس به این تساوی حقوقی معتقد باشد، می‌تواند به این شکل [در همایش حج] شرکت کند» (۱).

حاجی در نخستین منزل سفر حج (میقات) با کندن لباس، یک‌باره مشاهده می‌کند تمام نشانه‌ها، زینت‌ها، آرایه‌ها، درجه‌ها و عنوان‌ها و در یک کلام آنچه او را از دیگران متمایز می‌کرد از او دور می‌شوند؛ وقتی به مطاف می‌رسد، در گرداب جمعیت فرو می‌رود و در مسعی حتی راه رفتنش نیز همانند دیگران می‌شود. سعی می‌کند هروله کند؛ یعنی حرکتی بین راه رفتن و دویدن همسان دیگران

۱- میعاد با ابراهیم، ص ۲۲۷.

ص: ۷۵

می‌یابد. سپس همراه سیل جمعیت در عرفات، مشعر و منا وقوف می‌کند و با زدودن موی سر که می‌تواند با فرم آرایش خاص خود نوعی زینت و امتیاز باشد، آخرین نشانه تمایز را هم در منا دفن می‌کند تا با دیگران یکسان، یک‌رنگ و یک‌سر باشد. همچنین مسافران قبله مشاهده می‌کنند، شرکت کنندگان در همایش، اعم از مقیم و مهاجر، نه تنها در انجام دادن مناسک برابرند، بلکه در خواب، خوراک و اسکان نیز برابرند؛ زیرا اسلام در کنگره حج اجازه‌ای غیر از یکسانی و برابری را نمی‌دهد؛ چنان که «پس از واقعه فیل و ابرهه، قریش با احساس غرور و عظمت خود را متولیان خانه خدا می‌خواندند و می‌گفتند: احدی از عرب به منزلت ما نمی‌رسد و با اینکه می‌دانستند عرفه از مشاعر عظام است و از زمان حضرت ابراهیم علیه السلام یکی از مواقف بوده است، وقوف به عرفه را ترک می‌کردند. همچنین معتقد بودند کسی که از خارج حرم برای حج یا عمره می‌آید، نباید از غذایی بخورد که از خارج حرم آورده است و باید در لباس «حُمس» (۱) طواف کند و اگر نتوانست لباس آنها را تهیه کند باید برهنه طواف کند» (۲).

۱- مردم بومی مکه که فرزند مکه و حرم نامیده می‌شدند.

۲- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۱۲۹، به نقل از مجمع البیان ذیل آیه ۱۹۹ با اندکی تصرف.

ص: ۷۶

در واقع، اهالی بومی مکه برای خود در مناسک حج امتیازاتی ایجاد کرده بودند، ولی قرآن کریم به این افکار خرافی و سنت‌های غلط، خط بطلان کشید و همه مردم را به وقوف در عرفات و استغفار از گناهان فراخواند؛ چنان که می‌فرماید:

﴿ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ (بقره: ۱۹۹)

سپس از همان‌جا که مردم کوچ می‌کنند، [به‌سوی سرزمین منا] کوچ کنید و از خداوند طلب آمرزش کنید؛ زیرا خدا آمرزنده مهربان است.

«[خداوند] در این آیه ضمن دستور به حرکت دسته‌جمعی همراه مردم، به اهل مکه تذکر می‌دهد مبادا خیال کنید که چون اهل حرم یا از قبیله قریش و امثال آن هستید، باید حرکات عبادی شما با دیگران فرقی داشته باشد. این خودبزرگ‌بینی‌ها را کنار گذارید و

همچون عموم مردم باشید». (۱)

همین‌طور قرآن در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيُضِدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ...﴾ (حج: ۲۵)

کسانی که کافر شدند و [مردم را] از راه خدا

۱- تفسیر نور، محسن قرائتی، ج ۱، ص ۲۱۶.

ص: ۷۷

بازداشتند و [همچنین] از مسجدالحرام که آن را برای همه مردم، برابر قرار دادیم، چه کسانی که در آنجا زندگی می‌کنند یا از نقاط دور وارد می‌شوند. . . .

آری اسلام با فروغ عالمتاب خود، اجازه نمی‌دهد عده‌ای در مناسک حج به دنبال امتیازطلبی و نابرابری باشند، بلکه موجب می‌شود دیوارهای تبعیض و تمایز از این مناسک الهی برای همیشه فرو ریزد و مساوات و برابری، جزئی جدایی‌ناپذیر از آن شود و حج به دوره‌ای آموزشی و تربیتی برای فراگیری مساوات و برابری تبدیل شود و جایی برای مشخصه‌های امتیازطلبی باقی نماند؛ به گونه‌ای که حجاج در طول سفر پر برکت حج، حداقل یک‌بار زندگی بدون فاصله یا لااقل کم فاصله اجتماعی توحیدی را تجربه کنند و از آن توشه‌ای برای ادامه زندگی اجتماعی خود بگیرند.

همچنین می‌آموزند، حج به منزله منشور اخلاقی اجتماعی است که مساوات و برابری، یکی از موردهای این منشور است که هر کس از هر طبقه اجتماعی در برابر پروردگار بی‌همتا یکسان است. در آن تهیدست و توانگر، کارگر و کارفرما، حاکم و محکوم، غنی و فقیر، سیاه و سفید، شرقی و غربی معنایی ندارد و ارزش هر کس در خلوص عملی است که در حج انجام می‌دهد. در حج حتی تبعیض، چشم و هم‌چشمی، گرایش‌های قومی

ص: ۷۸

قبیله‌ای و زبانی هم باطل است و همگان در برابر قانون الهی برابر و یکسان‌اند.

۷. یادآوری حضور مشترک زن و مرد (خانواده) در عرصه اجتماع

حج از یک دیدگاه، گرامی‌داشت و زنده کردن یادبودهاست؛ یادبودهای ارزشمندی از ابراهیم خلیل خدا، هاجر همسر فداکار و کوشای او و اسماعیل فرزند بزرگوار او که ذبیح خداست. یادبود یک خانواده توحیدی، یک خانواده ذوب شده و متبلور شده از ایمان که پایه‌گذار یادمان‌هایی چون کعبه، حجر، مسعی، مقام، رمی و منابند. خانواده‌ای که هر کدام از اعضایش در توحید، بی‌همتا و یگانه‌اند. خانواده‌ای که در بنیان‌گذاری یک نظام صالح اجتماعی همه چیز را به جان خریدند و از هیچ چیز دریغ نکردند. اگر هر زن و مرد مسلمان در موسم حج به یادمان‌های این قهرمانان توحید نیک بنگرد و به گذشته عقب‌گرد کند و خاطرات فداکاری و جان‌فشانی آنان را در ذهن خود زنده کند، نیک می‌آموزد که برای استقرار یک نظام صالح اجتماعی باید ابراهیم‌وار تعلقات دنیوی را به مسلخ عشق برد و برای رسیدن به سرچشمه زندگی، هاجر و سعی و هروله کرد. زن و مرد مسلمان در حج از ابراهیم و هاجر می‌آموزند که چگونه باید همدم و

ص: ۷۹

همدوش یکدیگر برای ساختن جامعه‌ای صالح بکوشند تا انسانی صالح همانند اسماعیل که راضی به رضای پروردگار و مطیع امر اوست، باشند.

همچنین زن و مرد مسلمان می‌آموزند گاه برای برپایی تمدنی صالح باید هجرت کرد، سختی‌ها را به جان خرید، حداقل امکانات را متحمل شد، در راه حق جان‌فشانی و فداکاری کرد تا شاهد زلال جاری زمزم بود.

آری در حج، انسان می‌آموزد اگر فقط یک نفر چون ابراهیم خودساخته و موحد شود، می‌تواند ابتدا خانواده و سپس جامعه‌اش را سرشار از ایمان کند. و باز می‌آموزد اگر مردی، چون ابراهیم از آزمونی بزرگ، چون قربانی اسماعیل در راه حق سربلند و سرافراز بیرون می‌آید، در کنار این مرد بزرگ، زنی فداکار و بزرگ، چون هاجر ایستاده است که در دامان پاک خود فرزندی چون اسماعیل پرورانده است.

در حج، زنان همانند مردان مُحرم می‌شوند و در یادمان‌های ابراهیم، هاجر و اسماعیل شانه به شانه هم طواف می‌کنند، پشت مقام ابراهیم نماز می‌گزارند، سعی می‌کنند، در عرفات و مشعر و منا وقوف، رمی و قربانی می‌کنند و در پایان می‌آموزند که اگر عقیف و موحد باشند، می‌توانند در ادامه زندگی و در همه عرصه‌های اجتماعی، کنار هم و یاور یکدیگر باشند.

۸. تمرین رومی برای انفاق

یکی از آموزه‌های دیگر حج، تمرین روحی برای حل مشکلات اجتماعی است که از طریق انفاق امکان‌پذیر می‌شود؛ به تعبیر دیگر، یکی از آداب حج، انفاق کردن است. سنت قربانی کردن در حج، نمونه‌ای از این انفاق است که در راستای برطرف شدن مشکل فقر و گرسنگی در جوامع اسلامی، هر سال انجام می‌گیرد و حاجی باید در آن مشارکت داشته باشد.

حاجی در منا به یک‌باره به انفاقی تقریباً بزرگ دست می‌زند. قربانی کردن از آن‌رو بزرگ است که در مرحله نخست، یادآور قربانی بزرگ ابراهیم (حضرت اسماعیل) است. در مرحله بعد، در برخی از جوامع، نظیر جوامع عشایری و روستایی، دام به علت منافی که برای مالک خود در زندگی دارد، از اهمیت خاصی برخوردار است؛ به گونه‌ای که اگر یکی از آنها به عللی بمیرد، ممکن است دامدار یا مالک، برای آن عزادار هم شود؛ چون سرمایه زندگی‌اش است. ولی در حج، حاجی حاضر می‌شود این سرمایه زندگی‌اش را در راه خدا بدهد.

همچنین ممکن است خیلی‌ها در طول زندگی خود، چنین انفاقی نکرده باشند که این تجربه جدیدی برای آنان است؛ آن‌ها با شرایطی که برای قربانی ذکر شده است که باید بهترین و باکیفیت‌ترین را انتخاب کنند.

ص: ۸۱

البته کم هم نیستند کسانی که هر ساله در راه خدا دهها قربانی می‌کنند و گوشت آن را به فقرا و نیازمندان می‌دهند. ولی باید قبول کرد که انفاق قربانی برای خیلی‌ها در حج تجربه جدیدی است و باید یادآور شد که قربانی کردن در حج یکی از شعائر الهی است؛ چنان که قرآن کریم می‌فرماید:

(وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَافَّ... (حج: ۳۶))

و شتران فربه را [در مراسم حج] برای شما از شعائر الهی قرار دادیم. در آنها برای شما خیر [و برکت] است. نام خدا را درحالی که [برای قربانی] به صف ایستاده‌اند بر آنها ببرید. . . .

حاجی با قربانی کردن، نه تنها اخلاص و تقوای خود را به نمایش می‌گذارد، بلکه روح خود را برای انفاق بیشتر در جامعه تمرین می‌دهد و مطمئن است که خداوند پاداش این کار خیر را به او چندین برابر خواهد داد؛ چنان که رسول خدا (ص) می‌فرماید:

الْحُجَّاجُ مُعَاوُنُونَ، وَ نَفَقَاتُهُمْ مُخْلَفَةٌ، وَاللَّهُ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ. (۱)

حج گزاران مددکاران یکدیگرند. آنچه خرج می‌کنند

ص: ۸۲

عوض داده می‌شوند و خدا پاداش نیکوکاران را ضایع نمی‌کند.

یادآور می‌شویم بذل و بخشش در مناسک حج به قربانی خلاصه نمی‌شود، بلکه اگر حاجی در مناسک حج به هر علتی در انجام دادن برخی از مقررات حج کوتاهی کند، باز باید در راه خدا انفاق کند؛ برای مثال اگر از محرّمات حج عدول کند، باید کفاره بدهد که نوعی انفاق است و میزان آن براساس نوع خطا از یک مد طعام تا یک دام (گوسفند، گاو، شتر) متغیر است. گذشته از اینکه حاجی در حج برای قبولی اعمال خود مجبور به انفاق است، نباید فراموش کرد که حج با انفاق، بافضیلت‌تر از حج [یا عمره] بدون انفاق است.

در حقیقت، «حج، ضمانت اجرایی افزایش انفاق در سطح جامعه است. به تعبیر دیگر، اگر مراسم حج صحیح انجام شود، کسی که از حج برمی‌گردد، نه تنها به اندازه هزینه حج، بلکه چندین برابر آن را در امور اجتماعی انفاق خواهد کرد؛ زیرا روح حاجی در آموزشگاه حج برای انفاق در جامعه تمرین دیده و ساخته شده است». (۱)

شاید گفته شود: اگر چنین است، چرا برخی پس از حج نیز روحشان برای انفاق آماده نشده است؟ در پاسخ باید گفت که میزان آمادگی، به میزان درک حاجی از

۱- حج در قرآن، صص ۷۲ و ۷۳ با اندکی تغییر.

ص: ۸۳

اعمال حج و انجام دادن صحیح آن بستگی دارد. همچنین به میزان تمرینی بستگی دارد که در حج برای انفاق انجام داده است.

۹. آموزش پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی

حج، همانند سایر احکام دینی نمایشی پرشکوه از آگاهی و مسئولیت در گستره حیات فردی و اجتماعی است و برای خود، قواعد و مقررات خاصی دارد که حج گزار از نظر شرعی، موظف به پذیرفتن و اجرای آن در طول دوره حج است؛ به تعبیر دیگر، حاجی در حج با پذیرفتن قواعد و مقررات شرعی فردی حج، برای انجام دادن صحیح اعمال خویش، تکلیف و مسئولیت پیدا می‌کند تا حج او نزد خداوند پذیرفته شود. اگر حج گزار در انجام دادن مسئولیت‌های پذیرفته شده کوتاهی کند، باید جرایمی سخت (کفاره) بپردازد؛ چه بسا، اگر حج گزار در انجام دادن وظایف و مسئولیت‌ها دقت نداشته باشد، گاه جرایم آن به اندازه‌ای سنگین خواهد بود که شاید تا پایان عمر هم فرصت جبران نیابد. ولی اگر از عهده مسئولیت‌هایی که پذیرفته است، به نحو شایسته برآید، نه تنها وظیفه شرعی خود را به بهترین شکل به انجام رسانده است، بلکه مستحق پاداشی خواهد بود که کمتر عبادتی با آن برابر است؛ چنان که رسول خدا (ص) می‌فرماید:

ص: ۸۴

«الْحَجَّهُ ثَوَابُهَا الْجَنَّةُ»^(۱)؛ «پاداش حج بهشت است».

همچنین انجام دادن درست مسئولیت‌ها به حج گزار کمک می‌کند تا بهتر از آثار مادی و معنوی حج بهره‌مند شود. حتی مشاهده مسئولیت‌پذیری افراد مخلص و مؤمن در موسم حج که افزون بر مسئولیت خود و بدون هیچ چشم‌داشتی مسئولیت اعمال حج گزاران کم‌توان را نیز به عهده می‌گیرند، می‌تواند در روحیه مسئولیت‌پذیری حج گزار بسیار تأثیرگذار باشد.

البته شاید گفته شود، موارد اشاره شده بیانگر مسئولیت‌های فردی حج گزار در حج است، ولی باید اقرار کرد که انجام دادن تکالیف شرعی فردی، از جمله مسئولیت‌های حج، می‌تواند زمینه‌ساز پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی باشد.

«از سوی دیگر، دیدن آن اجتماع بشری که از اطراف جهان در آن مجمع بزرگ و مقدس شرکت می‌کنند و گستردگی جامعه اسلام و جهانی بودن این دین عظیم را نشان می‌دهند، هر مسلمانی را به حقوقی که این جماعت‌ها و شهروندان آنان به لحاظ برادری اسلامی بر او دارند و به مسئولیت‌هایی که در ارتباط با این جمعیت‌ها برعهده دارد و روابطی که باید با آنان داشته باشد، متوجه

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۴۲.

ص: ۸۵

می‌کند و به او می‌فهماند که باید با این انسان‌ها، روابط برادرانه داشته باشد و اگر از حال آنان بی‌اطلاع باشد، حق برادری اسلامی را ادا نکرده است» (۱).

بنابراین حج‌گزار با پذیرش مسئولیت‌ها در فرصت کوتاه حج و انجام دادن آنها به همراه بیم و امید و مشاهده مسئولیت‌پذیری افراد مخلص، آموزش می‌بیند و برای پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی دیگر آماده می‌شود.

۱۰. تقویت روابط اجتماعی

فضای اجتماعی حج، فضای صلح و دوستی است؛ به گونه‌ای که میلیون‌ها انسان با تنوع نژادی، قومی، زبانی و فرهنگی، در یک میقات زمانی و مکانی خاص حضور می‌یابند و یک زندگی مسالمت‌آمیز و به دور از هرگونه درگیری را کنار هم در دوره‌ای کوتاه مدت تجربه می‌کنند. این مهم بدان سبب است که برنامه حج به گونه‌ای تشریح و برنامه‌ریزی شده است تا یک مسلمان افزون بر محدودیت‌هایی که در زندگی عادی دارد، با تمرین و مراقبت، اعضا و جوارح خود را کنترل کند. در این میان کنترل دست و زبان اهمیت خاصی دارد؛ زیرا این دو عضو بیشترین عامل آزاررسانی به شخصیت یا حقوق دیگران‌اند. ولی انسان حج‌گزار در موسم حج، طبق مقررات اجتماعی، باید زبان

۱- سفرنامه حج، لطف الله صافی گلپایگانی، ص ۲۰ با اندکی تصرف.

ص: ۸۶

خود را از گفتار باطل، ناشایست و نابه‌حق کنترل کند و با دیگر حج‌گزاران، در تعامل سالم باشد. در غیر این صورت، حج از ایشان پذیرفته نیست؛ قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

(فَلَا رَفْثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى) (بقره: ۱۹۷)

در حج آمیزش جنسی و گناه و جدال روا نیست و هر کار نیکی انجام دهید خدا آن را می‌داند. و زاد و توشه تهیه کنید و بهترین زاد و توشه، پرهیزکاری است.

طبق این آیه مبارکه، محیط و فضای باصفای حج را نباید با ارتکاب گناه، دروغ و درگیری لفظی آلوده کرد. بلکه مؤمنان حج‌گزار بهتر است از فرصت اندک حج، نهایت بهره را ببرند و ره‌توشه‌ای مناسب بگیرند که بهترین آنها پرهیزکاری است. همین‌طور بهتر است به امور خیر، از جمله تعامل اجتماعی سالم با دیگر حج‌گزاران پردازند که نمونه‌ای از کارهای خیر است. همین‌طور امام صادق علیه السلام به حج‌گزار توصیه می‌فرماید:

إِذَا أَحْرَمْتَ فَعَلَيْكَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَذِكْرِ اللَّهِ وَقَلِّهِ الْكَلَامَ إِلَّا بِخَيْرٍ فَإِنَّ تَمَامَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةَ أَنْ يَحْفَظَ الْمَرْءُ لِسَانَهُ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ. (۱)

هرگاه محرم شدی، بر تو باد به تقوای الهی و ذکر

۱- تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، ج ۵، ص ۲۹۶.

ص: ۸۷

خدا و اندک سخن گفتن، مگر در خیر و نیکی؛ زیرا کمال حج و عمره آن است که آدمی زبان را به چیزی جز خوبی نگشاید. البته تعامل اجتماعی نیکو دو فایده مهم دارد: نخست اینکه موجب می‌شود گروه عظیم موحدان که برای عبادت و حج‌گزاری گرد آمده‌اند، با آرامش کامل مناسک حج را انجام دهند و فضای حج را آکنده از مهر و صفا، تقوا و طهارت کنند و برادری و محبت را میان مسلمانان حاکم کنند. دوم اینکه حج‌گزار با به بند کشیدن نفس سرکش خود و هدایت آن در مسیر تقوا، تعامل اجتماعی سالم را تمرین می‌کند و آماده می‌شود این ره‌توشه مناسب را به اجتماعی منتقل کند که در آن زندگی می‌کند.

۱۱. تجربه زندگی اجتماعی در میان اُمت اسلامی

خداوند در قرآن خانه خود را «عتیق» نامیده است: (وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ)؛ «و برگرد خانه گرامی کعبه، طواف کنند». (حج: ۲۹) «عتیق از عتق است؛ یعنی خانه آزاد؛ خانه‌ای که از تسلط زورمندان و از تملک زرمندان آزاد است». (۱)

چنان‌که امام باقر علیه السلام در سبب نام‌گذاری عتیق می‌فرماید:

۱- میعاد با ابراهیم، ص ۹۰.

ص: ۸۸

لَاِنَّهُ بَيْتٌ حُرٌّ عَتِيقٌ مِّنَ النَّاسِ، وَلَمْ يَمْلِكْهُ اَحَدٌ. (۱)

زیرا تنها خانه‌ای است که از تملک انسان آزاد است و هیچ کس مالک آن نیست.

خانه خدا از آنرو آزاد است که برای مردم ساخته شده است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

(إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ...) (آل عمران: ۹۶)

نخستین خانه‌ای که برای مردم [و نیایش خداوند] بنا نهاده شده است.

گفتنی است خانه خدا، همواره آزاد و از مالکیت انسان‌ها رها بوده است. طبق نظر گروهی از فقها، در مسجدالحرام و طبق نظر گروه دیگر حتی در شهر مکه، زائر می‌تواند نمازهای یومیه را تمام و کامل بخواند؛ به عبارت دیگر مخیر است کامل یا شکسته بخواند. در حالی که مسافر، باید نماز را شکسته بخواند. گویی انسان در مسجدالحرام، در منزل یا وطن خویش حضور دارد. درواقع، حکم مسافر از او برداشته می‌شود.

البته زائران حج در دوران حکومت اسلامی زمان رسول خدا (ص) و حضرت علی علیه السلام بیش از زائران امروزی احساس آزادی می‌کردند. چون خانه‌های مکه به ظاهر در نداشت و به روی تمام زائران باز بود. ائمه معصوم علیهم السلام همواره در دوره حکومت خود به والیان مکه سفارش

۱- علل الشرایع، ابوجعفر بن بابویه شیخ صدوق، ج ۲، ص ۳۹۹.

ص: ۸۹

می کردند که مردم مکه در مقابل سکونت حاجیان، در منزلشان چیزی دریافت نکنند؛ چنان که امام علی علیه السلام در نامه‌ای به «قثم بن عباس» می نویسد:

وَمُرُّ أَهْلِ مَكَّةَ إِلَّا يَأْخُذُوا مِنْ سَاكِنٍ أَجْرًا فَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ يَقُولُ: سَوَاءٌ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ. (حج: ۲۵) (۱)

به مردم مکه فرمان ده تا از هیچ زائری در ایام حج، اجرت مسکن نگیرند که خدای سبحان فرمود: «چه کسانی که در آنجا زندگی می کنند یا از نقاط دور وارد می شوند را برابر قرار دادیم».

منظور حضرت علی علیه السلام از «عاکف» اهل مکه و «بادی» زائری‌اند که از دیگر نقاط به حج مشرف می شوند. به ظاهر باز بودن در خانه‌های مکه به روی زائران حج تا دوره معاویه ادامه داشته است.

چنان که امام صادق علیه السلام فرمود:

فَإِنَّ أَوَّلَ مَنْ جَعَلَ لِدُورِ مَكَّةَ أَبْوَاباً مُعَاوِيَةً. (۲)

نخستین کسی که برای خانه‌های مکه در نهاد، معاویه [پسر ابوسفیان] بود.

اگرچه امروزه شهر مکه در موسم حج به علت افزایش زائران، با محدودیت اماکن اقامتی مواجه است، ولی کسانی که سفر حج یا عمره را تجربه کرده‌اند، می دانند که

۱- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، ص ۶۰۹.

۲- علل الشرایع، ج ۲، ص ۳۹۷.

ص: ۹۰

انسان در شهر مکه احساس امنیت خاطر و آزادی بیشتری می‌کند؛ به گونه‌ای که بیشتر اوقات، انسان تعلقات دنیوی را فراموش یا کمتر احساس دل‌تنگی و غربت می‌کند. انسان در هر ساعت از شبانه‌روز که اراده کند، می‌تواند آزادانه به زیارت کعبه برود و با خدای خود راز و نیاز کند و هیچ ممانعتی هم وجود ندارد. این یک تجربه شیرین اجتماعی است. تجربه‌ای که برای یک‌بار هم که شده است، اُمت اسلامی با وجود تفاوت ملیتی، نژادی، زبانی و... آن را در مراسم چند روزه حج، در خانه مشترک خود، خانه‌ای که آزاد و رها از هرگونه مالکیت شخصی است، در کنار برادران و خواهران ایمانی، فارغ از هرگونه تعلقات دنیوی و به دور از هرگونه رذایل اخلاقی و اجتماعی، کسب می‌کند.

نکته پایانی فصل

با توجه به آثار و برکات فردی و اجتماعی حج می‌توان گفت که نقش حج در زندگی اجتماعی مسلمانان، نقش حیاتی و اساسی است.

در حقیقت، حج دانشگاهی انسان‌ساز است که ارزش‌های اجتماعی، نظیر: برادری، برابری، امنیت، نظم، تفاهم، تعامل، عفت، آزادی و ده‌ها ارزش دیگر اجتماعی در آن تمرین و مشق می‌شود. آموزه‌هایی که هم به انسان

ص: ۹۱

درک و بینش و شخصیت می‌بخشد و هم او را در کلاس‌های متعدد، برای ورود به اجتماع و ساختن آن آماده می‌سازد. اگر حج گزار در مراسم حج یا عمره محرومیت‌ها و محدودیت‌هایی را در حال احرام یا وقوف در عرفات، مشعر و منا تحمل می‌کند، جملگی به مراتب معرفتی‌اش می‌افزاید و او را به رشد نفس و کمال و بینش رهنمون می‌سازد.

پس بسیار بی‌سعادت‌اند کسانی که با سطحی‌نگری، مناسک حج را حرکتی بیهوده می‌پندارند یا آن را نشانه عقب‌افتادگی اجتماعی می‌دانند که مانع از رشد اجتماعی می‌شود. و چه غافل‌اند کسانی که این سیر الهی را به خوبی درک نمی‌کنند که این سفری از جسم به روح، از صورت به معنا، از مجاز به حقیقت و از خلق به خالق است. راز محرومیت‌ها و محدودیت‌ها را نمی‌دانند و در اندیشه نیازهای جسمانی و آسایش خویش به سر می‌برند.

به یقین این گروه کسانی‌اند که زیستن را برای خوردن می‌خواهند و با سعادت‌مندانی که خوردن را برای زیستن و با هم‌زیستن و سیر و سلوک الی الله می‌خواهند، تفاوت بسیار دارند؛ تفاوتی که جسم با روح، ظاهر با باطن، جهل با علم و ظلمت با نور دارد.

فصل سوم: آثار اجتماعی حج در سطح بین‌الملل

اشاره

حج، سلوکی جمعی و جهانی است که منطقه یا ناحیه جغرافیایی خاصی را در بر نمی‌گیرد. این سلوک جمعی را که مسلمانان جهان با توجه به تفاوت‌های نژادی، قومی و زبانی هر ساله به‌جا می‌آورند، از بالاترین درجه تعامل اجتماعی برخوردار است؛ زیرا مسلمانان جهان که در قاره‌های مختلف زندگی می‌کنند، در یک میقات زمانی و مکانی خاص دور هم جمع می‌شوند. همه یک خدا، یک پیامبر، یک کتاب و یک هدف را دنبال می‌کنند و همه به انجام دادن اعمالی می‌پردازند که همانند هم است. همچنین، این اعمال به گونه‌ای است که

ص: ۹۴

اگر با دقت به آن نگریسته شود، انسان می‌تواند درس‌های با هم زیستن و درک متقابل را بیاموزد. مهم‌ترین آثاری که حج در سطح بین‌الملل می‌تواند داشته باشد، چنین است:

۱. شناخت یکدیگر

از کارهای پسندیده‌ای که در کنگره‌های جهانی، به‌ویژه کنگره‌های علمی - فرهنگی مرسوم است، کسب آگاهی و شناخت شرکت‌کنندگان از یکدیگر است.

از این رو شرکت‌کنندگان سعی می‌کنند به شکل‌های مختلف، از جمله گفت‌وگو یا مبادله آثار، یکدیگر را بیشتر بشناسند. حتی با دادن کارت شناسایی، نشانی منزل یا پست الکترونیکی سعی می‌کنند ارتباط بیشتری داشته باشند. همچنین ممکن است آثار و تألیفات خود را برای یکدیگر بفرستند تا زمینه آشنایی، بیشتر شود. بدیهی است این گونه اقدامات، پیوندها را محکم می‌کند. این در حالی است که اسلام در چهارده قرن پیش یکی از اهداف حج را شناخت ملل دانسته است؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

فَجَعَلَ فِيهِ الْاجْتِمَاعَ مِنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لِيَتَعَارَفُوا. (۱)

[خداوند] اجتماع از شرق و غرب در این سرزمین پدید آورد تا یکدیگر را بشناسند.

ص: ۹۵

باید زائران با توجه به این هدف ارزشمند اسلام، هر ساله در اجتماع حج، به دور از هرگونه اختلاف طبقاتی، نژادی و تعصب مذهبی، به هدف مشخصی بیندیشند که اسلام برای آنان در حج معین کرده است و سعی کنند؛ با گفت‌وگو و درک متقابل، از احوال و آرمان‌های یکدیگر با خبر شوند؛ به‌ویژه بهتر است اندیشمندان مسلمان کارت‌هایی را برای معرفی خود، به چند زبان چاپ کنند و به اندیشمندان دیگر کشورها بدهند تا زمینه‌ای برای آشنایی و ارتباط بیشتر فراهم شود؛ به عبارت دیگر، سعی کنند رشته‌های دوستی و برادری را هرچه بیشتر و بهتر محکم کنند.

امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید:

حج بهترین میعادگاه معارف ملت‌های اسلامی است؛ زیرا مسلمانان با برادران و خواهران دینی و اسلامی خود از سراسر جهان آشنا می‌شوند. در آن خانه‌ای که به تمامی جوامع اسلامی و پیروان ابراهیم حنیف متعلق است، گرد هم می‌آیند و با کنارگذاشتن هرگونه ویژگی، رنگ، ملیت و نژاد، به سرزمین و خانه اولین خود بازگشت می‌کنند. با مراعات اخلاق اسلامی و اجتناب از مجادلات و تجملات، دورنمایی از تشکیل اُمت محمد (ص) را در سراسر جهان به نمایش می‌گذارند. (۱)

بی‌شک، کسب آگاهی و شناخت متقابل از یکدیگر،

ص: ۹۶

زمینه‌ساز ارتباط بیشتر مسلمانان می‌شود که دستاوردهای مهمی به همراه خواهد داشت.

۲. مبادله افکار و اطلاعات

یکی دیگر از اهداف حج، مبادله افکار و اطلاعات بین کشورهای اسلامی است؛ امام صادق علیه السلام می‌فرماید:
 فَجَعَلَ فِيهِ الْجَمَاعَ مِنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لِيَتَعَارَفُوا. . . وَ لِيَتَعَرَفَ آثَارُ رَسُولِ اللَّهِ (ص) وَ تُعَرَفَ أَخْبَارُهُ وَ يُذَكَّرَ وَلَا يُنْسَى وَ لَوْ كَانَ كُلُّ قَوْمٍ إِذَا تَتَكَلَّمُوا عَلَى بِلَادِهِمْ وَ مَا فِيهَا هَلَكُوا وَ خَرِبَتِ الْبِلَادُ وَ سَقَطَ الْجَلْبُ وَالْأَرْبَاحُ وَ عَمِيَّتِ الْأَخْبَارُ وَ لَمْ يَقْفُوا عَلَى ذَلِكَ فَذَلِكَ عِلَّةُ الْحَجِّ. (۱)

خداوند در سرزمین مکه، اجتماعی از شرق و غرب پدید آورد تا همدیگر را بشناسند. . . تا نشانه‌ها و اخبار رسول‌الله شناخته شود و یاد شوند و فراموش نشوند و اگر هر قومی به شهرهای خودشان و آنچه در آنهاست اتکا می‌کردند نابود می‌شدند شهرها ویران می‌گردید و بازرگانی و سودآوری تعطیل می‌شد و از خبرها آگاه نمی‌شدند و این است علت حج.

در این فراز از روایت، تأکید بر این است که در موسم حج، «مردم نباید با تنگ‌نظری، تنها به مصالح خود و منطقه جغرافیایی خود بیندیشند؛ زیرا این تفکر، جهان را به ویرانی

ص: ۹۷

می‌کشد و سرنوشت انسان‌ها را تباه می‌سازد. این تفکر با فلسفه جهان‌بینی و انسان‌دوستی و نگرش فراملیتی و برون‌مرزی اسلام در تضاد است. اسلام آیین بشریت است. از این رو باید در اجتماع عظیم حج، مصالح انسان‌ها و کشورها مدنظر قرار گیرد تا منافع آن شامل همه مردم شود» (۱).

به‌طور مسلم منافع عمومی مسلمانان، آن هنگام به بهترین شکل تأمین خواهد شد که با هم مشورت و تبادل اندیشه کنند. موسم حج بهترین فرصت برای این مهم است. حجاج کشورهای اسلامی می‌توانند فرصت را غنیمت شمارند و از آن به گونه‌ای بهره‌برداری کنند تا به یک همایش بین‌المللی تبادل افکار تبدیل شود. وجود زمینه مشترک فرهنگی و عقیدتی میان مسلمانان، خود نکته مهمی است که باید در این همایش بر آن تأکید شود. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) درباره تبادل افکار در موسم حج می‌فرماید:

در حج، شما برادران و خواهران که از نقاط مختلف جهان در محشر عظیم حج گرد آمده و در هجرت از «مَن» قومی - نژادی حرفه‌ای به «مای» اسلامی و قرآنی پیوسته‌اید، مناسب است مسائلی را مدنظر داشته باشید و درباره آن با دیگر مسلمانان تبادل اندیشه کنید و پس از سفر حج به آن عمل کنید. (۲)

البته تبادل افکار و اطلاعات می‌تواند در زمینه

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۲۱ با اندکی تصرف .

۲- پیام مقام معظم رهبری در ۲۶ خرداد ۱۳۷۰ با اندکی تصرف .

ص: ۹۸

چاره‌جویی برای حل مشکلات جهان اسلام، نشر اخبار و آثار پیغمبر اکرم (ص) و ائمه معصوم علیهم السلام، نزدیک کردن مذاهب اسلامی به یکدیگر، گسترش همکاری‌های بین‌المللی و... باشد که در مباحث آینده به آنها پرداخته می‌شود.

۳. چاره‌جویی برای مشکلات کشورهای اسلامی

در جهان امروز، کشورهای اسلامی با مشکلات بسیاری روبه‌رویند؛ مشکلاتی، مانند تفرقه‌افکنی دشمنان، وابستگی اقتصادی - سیاسی به بیگانه، اشغال و تجاوز دشمنان به سرزمین‌های اسلامی، برادرکشی در برخی سرزمین‌های اسلامی، مذهب‌تراشی، فرهنگ‌زدایی، غارت منابع طبیعی و ده‌ها مشکل دیگر که هر کدام از این مشکلات درد بزرگی است که قلب جامعه اسلامی را جریحه‌دار می‌کند. اجتماع با شکوه حج، به کشورهای اسلامی و مسلمانان فرصتی را می‌دهد که در پرتو ارتباطات منطقی و مداوم، بتوانند مشکلات و کمبودهای یکدیگر را بشناسند. هر کشور، عضوی از مجموعه بزرگ جهان اسلام است که می‌تواند در ساختار جهانی مسلمانان در رفع مشکلات دیگر اعضا شریک و سهیم باشد؛ چنان‌که امام صادق علیه السلام یکی دیگر از اهداف حج را آگاهی از مشکلات دیگر مسلمانان و سعی در رفع آن مشکلات می‌داند. (۱)

۱- وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۴.

ص: ۹۹

همین‌طور امام خمینی (ره) فرمود: «حج برای این است که مسلمانان، مشکلات یک سال خود را بررسی کنند و در صدد رفع آنها برآیند» (۱).

به واقع، مسلمانان در موسم حج می‌توانند کمبودها و نواقص خود را با هم در میان گذارند و از همدیگر یاری طلبند تا مشکلات خود را برطرف کنند.

همچنین باید یادآور شد همواره در طول تاریخ حتی در دوره‌های خفقان‌باری که خلفا و سلاطین جور اجازه نشر احکام اسلامی را به مسلمانان نمی‌دادند، مسلمانان با استفاده از فرصت حج از مشکلات خود چاره‌جویی می‌کردند؛ از جمله در ارتباط با ائمه معصوم علیهم السلام و علما مشکلات فکری و فرهنگی خود را برطرف می‌ساختند. علما و اندیشمندان اسلامی نیز به این هدف حج توجه داشته‌اند و از هر فرصتی برای رفع مشکل مسلمانان بهره برده‌اند. یکی از اندیشمندان مسلمان در این باره می‌گوید:

از آثار حج، آشنایی با طوایف مختلفی است که از چهار گوشه جهان اسلام آمده‌اند. هر زمان که می‌توانستم، در این سفر با دوستان می‌نشستم و به بررسی مشکلات جهان اسلام می‌پرداختم. (۲)

ولی افسوس که به علت محدودیت‌هایی که وجود

۱- صحیفه نور، ج ۱۸، ص ۶۶.

۲- مقدمه کتاب مناسک حج و عمره، ص ۱۶۳.

ص: ۱۰۰

دارد به این هدف حج کمتر توجه می‌شود؛ چنان‌که علامه کاشف الغطاء (ره) نوشته است:

بعد از ظهر روزی در ایام تشریق، پیرامون مسجد خیف، بالای یک بلندی رفتم و اجتماع باشکوه مسلمانان را نظاره می‌کردم که در میان‌شان ملیت‌های چینی، مراکشی، یمنی، عراقی و هندی بودند. با تعدادی از آنان که با بعضی از زبان‌ها آشنا بودند، درباره حج و منافع و فواید آن سخن به میان آمد که به رغم دشواری‌های فراوان و تکالیف متعدد آن، دارای فواید فراوانی است. به آنان گفتم کدام منفعت را بزرگ‌تر از اجتماع ما در این سرزمین سراغ دارید؟ آیا مکانی را می‌شناسید که در آنجا مسلمانان چینی از دورترین نقطه شرق با مسلمانان مراکشی از دورترین نقطه غرب و مسلمانان عراقی و ایرانی از شمال و مسلمانان یمنی از دورترین نقطه جنوب با یکدیگر اجتماع کنند؟ ولی افسوس که تفکر و تدبیر از میان مسلمانان رخت بر بسته و عباداتشان بی‌مغز و تهی شده است. آنان در این سرزمین جمع می‌شوند، ولی از یکدیگر جدایند. کنار یکدیگر نگرند، درحالی‌که از هم دورند. جسم‌هایشان به هم نزدیک، ولی آرزوهایشان با یکدیگر بیگانه است. حج می‌گذارند، ولی هیچ مسلمانی با برادر مسلمانش آشنا نمی‌شود و جز چهره او را نمی‌بیند و از احوال او آگاه

ص: ۱۰۱

نمی‌شود. حتی نام او را نیز نمی‌داند! ما با چنین حالی به وضعیت امروز رسیده‌ایم. (۱)

۴. تبلیغ دین

هرچند بهره‌وری از ابزارهای روز و رسانه‌های پیشرفته می‌تواند در تبلیغ رسالت اسلام نقش مهمی ایفا کند و ناگزیر باید از آنها بهره گرفت. اما شرایط و فرصت‌های ویژه دیگری نیز برای مسلمانان فراهم است که بدون نیاز به وسایل پیشرفته و هزینه‌های کلان، مناسب‌ترین عرصه برای تبلیغات هدایتگر است.

کنگره عظیم و بین‌المللی حج، یکی از این فرصت‌هاست؛ فرصت بی‌نظیری که دیگر ملت‌ها را بدان دسترسی نیست. این اجتماع بزرگ جهانی به رسالت‌داران تبلیغ مجال می‌دهد بدون تحمل مشقت و هزینه سنگین، رسالت اسلامی را ابلاغ کنند و با آگاهی دادن به سایر مسلمانان، مصالح و مسائل اُمت اسلامی را دنبال کنند؛ به همین دلیل قرآن کریم، «کعبه و حج را هدایتگر جهانیان» (۲) خوانده است.

در واقع، حج مناسب‌ترین مجمع بین‌المللی است که زمینه هر نوع فعالیتی را به نفع اسلام فراهم می‌آورد؛ به گونه‌ای که می‌توان عنوان «وسیله ارتباط جمعی

۱- الفردوس الاعلی، محمدحسین کاشف الغطاء، ص ۱۹۴.

۲- إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِنَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ آل عمران: ۹۶.

ص: ۱۰۲

جهان‌شمول» را برای آن برگزید. حج با مناسک پرشکوه خود، نه تنها برای مؤمنان شورانگیز است، بلکه برای آنان نمایش قدرت و بیانگر وحدت اجتماعی در برابر دیگران است که مانند آن را در هیچ‌یک از وسایل تبلیغی اسلام نمی‌توان دید. برای همین است که امام رضا علیه السلام یکی از منافع حج را تبلیغ و نشر دین دانسته است و می‌فرماید:

... مَعَ مَا فِيهِ مِنَ التَّفَقُّهِ وَنَقْلِ أَخْبَارِ الْأَئِمَّةِ إِلَى كُلِّ صِقِّعٍ وَنَاحِيَةٍ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لَيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ. (۱)

از دیگر آثار و منافع حج این است که حج گزاران فقه و علم دین را بیاموزند و اخبار ائمه را به تمام نقاط جهان برسانند؛ همان‌گونه که خداوند بزرگ فرموده است: چرا از هر گروهی از آنان طایفه‌ای کوچ نمی‌کند [و طایفه‌ای در مدینه بماند] تا در دین [و معارف احکام اسلام] آگاهی یابند و به هنگام بازگشت به‌سوی قوم خود آنها را بیم دهند، شاید [از مخالفت فرمان پروردگار] بترسند و خودداری کنند.

همچنین پشتوانه‌های تاریخی حج هم بیانگر این است که نور هدایت و شناخت در تار و پود حج قرار داده شده است و اگر حج با روح ابراهیمی و شریعت محمدی انجام

ص: ۱۰۳

شود، فرصت مناسبی برای شناخت و تبلیغ معارف دین خواهد بود؛ چنان‌که رسول خدا (ص) در دوره‌ای که هیچ اثری از رسانه‌های الکترونیکی نبود، موسم حج را بستر تبلیغی خود قرار داد و خبر رسالت خود را از این مناره توحید به گوش جهانیان رسانید. «عبدالله بن کعب بن مالک» می‌گوید:

پیامبر خدا سه سال نخستین دوران رسالت خود را پنهانی دعوت می‌کرد و در موسم حج به سراغ حجاج، در منزلگاه‌هایشان و در بازارهای عکاظ، مجنه و ذی‌المجاز می‌رفت و به دعوت آنها می‌پرداخت. (۱)

«ربیعہ بن عباد» می‌گوید:

من نوجوانی بودم که همراه پدرم به حج آمدم و رسول خدا را در منا دیدم که به منزلگاه قبایل عرب می‌آمد و می‌گفت: «ای فرزندان فلان! من پیامبر خدایم. . .». (۲)

«ابونعیم» هم نقل می‌کند:

روزی علی بن ابی‌طالب علیه السلام در ضمن سخن از فضیلت و سوابق انصار، چنین فرمود:

کسی که انصار را دوست ندارد و حق آنان را نشناسد

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۳۳، به نقل از: حیاة الصحابه، الکامز هلوی، ج ۱، صص ۷۳ و ۷۴.

۲- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۲۳۳ با اندکی تصرف.

ص: ۱۰۴

مؤمن نیست. به خدا آنان اسلام را با دارایی، شمشیر، زبان رسا و ایثار خود پروبال دادند. رسول خدا در اوقات حج قبیله‌ها را به اسلام دعوت می‌کرد و کسی نمی‌پذیرفت. هر سال در [مجنه و عکاظ و منا] به سراغشان می‌رفت و باز هم آنان را دعوت می‌کرد تا آنجا که گفتند: «وقت آن نرسیده که از ما نومید شوی؟!». .

تا اینکه خداوند اراده کرد انصار این دعوت را بپذیرند. همین که پیامبر (ص)، اسلام را بر آنان عرضه داشت، پذیرفتند و به ایمان سبقت گرفتند. مسلمانان را پناه دادند، یاری کردند و مواسات را پیشه ساختند، ما به سوی آنان آمدیم، به خانه‌هایشان وارد شدیم و آنان در پذیرفتن ما با یکدیگر مسابقه دادند و قرعه زدند و از ما پذیرایی کردند. در اموالشان ما را اولویت دادند و خون‌هایشان را در رکاب پیامبر (ص) ریختند. (۱)

پس از پیامبر (ص) نیز مشعل‌داران هدایت، وارثان ائمه اطهار علیهم السلام برای آگاهی دادن به مردم از موسم حج بهره گرفتند و آنچه را که در جای دیگر امکان اعلامش نبود، از کنار خانه خدا ابلاغ کردند.

در همین ایام حج بود که سرور آزادگان، امام حسین علیه السلام در سال ۵۸ هجری، در فضای اختناق عصر معاویه، در جمع صحابه، تابعان و زائران حج با انتقاد از

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۳۳ و ۲۳۴ با اندکی تصرف .

ص: ۱۰۵

وضع موجود فرمود:

گفتارم را بشنوید و به خاطر بسپارید، آن گاه که به محل سکونت خود برگشتید، پیامم را به افرادی برسانید که مورد اطمینانند. (۱)

همچنین رسول خدا (ص) در خطابه‌های خود در خیف، منا، غدیر و عرفات فرمود:

«لَيُبَلِّغُ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ» (۲)؛ «آن که حاضر است به آن که غایب است، پیام مرا برساند».

به یقین، آن بزرگواران با این سخنان به نقش تبلیغی زائران خانه خدا در نشر آثار و اخبار از آن رسانه جهان‌شمول اسلام اشاره داشتند. آنچه مهم است موقعیت ویژه حج و نقش آن اجتماع بی نظیر در مسئله تبلیغ است؛ این دریای خروشان که عظمت اسلام، اقتدار مسلمانان و شور و عشق اهل ایمان را به تصویر می‌کشد.

این تبلیغ با زبان و ابزار تکنولوژی نیست، بلکه با عمل و موج توفنده دریاگونه انسان‌هاست. دریای خروشان وحدت که از سرچشمه ایمان برخاسته است و هرگز از جوشش نمی‌افتد و از تلاطم باز نمی‌ایستد و به مسلمانان و همه مستضعفان عالم نوید می‌دهد که می‌توانند زیر لوای اسلام، کاخ‌های ستم و دیوارهای تبعیض را فرو ریزند و سیاه و سفید، از هر نسل و هر سرزمین، با زبان‌ها و

۱- احتجاج، طبرسی، ج ۲، ص ۲۹۶.

۲- کافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۱، ص ۲۵۸.

ص: ۱۰۶

فرهنگ‌های مختلف، اما با یک آرمان قدم در وادی نور بگذارند و رهسپار قبله آمال آزادی، رشد، وحدت، استقلال و رهایی شوند و مظاهر شرک، نفاق و فساد را نفی کنند!^(۱)

البته می‌توان به ظرفیت تبلیغی حج در صحنه بین‌المللی از دو دیدگاه درون‌مرزی و برون‌مرزی نگریست. از دیدگاه درون‌مرزی، از آن‌رو که کنگره حج متشکل از انسان‌های مؤمن برگزیده‌ای است که به نمایندگی از مسلمانان نقاط مختلف جهان تشکیل می‌شود، اگر این نمایندگان به وظایف خود، در قبال حج آگاهی یابند، می‌توانند با تعامل، گفت‌وگو و تأکید بر مشترکات اسلامی، زمینه‌ساز وحدت بیشتر مسلمانان شوند و از بسیاری مشکلات که ناشی از بی‌خبری است، از جمله بی‌اعتنایی و بدبینی به هم، رفع مشکل کنند.

در واقع، این دیدگاه می‌تواند از نظر اجتماعی موجب تقویت مسلمانان و نزدیک کردن روابط آنها به هم شود. به یقین در این زمینه، تشکیل همایش‌های بین‌المللی و انتشار کتاب، جزوه، خبرنامه مشترک و... بسیار تأثیرگذار خواهد بود. از دیدگاه برون‌مرزی هم، حج می‌تواند همایشی جهانی باشد که مسلمانان، مفاهیم عالی اسلام، دیدگاه‌ها و

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۰۸ و ۲۰۹.

ص: ۱۰۷

رویکردهای اجتماعی جهان اسلام را در آن به نمایش بگذارند. همچنین با به نمایش گذاردن قدرت، امکانات و توانمندی‌های انسانی، مادی و معنوی، چشم دشمن را نسبت به وحدت خود خیره کنند. (۱)

بی‌علت نیست که دشمنان نیز از دیرباز از آثار حیات‌بخش حج آگاه بوده و به آن اعتراف داشته‌اند. چنان‌که نقل است روزی «گلاستون» یکی از سیاست‌مداران برجسته انگلیس، درحالی‌که قرآنی در دست داشت به مجلس عوام آمد و گفت: «تا مسلمانان قرآن و کعبه را دارند، ما نمی‌توانیم آنها را استعمار کنیم». (۲)

۵. حفظ آثار و اخبار پیامبر و تاریخ اسلام در صحنه بین‌المللی

آشنایی با آثار و اخبار پیامبر (ص)، تاریخ اسلام و حفظ آنها از اهداف دیگر حج است. امام صادق علیه السلام در این باره فرمود:

فَجَعَلَ فِيهِ الْاجْتِمَاعَ مِنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ... وَلِتُعَرَفَ آثَارُ رَسُولِ اللَّهِ وَتُعَرَفَ أَخْبَارُهُ وَيُذَكَّرَ وَلَا يُنْسَى. (۳)

مقرر شد تا در این سرزمین از شرق و غرب بیایند... تا

۱- ره‌توشه مبلغ، محمدتقی رهبر، صص ۳۱-۳۳ با گزینش و تصرف.

۲- همان، ص ۲۶۰.

۳- وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۹.

ص: ۱۰۸

نشانه‌ها و اخبار پیامبر خدا (ص) شناخته شود و یادآور شود و فراموش نگردد.

آشنایی با آثار و اخبار رسول خدا (ص) و پیشینه اسلام و حفظ آنها از دو جنبه دارای اهمیت است: نخست اینکه راه مقابله با دین‌ستیزانی بسته می‌شود که سعی دارند با روش‌های گوناگون، از جمله ایجاد شک و تردید، منکر دین خدا، پیامبر او و نابودی آثار او شوند؛ چنان‌که «امروزه پس از گذشت بیست قرن از میلاد مسیح، وجود مسیح و مادر او مریم و کتاب او انجیل و یاران و حواریون او، در غرب به صورت افسانه تاریخی درآمده است. گروهی از شرق‌شناسان در وجود مردی آسمانی به نام مسیح که مادرش مریم و کتاب او انجیل است، تشکیک می‌کنند و آن را افسانه‌ای، مانند [مجنون عامری] و معشوق وی [لیلی] می‌دانند که زاینده پندار و اندیشه است. چرا؟ برای اینکه یک اثر واقعی ملموس از مسیح در دست نیست. به طور مثال نقطه‌ای که او در آن متولد شده است، خانه‌ای که در آن زندگی کرده است و جایی که در آن به عقیده نصارا به خاک سپرده شده است، معلوم و روشن نیست. کتاب آسمانی او نیز دستخوش تحریف شده است و این اناجیل چهارگانه که در آخر هر کدام جریان قتل و دفن عیسی علیه السلام آمده است، مربوط به او نیست و بی‌تردید، پس از وی تدوین شده‌اند. از این رو

ص: ۱۰۹

بسیاری از محققان، آنها را آثار ادبی قرن دوم میلادی دانسته‌اند. ولی اگر تمام خصوصیات [زندگی] مربوط به او محفوظ می‌ماند، به روشنی بر اصالت او گواهی می‌داد و برای شکاکان جای تشکیک باقی نمی‌گذارد» (۱).

ولی امروزه، زائر حج با حضور در سرزمین وحی با مطالعات و مشاهدات میدانی، از نزدیک با آثار رسول خدا (ص) و پیشینه اسلام آشنا می‌شود و آشکارا خطاب به شکاکان و مردم جهان می‌گوید «۱۴۰۰ سال قبل در سرزمین وحی (حجاز) مردی برای رهبری جامعه بشری برانگیخته شد که موفقیت بزرگی در این راه به دست آورد. تمام ویژگی‌های زندگی او محفوظ است، بی آنکه کوچک‌ترین ابهامی در زندگی آن بزرگ‌مرد مشاهده گردد. حتی خانه‌ای که او در آن متولد شده مشخص است. این کوه حراست که وحی در آنجا بر او نازل می‌شد. این مسجد اوست که در آن نماز به جا می‌آورد. این خانه‌ای است که در آنجا به خاک سپرده شد. اینها خانه‌های فرزندان، همسران و بستگان اوست و این قبور فرزندان، اوصیا، خلفا و همسران اوست. . .» (۲).

یکی از مسافران قبله در خاطرات خود از این سفر الهی می‌نویسد:

۱- گزیده‌هه راهنمای حقیقت، جعفر سبحانی، ص ۸۴ و با اندکی تصرف .

۲- همان.

ص: ۱۱۰

انسان وقتی که در مکه مکرمه، خاستگاه اسلام و مدینه منوره جایگاه نخستین حکومت اسلامی حضور می‌یابد، از خاطرات این سرزمین‌ها درس‌های معنوی بزرگی می‌گیرد. در اینجا، وحی فرود آمده و از اینجا پیامبر (ص) برخاسته است، درحالی که انسان‌ها را فرا می‌خوانده و مژده و بیم می‌داده است. در این مکان، نخستین دعوت‌کنندگان اسلامی شکنجه شدند و برخی از آنان در رویارویی با طاغوت به شهادت رسیدند و از همین مسیر، مسلمانان از مکه به مدینه هجرت کردند... (۱).

در حقیقت، آنچه باعث شده است که امروزه آثار اسلامی مکه و مدینه در سطح جهانی برای مسلمانان حفظ شود، برگزاری هر ساله مراسم پرشور حج است که موجب می‌شود سالانه میلیون‌ها زائر مشتاق از گوشه و کنار جهان در آن مکان‌های مقدس حضور یابند. و گرنه، چه‌بسا که با توطئه دین‌ستیزان، این آثار از صحنه جهانی محو و راه برای ستیزه‌جویی آنان هموار می‌شد.

دوم اینکه از لحاظ روحی و روانی، مشاهده محیط‌های مذهبی موجب برانگیخته شدن احساسات پنهان زائران خانه خدا می‌شود و قدرت معنوی آنان را تقویت می‌کند.

۱- پدیده حج از دیدگاه جامعه‌شناختی، حسن ضیقه، موسی دانش، ص ۲۵، میقات حج، شماره ۳۸، زمستان ۱۳۸۰.

ص: ۱۱۱

زائر حج سعی می‌کند به جای قهرمانان افسانه‌ای با قهرمانان واقعی که زندگی بر محور وجودی‌شان دور می‌زند، همانندسازی کند؛ به‌ویژه با حضور در مشاهد شهدای صدر اسلام در بدر و اُحد و ارسال درود بر روان پاکشان متعهد می‌شود که به خون شهدا وفادار و از آرمان‌هایشان پاسداری کند و تداوم‌بخش راه نورانی‌شان باشد. چه اثری در صحنه بین‌المللی مهم‌تر از این است که انسان‌های بهره‌مند از معنویت و همانند شده با قهرمانان واقعی، به جوامع و سرزمین‌های خود برگردند و تداوم‌بخش نیکی‌ها باشند.

بنابراین «تاریخ و جغرافیای فرهنگی و معنوی اسلام و اطلس حرمین باید همواره زنده بماند و به دست فراموشی سپرده نشود که این هم به معنای زنده نگهداشتن فرهنگ، سنت و زندگی بنیانگذار اسلام، اوصیای گرامی، صحابه و یاران آن حضرت است و هم سرمایه معنوی برای نسل‌ها، غنای روحی اهل قبله و درس آموز ثبات و استقامت در دین و ایمان؛ زیرا سیره بزرگان مانند سایر مردم عادی نیست که با پایان یافتن عمرشان پایان پذیرد، بلکه با جاودانگی حیات، جاودانه و برای چگونگی زیستن [و مردن] نقش آفرین‌اند. اینان تاریخ‌سازانی‌اند که چرخه زندگی بر محور وجودشان دور می‌زند و اهداف حیات را فراتر از اندیشه دنیاطلبان ترسیم می‌کنند و به‌طور خلاصه

ص: ۱۱۲

به تمام بشر تعلق دارند؛ به همین دلیل است که مورخان و محدثان، از قرن نخستین تا به امروز، اهتمام به ثبت تاریخ و سیره و ذکر اخبار و آثار حرمین و بزرگان مکه و مدینه داشته و آثار گران‌بهایی برجای نهاده‌اند». (۱)

۶. تقویت همکاری‌های بین‌المللی

اشاره

فلسفه عمومی اقتصاد حج، مبارزه با فقر، تهی‌دستی، بیکاری و تقویت توان اقتصادی و به‌طور کلی رفع نیازهای اساسی کشورهای مسلمان است. امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید:

وَمَا فِي ذَلِكَ لِجَمِيعِ الْخَلْقِ مِنَ الْمَنَافِعِ... وَ قَضَاءِ حَوَائِجِ أَهْلِ الْأَطْرَافِ وَالْمَوَاضِعِ الْمُمْكِنِ لَهُمُ الْجَمَاعُ فِيهَا. (۲)

از علل وجوب حج، منافی است که از آن به همه خلق می‌رسد... و نیز تأمین‌کننده نیازهای ساکنان اطراف و مکان‌هایی است که می‌توانند در موسم حج اجتماع کنند.

طبق حدیث فوق موسم حج فرصت مناسبی است تا کشورهای مسلمان با شناختی که از یکدیگر حاصل می‌کنند، نیازهای اقتصادی خود را تأمین کنند. ولی با تأسف امروزه اقتصاد و بازارهای کشورهای اسلامی در

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، صص ۲۵۰ و ۲۵۱ با اندکی تصرف .

۲- عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۹۰؛ علل الشرایع، ج ۲، ص ۴۰۵.

ص: ۱۱۳

دست کشورهای بیگانه است و سود اقتصادی حاصل از این مراودات اقتصادی به جیب کمپانی‌ها و کارخانه‌داران بیگانه ریخته می‌شود؛ مثلاً در ایام حج و عمره که چند میلیون زائر مسلمان در شهرهای مذهبی مکه و مدینه حضور می‌یابند، بازار این شهرها مملو از کالاهای کشورهای غیر مسلمان، از جمله چین می‌شود. درحالی که رونق اقتصادی حج می‌تواند بر سیاست داخلی و خارجی کشورهای مسلمان تأثیرگذار باشد و زمینه همکاری‌های بیشتر کشورهای اسلامی را فراهم آورد؛ به‌ویژه اقتصاددانان کشورهای اسلامی می‌توانند با همکاری و همفکری، برنامه‌ریزی‌های لازم را برای برقراری اقتصاد سالم اسلامی داشته باشند. در این راستا، برپایی نمایشگاه‌های فرآورده‌های اقتصادی، تأسیس بازار مشترک اسلامی، ایجاد بانک بین‌المللی اسلامی و تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی بسیار کارساز خواهد بود. بدیهی است گسترش روابط اقتصادی میان کشورهای اسلامی به یکپارچه شدن اُمت اسلامی کمک شایانی خواهد کرد.

الف) برپایی نمایشگاه فرآورده‌های اقتصادی

اگرچه موسم حج، موسم تجارت نیست، ولی مسلمانان می‌توانند برای رفع نیازهای اقتصادی، با ایجاد نمایشگاه‌های بین‌المللی در مکه و مدینه، فرآورده‌های صنعتی، کشاورزی و

ص: ۱۱۴

سنتی خود را در معرض دید جهانیان قرار دهند. در واقع، ارائه نمونه‌های تولیدی در ایام حج، سبب رشد سطح تولید از نظر کمی و کیفی و مشوق یکدیگر به تولید و تکاپوی اقتصادی می‌شود و همکاری و مبادله اطلاعات، تجربیات و ابتکارات، زمینه‌ساز مشارکت‌های اقتصادی خواهد شد که نتیجه‌اش شکوفایی اقتصادی کشورهای اسلامی است. همچنین بهتر است دولت‌ها، ملت‌ها و برنامه‌ریزان اقتصاد کشورهای اسلامی در مصرف کالاهای بیگانه تجدیدنظر کنند و تا حد ممکن با استفاده کردن از فرآورده‌های خودی، از تجمل و تنوع‌گرایی در مصرف پرهیز کنند.

ب) تشکیل بازار مشترک اسلامی

در حال حاضر برخی از کشورهای اسلامی توانمندی‌های درخور توجهی دارند؛ به‌ویژه در زمینه محصولات کشاورزی، دامداری، مواد غذایی و پوشاک می‌توانند بسیاری از نیازهای حجاج را در موسم حج تأمین کنند. از این‌رو، روا نیست کالاهایی که امکان دارد در کشورهای اسلامی تهیه و تولید شود، از کشورهای بیگانه تأمین شود؛ زیرا گذشته از آنکه ممکن است از نظر شرعی شبهه‌ناک باشد، موجب گردش چرخ اقتصادی و تأمین منافع آنان می‌شود. در حالی که چرخ اقتصادی بسیاری از کشورهای اسلامی توانمند، به‌کندی می‌چرخد و مردم مسلمان این کشورها منتظر رونق فعالیت

ص: ۱۱۵

اقتصادی در کشورشان‌اند.

در این راستا لازم است در ابتدا با همفکری و همکاری، به ایجاد بازار مشترک اسلامی در سرزمین وحی مبادرت کنند و با تدارک کالاهای مورد نیاز، موجب رونق آن شوند. در ادامه نیز سعی کنند این تجربه شیرین را به مجموعه کشورهای اسلامی تعمیم دهند.

ج) تأسیس بانک بین‌المللی اسلامی

از اقدامات شایسته‌ای که در زمینه همکاری‌های بین‌المللی میان کشورهای اسلامی در سال‌های اخیر انجام گرفته است، ایجاد بانک توسعه اسلامی است. این بانک که فعالیت خود را با سرمایه کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی آغاز کرده است، خوشبختانه موفقیت‌هایی هم به دست آورده است؛ از جمله در موسم حج مسئولیت کشتارگاه‌های «منا» و نقاط نزدیک به آن را برعهده گرفت و توانست برای جلوگیری از هدر رفتن گوشت قربانی اقدامات مؤثری انجام دهد که خود تجربه موفقی در زمینه همکاری‌های بین‌المللی میان کشورهای اسلامی است. البته تأسیس این بانک، به دو دلیل کافی نیست:

نخست اینکه بانک توسعه اسلامی، تأمین‌کننده منافع تمامی کشورهای اسلامی نیست، بلکه فقط تأمین‌کننده منافع کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی است.

ص: ۱۱۶

دوم اینکه «اصولاً- همکاری نزدیک و مداوم اقتصادی، آن هم از نوع بلندمدت میان کشورهای اسلامی، بدون تغییر بنیادی در ساختار پولی، مالی و تجاری امکان‌پذیر نیست؛ زیرا سلطه طولانی مدت بانک جهانی و صندوق ذخیره بین‌المللی، آن چنان اقتصاد کشورهای عربی و اسلامی را به‌طور مستقیم تحت سلطه و نفوذ خود قرار داده است که امکان فعالیت سرمایه‌گذاری مستقل و آزاد را نمی‌دهد و نجات از این سلطه اقتصادی، نیازمند سیستم بانکی مستقل است» (۱).

پس شایسته است در این راستا کشورهای اسلامی به تأسیس بانک بین‌المللی اسلامی اقدام کنند تا با جذب، تمرکز و هدایت ذخایر ارزی و اعتبارات مالی کشورها، مانع از ذخیره‌سازی و سپرده‌گذاری در کشورهای عضو اتحادیه اروپا یا آمریکا شوند و با این اقدام پسندیده، کشورهای اسلامی را تقویت کنند و از منافع آن برای رفع مشکلات اقتصادی کشورهای عضو، از جمله توسعه، اشتغال و بیکاری، بهره‌گیرند.

د) تشکیل اتحادیه اسلامی

موسم حج، نمایش یکپارچگی و اتحاد مسلمانان جهان

۱- اهداف اجتماعی و اقتصادی کنگره حج، میقات حج، شماره ۲۷، ص ۳۵، با اندکی تصرف .

ص: ۱۱۷

است. ولی کشورهای اسلامی می‌توانند با تأسیس یک اتحادیه بین‌المللی، متشکل از کشورهای اسلامی آفریقا، آسیا و خاورمیانه، انسجام و اقتدار بیشتری را به نمایش بگذارند؛ همانند آنچه در اتحادیه اروپا رخ می‌دهد، اما در گستره وسیع‌تر؛ به گونه‌ای که ساکنان کشورهای اسلامی برای رفت و آمد به کشورهای یکدیگر به ویزا نیازی نداشته باشند تا مسافرت بین این کشورها آسان‌تر و ارزان‌تر انجام گیرد و هر فرد مسلمان بتواند آزادانه برای کار، سکونت، سرمایه‌گذاری و... در کشورهای عضو تردد داشته باشد. حتی برای ارتباط و همکاری بیشتر، می‌توانند واحد پول مشترکی را به وجود آورند.

اگرچه این فکر بسیار ایده‌آلی است که مسلمانان جهان و دولت‌های اسلامی در موسم حج می‌توانند به آن بیندیشند، ولی اگر کشورهای اروپایی موفق به تأسیس اتحادیه منطقه‌ای شده‌اند، سال‌های متمادی کارشناسان و متخصصان علوم مختلف روی آن، اقدامات کارشناسی انجام داده‌اند تا توانسته‌اند آن را در دهه‌های اخیر عملیاتی کنند. البته کشورهای اسلامی می‌توانند در کوتاه مدت در این زمینه با اقدامات ذیل تا حدودی برای منافع خویش گام بردارند:

- تولید و صادرات نفت بر اساس حفظ منافع جامعه اسلامی؛

- صادرات و مبادلات بازرگانی متقابل با حذف

ص: ۱۱۸

تعرفه گمرکی؛

- نخریدن و وارد نکردن کالاهایی که تولید آن در کشورهای اسلامی ممکن است؛
- همکاری و همفکری علمی - تحقیقی دانشگاه‌های اسلامی برای تولید و عرضه تکنولوژی؛
- و...

بدیهی است اگر خطبا و مبلغان دینی با اعتقاد کامل این اتحادیه اسلامی را تبلیغ کنند، امکان تحقق آن وجود دارد. به یقین اگر استعمار شرق و غرب، بیند چنین وحدتی در میان مسلمانان در شرف تحقق است، به شدت با آن مقابله خواهد کرد؛ چنان که «حدود نیم قرن پیش که روابط تجاری ایران با روس زیاد بود، بازرگانان خیرخواه و استقلال طلب خواستند تا تولید پارچه چیت و کالاهای دیگر را به عهده بگیرند. پس از آنکه با زحمات بسیار، کارخانه‌ای تأسیس شد و به تولید پارچه پرداخت، روس‌ها به وسیله دست‌نشانده‌های خود همان پارچه و شاید محکم‌تر و بهتر از آن را به قیمت کمتری وارد بازار کردند و موجب ورشکستگی بازارهای وطنی شدند.

البته این وضع در مرحله نخست به علت نبود رشد سیاسی مردم پیش می‌آید؛ زیرا مسلمانان متوجه نیستند که برای خود کفایی باید تحمل خسارت‌ها را هم داشته باشند

ص: ۱۱۹

و به اجناس بدتر از اجناس دشمنان اسلام هم رضایت دهند تا موجب تقویت تولیدکنندگان مسلمان شود. مرحله بعد نیز به علت کنترل نکردن کالاهای وارداتی است. این بدین معنا نیست که بازرگانی خارجی فقط در اختیار حکومت باشد، بلکه مقصود این است که وضع کلی اقتصاد و تجارت تحت مراقبت باشد که معیارهای کلی و مصالح اسلام از سوی جریان آن در خطر نیفتند. به هر حال، کسانی که به دنبال این وحدت‌اند باید از این نقشه‌ها نیز آگاه باشند و با آگاه کردن مردم، زمینه تحقق هدف را فراهم کنند» (۱).

۷. خنثی‌کننده توطئه‌های دشمنان

یکی از اثرات اجتماع سالانه حج، خنثی‌سازی توطئه‌های تفرقه‌افکنانه دشمنان اسلام است. در چند دهه اخیر دشمنان اسلام برای از بین بردن همبستگی مسلمانان از راه‌های گوناگون وارد شده‌اند. آنان کوشیده‌اند با پاشیدن بذر نفاق، به‌ویژه میان دو گروه اصلی اسلام، یعنی شیعه و سنی، آنها را از یکدیگر دور کنند؛ در این راستا کوشیده‌اند مذهب شیعه را در جهان منزوی کنند؛ زیرا خط مشی شیعه در طول تاریخ، تکیه بر مکتب اهل بیت علیهم السلام و همکاری نکردن با دستگاه‌های جور و ستم بوده است و غرامت این

۱- سفرنامه حج، صص ۲۱۷ و ۲۱۸ با اندکی تصرف .

ص: ۱۲۰

ستم‌ستیزی و آزادگی را یا در زندان‌های ترسناک اسارت یا بر چوبه‌های دار و شهادت پرداخته‌اند. متأسفانه پیروان برخی از فرقه‌های مذهبی هم یا از روی نادانی یا غرض‌ورزی هم‌سو با موجی که دشمن ایجاد کرده است، در حرکت‌اند. ولی واقعیت این است که «مسلمانان از نظر اختلافات مذهبی به گونه‌ای نیستند که نتوانند وحدت داشته باشند، نتوانند با یکدیگر برادر و مصداق *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ* (حجرات: ۱۰) باشند؛ زیرا خدایی که همه پرستش می‌کنند یکی است. همه «لا إله إلا الله» می‌گویند. همه به رسالت محمد (ص) ایمان دارند و نبوت او را پایان یافته می‌دانند. دین او را خاتم ادیان می‌شناسند. همه قرآن را کتاب مقدس آسمانی و قانون اساسی خود می‌دانند و آن را تلاوت می‌کنند. همگی به‌سوی یک قبله نماز می‌خوانند. با بانگ اذان، مشغول اقامه نماز می‌شوند. در یک ماه معین از سال که ماه رمضان است، روزه می‌گیرند و روز عید فطر و قربان را عید خود می‌شمارند. مراسم حج را مانند هم انجام می‌دهند. در حرم خدا اجتماع می‌کنند. حتی خاندان نبوت را دوست دارند و به آنان احترام می‌کنند. همه اینها کافی است که دل‌های آنها را به یکدیگر پیوند دهد و احساسات برادری و اخوت اسلامی آنها را برانگیزد» (۱).

۱- ر. ک: یادداشت‌های استاد مطهری، ج ۲، صص ۲۰۴ و ۲۰۵.

ص: ۱۲۱

البته اجتماع سالانه حج می‌تواند بیش از موارد دیگر در خنثی‌سازی توطئه‌های دشمنان مؤثر باشد. درست است که تبلیغات شوم مغرضان میان شیعه و سنی اثر خود را کرده است، ولی باید دانست که سالی یک‌بار چند صد هزار شیعه و سنی دور هم جمع می‌شوند که با اندکی توجه و دقت می‌توانند به آسانی بفهمند که تحت تأثیر تبلیغات مغرضانه دشمن بوده‌اند.

«وقتی یک مسلمان شیعی که در مغز او صدها تبلیغ ضد سنی کرده‌اند به حج می‌رود، سنی‌هایی را می‌بیند که به علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام محبت دارند. صدها سنی را می‌بیند که حتی به ائمه بقیع ادای احترام می‌کنند. همچنین سنی‌هایی که به حج می‌روند مشاهده می‌کنند همان شیعه‌ای که در گوش او خوانده بودند، اصلاً دین دیگری، قبله دیگری یا نماز دیگری دارد، می‌آید در کنار او همان نمازی را می‌خواند که او می‌خواند. رو به همان قبله‌ای می‌ایستد که او می‌ایستد. همان اعمال حجاجی را انجام می‌دهد که او انجام می‌دهد. وقتی این مناظر وحدت‌بخش را برادران شیعه و سنی در موسم حج از یکدیگر مشاهده می‌کنند، کمتر تبلیغات مسموم دشمن می‌تواند در ذهن آنها اثر کند؛ به عبارت دیگر، موسم حج، فرصت دروغ‌آزمایی دشمنان اسلام است» (۱).

۱- حج در قرآن، صص ۴۳ و ۴۴ با اندکی تصرف.

ص: ۱۲۲

در حقیقت اگر مراسم حج نبود، «این توطئه‌هایی که ضد همبستگی مسلمانان شده است، آن پیوندهای وحدت‌آور را از بین می‌برد؛ وحدتی که پیامبر اکرم (ص) و مسلمانان صدر اسلام، با خون جگر و بذل جان و مال ایجاد کردند. وحدتی که حضرت علی علیه السلام با سی سال حکومت و زندگی همراه با خون دل، امام مجتبی علیه السلام با پذیرفتن صلح، و ائمه علیهم السلام از امام سجاد علیه السلام تا امام‌عسکری علیه السلام با تحمل رنج‌ها آن را حمایت و حفاظت کردند» (۱).

گفتنی است امروزه حتی استکبار جهانی به این حقیقت حج: «لا یزال الدین قائماً ما قامت الکعبه» (۲)؛ «مادامی که خانه کعبه پابرجاست (و به دور آن طواف می‌کنند) پیوسته دین برقرار است» پی برده است که می‌تواند در ابعاد مختلف اجتماعی تحول بنیادین در روابط داخلی و صحنه جهانی به وجود آورد.

بنابراین حج، وحدت‌بخش بین مسلمانان جهان است و اختلاف فتوا در چند موضوع، نمی‌تواند موجب اختلاف و دل‌سردی میان شیعه و سنی شود. چه بسا اهل تسنن یا تشیع نیز میان خودشان اختلاف فتوا دارند که برای رفع این اختلافات هم می‌توان گفت‌وگو کرد و نیازی به دخالت بیگانگان نیست.

۱- حج در قرآن، ص ۳۳ با اندکی تصرف .

۲- وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۴.

۸. نمایش زندگی اجتماعی بدون فاصله به جهانیان

یکی از جلوه‌های اجتماعی حج که انسان از دیدن آن لذت می‌برد، نزدیک بودن زندگی انسان‌ها به یکدیگر در موسم حج است. در مراسم حج، گذشته از اینکه افراد توانگر از سراسر جهان شرکت می‌کنند، عمده‌ای از شرکت‌کنندگان را نیز مردم عادی تشکیل می‌دهند. به‌واقع، بخشی از مردمی که در اجتماع بزرگ حج حضور دارند، مردم عادی و فقیرند. این مردم، با افراد توانگری که از سراسر جهان در آن اجتماع حضور یافته‌اند به هنگام مراسم چند روزه حج، با پوشیدن لباس احرام، به دور از اختلافات نژادی، زبانی، قومی و اجتماعی، نمونه‌ای از یک زندگی بدون فاصله را مقابل دیدگان جهانیان به نمایش می‌گذارند؛ چنان‌که یکی از مستشرقان به نام «ساریس وادی» در کتاب «عقل سلیم» می‌نویسد:

مسلمانان از هر سو و از راه‌های هوایی، زمینی و دریایی کوچ می‌کنند و همه در یک مسیر جاری می‌شوند و در یک مکان گردهم می‌آیند. هرچند آنها از نظر لباس، ملیت، رنگ، زبان، موقعیت اجتماعی، توانگری و درویشی، در سطوح مختلف‌اند، اما همه لباس احرام در بر می‌کنند. همگی اعم از پادشاه و رعیت، ثروتمند و فقیر، آنان که از سلاله پیامبرند و آنانی که تازه مسلمان‌اند، همه و همه در برابر آفریدگار بزرگ چون

ص: ۱۲۴

بندگان ذلیل می‌ایستند. خداوند به چهره مردم نمی‌نگرد، بلکه توجه به قلب‌هایشان دارد و از آنچه در اعماق دل‌ها می‌گذرد آگاه است. اینان در آن فضای روحانی، از تشخص، نام و عنوان عاری‌اند. آنجا جلوه‌گاه اخلاص و برابری است. آیا این همان دموکراسی واقعی نیست؟ آیا این بی‌رنگی و تجرد از تشخص‌ها کافی نیست که غرور خودکامگان را درهم شکنند و رفعت‌طلبان را از مرکب نخوت فرود آورد و به مردم بفهماند که دنیا کالایی زودگذر است و جلوه‌های آن پایدار نیست؟ در واقع، این مواقف و مشاعر، روحیه تحقیرشدگان و مستمندان رنج دیده را بالا-می‌برد تا همگان به این حقیقت باور کنند که آنچه دیگران بدان دلباخته‌اند متاعی است فناپذیر و هیچ کس نباید به داشتن آن سرمست و از نداشتن آن اندوهگین باشد. (۱)

۹. ایجاد دیدگاه جهانی بین مسلمانان

«امروزه حج، بزرگ‌ترین مظهر عظمت، وحدت و ارتباط میان مسلمانان است که باعث نفوذ اسلام در دل‌ها می‌شود و ناامیدان را امیدوار می‌کند.

مسلمانی که از دورترین نقاط جهان به مکه مشرف

۱- ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، ص ۱۳۳.

ص: ۱۲۵

می‌شود، با دیدن انبوه مردمی که از هر کشور و قاره آمده‌اند، خود را تنها نمی‌بینند. بلکه خود را به قدرت این مردم که وابسته به قدرت همیشگی پروردگار است وابسته و پیوسته می‌بینند. اگر در کشورش هرگونه توطئه و نقشه‌ای علیه مسلمانان باشد و اگر با هرگونه فشار، رنج، محرومیت و آزار روبه‌رو باشد، برای مقاومت با آنها نیرو می‌گیرد و می‌فهمد که اسلام با توطئه‌های خائنانه و نیرنگ‌های مستکبران از بین نمی‌رود. اگر کفار در منطقه‌ای با نیرنگ‌های سیاسی و کشتار، نفوذ پیدا کرده‌اند، عالم اسلام محدود به آنجا نیست و مسلمانان دیگر با اهل آن منطقه همدردی می‌کنند. دیدگاه او جهان‌شمول می‌شود و اسلام را دین جهان و جهان را در مکه می‌بیند» (۱)

گفتنی است بیگانگان نیز به این اثر بین‌المللی حج اعتراف دارند؛ چنان‌که شبکه سی.ان.ان. آمریکا در گزارش از حج می‌گوید: اگرچه مسلمانان جهان، فرهنگ‌های متفاوتی دارند، اما از لحاظ معنوی، بین آنها پیوند برقرار است. . . مراسم حج برای میلیون‌ها مسلمان مظهر هویت اسلامی است؛ زیرا هر مسلمانی، با شرکت در این مراسم، بدون توجه به ملیت و قومیت، مسلمان بودن خود را احساس می‌کند. (۲)

۱- سفرنامه حج، ص ۸ با اندکی تصرف .

۲- روزنامه کیهان: ۲۶/۱/۱۳۷۶.

ص: ۱۲۶

نکته پایانی فصل

اگر مسلمانان جهان، حج را به گونه‌ای که شایسته است برگزار کنند، از خواب غفلت بیدار شوند، با ریشه‌های ثابت و فنا ناپذیر معنوی و تاریخی خود پیوند برقرار کنند، از آموزه‌ها و آثار اجتماعی حج در سطح بین‌المللی آگاه شوند و به فتنه‌ها و توطئه‌های تفرقه‌افکن دشمن توجه نکنند، می‌توانند در سایه‌سار امنیت کامل حج، از خدا و دین حرف بزنند، مشکلات مسلمانان را مطرح کنند، چاره‌جویی کنند و در نهایت با ره‌توشه کامل معنوی و آگاهی بیشتری به جوامع خود برگردند و منشأ خیر فراوان شوند. به یقین در این صورت، سرنوشت مسلمانان بهتر از امروز می‌شد.

فصل چهارم: آثار اجتماعی حج در سطح ملی و بررسی عوامل آسیب‌ساز

اشاره

تنگ‌نظری و محدودنگری است اگر منافع و مصالح حج را محدود به منطقه جغرافیایی خاصی کنیم؛ زیرا چنین نگرشی با بینش جهان‌شمول اسلام سازگار نیست. امام رضا علیه السلام در این باره می‌فرماید:

... وَ مَا فِي ذَلِكَ لِجَمِيعِ الْخَلْقِ مِنَ الْمَنَافِعِ... وَ مَنَعُهُ مَن فِي الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَ مَن فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ مِمَّنْ يُحِجُّ وَ مِمَّنْ لَا يُحِجُّ مِّنْ

تَاجِرٍ وَ جَالِبٍ وَ بَايِعٍ وَ مُشْتَرٍ وَ كَاسِبٍ وَ مُسْكِينٍ... (۱)

از علل وجوب حج، منافی است که از آن برای همه خلق می‌رسد و

۱- علل الشرایع، ج ۲، ص ۴۰۴.

ص: ۱۲۸

منافعی است برای کسانی که در شرق و غرب یا خشکی و دریا هستند، چه آنانی که حج می‌گذارند یا آنان که حج به‌جا نمی‌آورند، اعم از تاجر، واردکننده کالا، فروشنده، خریدار، کاسب و مستمند. . . .

امام صادق علیه السلام هم در این باره می‌فرماید:

فَجَعَلَ فِيهِ الْاجْتِمَاعَ مِنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لِيَتَعَارَفُوا وَلِيَتَرَبَّحَ كُلُّ قَوْمٍ مِنَ التَّجَارَاتِ مِنْ بَلَدٍ إِلَى بَلَدٍ . . . (۱)

خداوند، اجتماعی از شرق و غرب در این سرزمین پدید آورد تا یکدیگر را بشناسند و همه گروه‌ها از تجارت و حمل کالا از شهری به شهری بهره‌گیرند. . . .

طبق این احادیث، منافع حج تنها منحصر به حج‌گزاران و مردم سرزمین مکه نیست، بلکه تمام افرادی که در اماکن حج حضور دارند، اعم از مسلمانانی که از سایر کشورها به مکه آمده‌اند و کسانی که در حج شرکت نکرده‌اند نیز از این منافع بهره‌مند می‌شوند. البته به یقین بخشی از منافع حج مخصوص سرزمین خود زائر (کشور متبوع) است؛ زیرا حج آینه تمام‌نما و چارچوب نظری نظام اجتماعی جوامع مسلمانان است که با ارائه الگوی واقعی و عملی، مناسبت‌های اجتماعی را به زیبایی نشان می‌دهد. بنابراین اگر حج‌گزار، به وظایف خود قبل از عزیمت آگاه شود و در فرصت حج هم، آموزه‌های

ص: ۱۲۹

اخلاقی و اجتماعی را به خوبی آموخته باشد، وجودش در هر کشوری بسیار تأثیرگذار است. از سوی دیگر، زائران از ابتدای سفر حج یا عمره تا موقع بازگشت موجب تحول و پویایی در سطح کشور می‌شوند؛ چنان‌که افزون بر شخص زائر، گروه‌های گوناگون جامعه نیز از آثار مادی و معنوی سفر بهره‌مند می‌شوند. در این فصل، ابتدا به آثار اجتماعی حج در سطح ملی پرداخته می‌شود و در ادامه به عواملی پرداخته می‌شود که می‌تواند به اهداف اجتماعی حج آسیب وارد سازد.

آثار اجتماعی حج در سطح ملی

اشاره

(۱)

حج در سطح ملی، می‌تواند آثار بی‌شماری داشته باشد. مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. هدیه معنویت و نورانیت به جامعه

حج گزار، پس از طواف خانه دوست، با نورانیت به سرزمین و دیار خود بر می‌گردد. اقوام، دوستان و آشنایان نیز برای گفتن زیارت‌قبولی و بهره‌مندی از توشه حج، به دیدار مسافر قبله می‌شتابند. اگر حاجی آموخته‌های حج را

۱- منظور از آثار اجتماعی حج در سطح ملی، سطح داخلی کشور و منطقه و محلی است که زائر خانه خدا در آنجا زندگی می‌کند. بنابراین ممکن است آثار اجتماعی حج چندان در سطح کل کشور نمایان نباشد، ولی در سطح منطقه و محل زندگی زائر به وضوح نمایان شود.

ص: ۱۳۰

به نیکی آموخته باشد، می‌تواند با انتقال آموخته‌های معنوی و اجتماعی حج، منعکس‌کننده سنت‌های معلمان بزرگ بشر باشد؛ زیرا حاجی در سرتاسر سفر بزرگ حج از جدّه تا مکه و از مکه تا مدینه، ردپای معلمان بزرگ بشر را مشاهده کرده و توانسته است از سنت‌های نیک آنان بیاموزد. حاجی در «حجر اسماعیل»، مدفن حدود هفتاد پیامبر را زیارت می‌کند و در «مدینه»، نبی رحمت را و در «خیف»^(۱)، یاد ابراهیم را زنده می‌دارد.

در «مقام ابراهیم» نام دوست خدای رحمان را پاس داشته و در «جَبَلُ الرَّحْمَه» و «عرفات» برجای پای آدم، ابراهیم علیهما السلام و حضرت محمد (ص) پا نهاده است.

آری، حاجی اگر نیک آموخته باشد می‌تواند در دیدارها و در طول عمر خود، منعکس‌کننده سنت‌های معلمان بزرگ بشر باشد و نورانیت و معنویت را به جامعه هدیه کند.

همچنین می‌تواند با ایجاد انگیزه این سفر در دیگران، هدایتگر به سوی نور و روشنایی باشد. در غیر این صورت، حاجی گردشگری بیش نبوده است که سرزمینی را سیاحت کرده و به احتمال، چمدان خود را از اجناس رنگارنگ انباشته است.

۱- مسجد قدیمی در انتهای سرزمین منا.

۲. پاسداری از ارزش‌های دینی در جامعه

حاجی به هنگام بازگشت از سفر معنوی حج، می‌تواند افزون بر ترویج آموخته‌ها، با امر به معروف و نهی از منکر، پاکی و درستکاری، امانت‌داری، دستگیری از نیازمندان و... در نهادینه‌شدن و پاسداری از ارزش‌های دینی و سیره ائمه معصوم علیهم السلام، نقش مؤثری را در جامعه ایفا کند. در کشور ما نام «حاجی» ارزشمند است و حجاج، جزو معتمدان و محترمان جامعه‌اند؛ به گونه‌ای که بسیاری از افراد، دارایی و امانات خود را به آنان می‌سپارند و ممکن است آنان را «وصی» خود کنند. همچنین بسیاری از نیازمندان برای رفع نیازمندی خود، از حاجیان کمک می‌خواهند.

«در برخی از کشورهای اسلامی نام «حاجی» به اندازه‌ای محترم است که حتی پسران از پدران و اجداد خود به ارث می‌برند؛ چنان‌که این موضوع در کشورهای اندونزی، مالی و سودان رایج است. شخصی که به حج رفته و این نام را پیدا کرده است، هرگز فراموش نمی‌کند که باید به پاکی و درستکاری روی آورد تا سزاوار این نام باشد» (۱).

در اندیشه رایج هم می‌بینیم اگر حاجی مرتکب خطایی

۱- مقدمه مناسک حج و عمره، ص ۱۶۲.

ص: ۱۳۲

شود، مردم به شدت از او انتقاد می‌کنند؛ زیرا او را تربیت یافته پروردگار، پاک شده از گناه و با ایمان می‌دانند. چنان که امام صادق علیه السلام فرمود: «حج گزار تا زمانی که به گناه آلوده نشود، نور حج را پیوسته دارا خواهد بود» (۱) در حالی که اگر یک فرد معمولی، همان خطا را انجام دهد، چندان توجهی به او ندارند.

۳. کاهش مشکلات اجتماعی

اشاره

فریضه حج در کنار عمره مستحبی، نعمتی بزرگ برای کشور اسلامی ما محسوب می‌شود؛ زیرا با مدیریت صحیح، می‌تواند کاهش دهنده بسیاری از مشکلات اجتماعی موجود، از قبیل تورم، بیکاری، فقر و... باشد.

الف) کمک به کاهش تورم

از مشکلات اقتصادی کشور، وجود تورم در جامعه است. یکی از علل مهم تورم، افزایش نقدینگی در جامعه است. از آثار سفر معنوی خانه خدا این است که زائران بخشی از نقدینگی خود را برای ثبت نام، تأمین هزینه سفر، تأمین هزینه خانواده در طول سفر و... در بانک‌ها پس انداز می‌کنند. این سپرده گذاری‌ها و پس اندازهای به ظاهر اندک، در کل مبالغ بسیاری می‌شود که می‌تواند برای

ص: ۱۳۳

کشور دو فایده مهم داشته باشد.

نخست اینکه موجب کاهش نقدینگی در سطح کشور و در نتیجه کاهش تورم می‌شود. دیگر آنکه می‌توان با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح، این سرمایه‌ها را برای تولید، کاهش وابستگی از بیگانگان و کاهش مشکلات اجتماعی، نظیر رفع مشکلات جوانان (بیکاری، اشتغال، ازدواج و...) به کار گرفت.

ب) کمک به کاهش فقر

با تمام اقداماتی که برای فقرزدایی در کشور پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی انجام گرفته است، ولی متأسفانه هنوز جلوه‌هایی از فقر در کشور نمایان است. نمونه‌ای از این فقر در مصرف نابرابر مواد غذایی در کشور جلوه گر است. این در حالی است که میزان کالری مصرف خانوار ایرانی، بالاتر از استاندارد جهانی است. با وجود این، سفر حج و عمره به شکل‌های گوناگون می‌تواند کاهش‌دهنده مشکل فقر در جامعه باشد؛ زیرا طبق احکام اسلامی، حاجی قبل از عزیمت به حج باید بدهی‌های خود را به افراد و جامعه، به‌ویژه وجوهات شرعی، مانند خمس و زکات را پرداخت کند. با توجه به فلسفه‌ای که برای مصرف این‌گونه وجوهات شرعی در جامعه است، بخشی از آن صرف رفع نیازمندی‌های

ص: ۱۳۴

نیازمندان و فقراى جامعه مى‌شود که خود به نوعى در کاهش فقر در جامعه مؤثر است. افزون بر وجوهات شرعى، صدقات و انفاقاتى که حج گزار در زمان بازگشت از سفر به صورت نقدى، ولیمه یا گوشت قربانى انجام مى‌دهد، اگر درست مدیریت شود، مى‌تواند در بهبود وضعیت فقرا تا حدودى تأثیرگذار باشد.

ج) کمک به ایجاد اشتغال

امروزه فریضه حج و عمره در کشور، ده‌ها فرصت شغلى ایجاد کرده است؛ به گونه‌ای که گروه‌های مختلف اجتماعى در این بخش فعالیت دارند و از این راه برای خانواده خود کسب درآمد مى‌کنند. مسئولان دفترهای حج و زیارت، کارمندان ستاد حج و عمره و بعثه، کارمندان سازمان هواپیمایی کشوری، روحانیون کاروان‌ها، مدیران و معاونان کاروان‌ها، مدیران و خدمه ثابت ایرانی هتل‌ها، فعالان فرهنگی، نویسندگان و پژوهشگران حج و عمره، نمایندگان دفاتر مراجع معظم تقلید، پرستاران و پزشکان درمانگاه‌های ایرانی مستقر در مکه و مدینه، دفترهای چاپ و نشر کتاب‌ها، جزوه‌ها و بروشورهای حج و عمره، گزارشگران و برنامه‌سازان رسانه ملی، مداحان، عکاسان، فیلمبرداران، صاحبان تالارها و رستوران‌ها، فروشندگان لباس و وسایل مورد نیاز حجاج، فروشندگان دام، گوشت،

ص: ۱۳۵

میوه، سبزیجات، حبوبات، فروشنندگان گل و آجیل و شیرینی، فروشنندگان رنگ و پارچه و ده‌ها گروه دیگر، از جمله گروه‌هایی هستند که به طور مستقیم یا غیر مستقیم از فواید مادی حج بهره‌مند می‌شوند؛ برای نمونه به هنگام بازگشت زائران، بیشتر تالارها و رستوران‌های مواد غذایی از قبل رزرو شده است. مردم برای خرید گل و شیرینی یا نوشتن پلاکارد (پارچه‌نوشته) به این مغازه‌ها مراجعه می‌کنند. مراکز عرضه دام زنده در روز عید قربان شلوغ می‌شود. به یقین تمام این موارد از منافع حج است که در کاهش سطح بیکاری و فقر در جامعه مؤثر است.

۴. افزایش مهر و محبت در جامعه

اشاره

سفر حج و عمره به لحاظ معنوی و دینی نه تنها در روحیه حج‌گزار تأثیرگذار است، بلکه می‌تواند از جنبه روحی و اخلاقی بر روی افراد جامعه، به‌ویژه خانواده، اقوام و دوستان تأثیرگذار باشد و موجب افزایش مهر و محبت و کاهش کدورت‌ها شود.

الف) افزایش مهر و محبت در خانواده

حج‌گزار برای بهره‌مندی کامل از برکات سفر حج یا عمره لازم است به کلیه مسائل جانبی نیز توجه کامل داشته باشد. یکی از این مسائل، کسب رضایت از افراد خانواده است. برای این منظور، باید به دلجویی و کسب

ص: ۱۳۶

حلالیت از افراد خانواده بردارد. همچنین سعی کند نیازمندی‌های خانواده را به گونه‌ای تأمین کند که در طول سفر حج او، دچار مشکلات شدیدی نشوند. با آوردن هدیه یا سوغات نیز، موجب افزایش صمیمیت در بین افراد خانواده شود. سوغات سفر در این میان به اندازه‌ای مؤثر است که از مستحبات سفر است؛ چنان که امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«هَدِيَّةُ الْحَجِّ مِنَ الْحَجِّ» (۱)؛ «هدیه‌ه حج جزو [مخارج] حج است».

البته باید توجه داشت که تهیه سوغات نباید حاجیان را از وظایف و اعمال باز دارد و به جای حضور در حرمین شریفین، بیشترین وقت خود را در خیابان‌ها و بازار سپری کنند و به دلیل خستگی از توفیق عبادت محروم شوند.

از سوی دیگر، حج گزار پس از بازگشت از سفر حج یا عمره، منزلت و شخصیتی دیگر خواهد داشت. خانواده و اقوام برای او احترام خاصی خواهند داشت، بدان شرط که احترام خود را حفظ و قدر و منزلت خود را بشناسد و با رفتار مناسب موجب افزایش مهر و محبت میان خانواده شود.

ب) افزایش مهر و محبت میان اقوام

حج گزار یا عمره گزار پیش از سفر، از اقوام، دوستان و آشنایان دلجویی می‌کند یا حلالیت می‌طلبد. اگر کسی از

۱- من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۲۵.

ص: ۱۳۷

او ناراحت است به دیدارش می‌شتابد. به هر حال، سعی می‌شود، کدورت و دلگیری باقی نماند. بسیاری از خواهران و برادران یا اقوامی که سال‌ها از یکدیگر دلگیرند و کوچک‌ترین رفت و آمدی ندارند. ولی حج یا عمره بهانه‌ای می‌شود که تیره‌گی‌ها و آلودگی‌ها در زلال جاری حج یا عمره شست‌وشو و پاک شده، تبدیل به آشتی و محبت شود. در حقیقت افراد بشر به دلیل اجتماعی بودن در زندگی شخصی و اجتماعی خود گرفتار تضادها و مشکلاتی می‌شوند که نتیجه آن رنجش و نارضایتی دیگران است. ولی سفر حج یا عمره فرصتی را پیش می‌آورد تا احساسات انسان تحریک شود و از خطای یکدیگر گذشت کنند و به همدیگر نزدیک و مهربان شوند.

به تعبیر دیگر، در فرصت حج یا عمره زمینه بهتری برای خالی کردن دل از کینه و کدورت است. به‌طور مسلم، اگر ظرفیت پر شده دل از کینه خالی شود، جای بیشتری برای ذخیره معرفت و عشق به حق فراهم خواهد آمد. البته برخی اوقات شیطان مانع ایجاد کرده، انسان را وسوسه می‌کند که اگر نزد دیگران برود و حلالیت بطلبد، خود را کوچک کرده است. ولی باید توجه داشت خودشکنی و پرهیز از کبر و غرور، زمینه‌ساز پاکی از گناه

ص: ۱۳۸

و آمرزش است. اگر حاجی خودشکنی را پیش از سفر آغاز نکنند بهره لازم را نخواهد برد. امام صادق علیه السلام در این باره می‌فرماید:

مَنْ أَمَّ هَذَا الْبَيْتَ حَاجًّا أَوْ مُعْتَمِرًا مُبْرَأً مِنَ الْكِبَرِ رَجَعَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَهَيْئَةِ يَوْمٍ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ. (۱)

کسی که برای حج یا عمره قصد این خانه کند، درحالی که از خودپسندی بری و دور باشد، همانند روزی که از مادر متولد گردیده، از گناهان پاک می‌شود.

عوامل آسیب‌ساز به اهداف اجتماعی حج

اشاره

رسول گرامی اسلام (ص) در حدیثی می‌فرماید:

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَكُونُ حَجُّ الْمُلُوكِ نُزْهَةً وَ حَجُّ الْأَغْنِيَاءِ تِجَارَةً وَ حَجُّ الْمَسَاكِينِ مَسْأَلَةً. (۲)

زمانی بر مردم فرا می‌رسد که زمامداران برای تفریح و تفرج و توانگران برای کسب و تجارت و نیازمندان برای [رفع] خواسته‌ها به حج می‌روند.

این حدیث ارزشمند بیانگر این نکته مهم است که مسلمانان نباید با انگیزه‌ای غیر الهی به حج یا عمره اقدام کنند. با کمال تأسف با تمام منافع و آثاری که حج و عمره از سطح ملّی و بین‌المللی دارد، حج و عمره برای افراد یا

۱- کافی، ج ۴، ص ۲۵۲.

۲- وسائل الشیعه، ج ۸، ص ۴۱.

ص: ۱۳۹

گروه‌هایی در سطح کشوری، وسیله‌ای برای کسب اعتبار اجتماعی، تجارت یا تفریح و خوشگذرانی شده است. این گونه افراد و گروه‌ها آگاهانه یا ناآگاهانه، خواسته یا ناخواسته با سوء استفاده از جایگاه و موقعیت اجتماعی خود، مانع از محقق شدن اهداف الهی و اجتماعی حج می‌شوند.

به یقین این گونه افراد و گروه‌ها نه تنها از اهداف معنوی و اجتماعی حج یا عمره بهره‌مند نمی‌شوند، بلکه باعث ترویج فرهنگ نادرستی در سطح جامعه می‌شوند که می‌تواند زمینه‌ساز آسیب‌های جدی به اهداف الهی و معنوی حج یا عمره شود. در ادامه به شرح این عوامل آسیب‌زای اجتماعی پرداخته می‌شود.

۱. فخرفروشی برای کسب منزلت اجتماعی

در سال‌های اخیر با کمال تأسف حج و عمره برای عده‌ای عاملی برای بزرگی و وسیله‌ای برای اعتبار اجتماعی شده است. به گونه‌ای که این گونه افراد، با حضور مکرر در مراسم حج و عمره، نه تنها عرصه را برای دیگران تنگ، بلکه به آن تفاخر نیز می‌کنند. شگفت اینکه برخی از این افراد، مراسم جشن برگشت (ولیمه) را در تالارها و رستوران‌های باشکوه و مجلل برگزار می‌کنند. از اقوام، دوستان و آشنایان، آنان که

ص: ۱۴۰

توانگرند، هدیه‌های قابل ملاحظه‌ای می‌آورند و آنان که نتوانسته‌اند یا نداشته‌اند که هدیه مناسبی تهیه کنند، شرمنده و خجالت‌زده می‌شوند. گاه مشاهده می‌شود ده‌ها پارچه‌نوشته، بیره‌های گران‌قیمت سر در منزل و تالار نصب می‌شود. ورودی حاجی را فرش می‌کنند و اطراف آن را گل می‌چینند. کوچه و خیابان را چراغانی می‌کنند. مداح‌ها یا شخصیت‌های معروف را به مجلس خود دعوت می‌کنند یا برای تفاخر بیشتر چندین چمدان اجناس رنگارنگ برای هدیه یا خودنمایی وارد می‌کنند و . . .

البته بخشی از این رفتارها شاید مربوط به اطرافیان حج‌گزار باشد که آگاهانه یا ناآگاهانه دست به این اقدامات می‌زنند، ولی حاجی اگر خود توجیه باشد، قبل از سفر به خانه خدا، می‌تواند پیش‌بینی کند و سفارش‌های لازم را برای به حداقل رساندن این تشریفات انجام دهد.

به هر حال، این گونه تشریفات و به‌جا آوردن مکرر حج و عمره برای فخرفروشی و منزلت‌طلبی چیزی نیست که با روح حج یا عمره سازگار باشد؛ زیرا یکی از اهداف ارزشمند حج از بین رفتن منیت‌ها و همراه شدن با اجتماع است.

این گونه افراد باید به فرمایش امام صادق علیه السلام توجه داشته باشند که حضرت می‌فرماید:

الْحَجُّ حَجَّانٍ: حَجٌّ لِّلَّهِ وَ حَجٌّ لِّلنَّاسِ، فَمَنْ حَجَّ لِّلَّهِ

ص: ۱۴۱

كَانَ ثَوَابُهُ عَلَى اللَّهِ الْجَنَّةَ، وَ مَنْ حَجَّ لِلنَّاسِ ثَوَابُهُ عَلَى النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (۱)

حج دو گونه است؛ حج برای خدا و حج برای مردم. پس آن کس که برای خدا حج گزارد، از خداوند پاداش بهشت گیرد و آن کس که برای مردم حج به جای آورد، پاداش آن در روز قیامت با مردم است!

۲- آلوده کردن حج به منافع دنیوی

هدف اصلی و علت غایی هر عبادت، همانا توجه به خدا، طلب رضای او و تحصیل آخرت است که مقصد آفرینش انسان را تشکیل می‌دهد. از این رو مقصد اساسی را نباید با اغراض دنیوی و اهداف مادی، کم‌رنگ ساخت. فریضه عبادی حج نیز از این قاعده مستثنی نیست؛ چنان که قرآن کریم می‌فرماید:

(وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ) (آل عمران: ۹۷)

و برای خدا بر مردم واجب است که آهنگ خانه [او] کنند.

طبق این آیه مبارکه، اگر حج با هدف معنوی و به قصد تقرب الهی انجام نگیرد، ارزشمند نخواهد بود و به یقین تأثیر معنوی و اجتماعی چندانی هم نخواهد داشت. با توجه به بی‌ارزشی حج با هدف مادی، متأسفانه عده‌ای،

۱- وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۰۹؛ ثواب الاعمال، ابن بابویه شیخ صدوق، ص ۱۶.

ص: ۱۴۲

حج و عمره را با منافع دنیوی آلوده کرده‌اند. گاهی این گونه افراد، روایت‌های اقتصادی وارد شده درباره منافع اقتصادی حج را در طول سفر بهانه قرار می‌دهند. وقت و بی‌وقت با حضور در بازارهای پر زرق و برق مکه و مدینه به دنبال منافع اقتصادی و کسب و تجارت می‌روند و به حیثیت حجاج ایرانی و آبروی کشور آسیب می‌رسانند.

البته تجارت و کسب در سفر، خود عاملی برای برگزاری فریضه حج و تأمین معاش گروهی از زائران است. گروهی که اگر کسب و تجارت نکنند، قادر به تأمین مخارج خود نیستند. از این رو به این گروه از زائران اجازه داده می‌شود که تجارت را وسیله‌ای برای کسب توانایی مالی قرار دهند تا در کنگره حج حضور یابند و به شکوه اجتماع مسلمانان بیفزایند. همچنین برای کسانی که روزی‌شان از طریق حج تأمین می‌شود، مانعی ندارد که هم درآمدی کسب کنند و هم مناسک حج را به‌جای آورند؛ چنان‌که وقتی کسی از امام صادق علیه السلام می‌پرسد: «اگر کسی به قصد تجارت رهسپار مکه شود یا شتران خود را کرایه دهد، آیا حج او ناقص است یا تمام؟» حضرت پاسخ می‌دهند: «مانعی ندارد، حج او تمام است» (۱).

بنابراین اهداف اقتصادی حج، مقدمه‌ای برای رسیدن

۱- وسایل الشیعه، ج ۱۱، ص ۴۰.

ص: ۱۴۳

به اهداف متعالی حج است؛ به تعبیر دیگر، ذکر و طلب آخرت اصل است و کسب روزی، فرع آن است. حاجی باید بداند «حج و عمره دو بازار از بازارهای آخرت است». (۱) نه بازار دنیا! از این رو بر حاجی حیث است پس از عمری انتظار که خداوند توفیق حج یا عمره را به او عطا کرده است، نداند در کدام جایگاه قرار گرفته است و فرصت اندک حج را به جای حضور در مسجدالحرام و مسجدالنبی (بازارهای آخرت) در بازار دنیا سپری کند و از آموزه‌های معنوی و اجتماعی حج محروم شود. باید حاجی بداند که:

طواف کعبه عشق از کسی درست آید
که دیده، زمزم او گشت و دل، مقام خلیل

۳. برگزاری حج و عمره برای سیاحت و تفریح

یکی دیگر از عوامل آسیب‌زای اجتماعی که با اهداف الهی حج مغایر است، حج‌گزاری و عمره‌گزاری برای سیاحت، تفریح و خوش‌گذرانی است. به‌ویژه این عامل آسیب‌زا، در سفر عمره به دلیل فراهم بودن امکانات، مسکن، تغذیه مناسب و نیروی خدمه مخلص که شبانه‌روز با جان و دل در خدمت زائران هستند، بیشتر مشاهده

۱- «الحج والعمرة سوقان من اسواق الآخرة»؛ من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۱۴۲.

ص: ۱۴۴

می‌شود. این گروه از زائران در طول سفر همواره در پی مسکن بهتر، غذای لذیذتر، خواب بیشتر و خرید ارزان‌ترند و در این سفر به آنان چنان خوش می‌گذرد که از فیض حضور بیشتر در حرمین شریفین، به‌ویژه از سحرهای پر فضیلت مکه و مدینه محروم می‌شوند. به‌طور معمول، به بازار می‌روند و به خرید کردن برای خود، دوستان و آشنایان سرگرم می‌شوند. به سراغ فروشگاه‌های لوکس می‌روند و با کیسه‌های مملو از اجناس خریده شده به هتل باز می‌گردند. برای دریافت خدمات بهتر و بیشتر همواره با نیروهای ثابت هتل، طلبکارانه برخورد می‌کنند. غافل از اینکه حج و عمره فرصت تن‌آسایی و تن‌پروری نیست، بلکه فرصتی برای خودسازی فردی و اجتماعی است.

البته از دیدگاه اسلام، سیر و سفر با انگیزه‌های الهی و عقلانی، از جمله عبرت‌گیری از ملت‌های گذشته، آشنایی با زندگی پیشینیان، شناخت جلوه‌های خدا در روی زمین، پرورش اندیشه، امری پسندیده است؛ چنان‌که در آیات متعدد قرآن مجید نیز به آنها اشاره شده است؛ از جمله در سوره حج آمده است:

(أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا) (حج: ۴۶)

آیا آنان در زمین سیر نکرده‌اند تا دل‌هایی داشته

ص: ۱۴۵

باشند که [حقیقت را] با آن درک کنند یا گوش‌هایی که با آن [ندای حق را] بشنوند.

آری، گردشگری معنوی، دل انسان را روشن، چشم‌ها را بینا و گوش‌ها را شنوا می‌کند. از سستی و رکود می‌رهاند و به رشد و شکوفایی فکری و پرورش اندیشه‌ها و تقویت جنبه عقلانی انسان می‌انجامد. حج‌گزار، باید به سیر و سفری بپردازد که دارای اهداف الهی باشد نه برای تن‌آسایی و خوش‌گذرانی؛ آن هم در سفر حج و عمره که تقرب به خدا، انقطاع از دنیا، پرواز در ملکوت، بریدن از دنیا و توجه به آخرت در تار و پود آن تعبیه شده است.

۴. امتیاز طلبی خواص

همان‌گونه که در مبحث آموزه‌های اجتماعی حج بیان شد، حج و عمره، یک زندگی اجتماعی بدون فاصله یا کم فاصله است. شارع مقدس اسلام وضعیت حج‌گزاری را به گونه‌ای قرار داده است که همه گروه‌های اجتماعی، فارغ از مشخصه‌های خود، اعمال حج را در فرصت اندک آن، به گونه‌ای انجام دهند که هیچ نشانه‌ای از تبعیض وجود نداشته باشد. ولی متأسفانه عده‌ای (خواص) آگاهانه یا ناآگاهانه، خواسته یا ناخواسته با رفتارهای امتیازطلبانه خود، مانع تحقق این آرمان الهی می‌شوند. درحالی که همین خواص در درمان بیماری امتیازطلبی، نقش اساسی

ص: ۱۴۶

دارند. آنان می‌توانند با پرهیز از رفتارهای امتیازطلبانه و تشویق دیگران در تحقق این هدف الهی بسیار مؤثر باشند. مرحوم بهشتی از امتیازطلبی خواص در حج خاطره‌ای نقل می‌کند که شنیدنی است. ایشان می‌نویسد:

وقتی وارد جدّه شدم، قرار بود با رفقای باشیم که اصل پرهیز از امتیازطلبی را رعایت می‌کردند، ولی این اتفاق نیفتاد. از این رو، به کاروانی ملحق شدیم که مدیر گروه آن ضمن گفت‌وگویی محبت‌آمیز گفت: «ما می‌توانیم با امکاناتی که در اختیار داریم، برای شما و همراهانتان چنین و چنان کنیم». به ایشان گفتم: «من به حج آمده‌ام، یعنی به سفری آمده‌ام که می‌خواهم بیماری امتیازطلبی را در وجودم معالجه کنم!» سپس دلیل پیوستن به کاروان را نیز برای او شرح دادم و گفتم: «اگر می‌خواهی خدمتی به حاجی انجام دهی، سعی کن او را راهنمایی کنی که اعمال خود را به درستی انجام دهد و مکان‌هایی را ببیند که لازم است، چه بسا که دیگر توفیق زیارت و حج نصیب او نشود. اما بزرگ‌ترین محبت در حق ما این است که برای ما امتیازی قائل نشوید!». (۱)

در هر حال، نمایش این گونه رفتارهای تبعیض‌آمیز از سوی افراد، به‌ویژه خواص جامعه، افزون بر اینکه با اهداف اجتماعی حج مغایر است، موجب کم‌اثر شدن

۱- حج در قرآن، صص ۷۰ و ۷۱ بازنویسی شده .

ص: ۱۴۷

آموزه‌های اجتماعی حج روی حج گزاران می‌شود. از همه مهم‌تر نارضایتی پروردگار متعال را نیز در پی خواهد داشت. البته بعضی اوقات در سفر حج مردم به برخی از خواص احترام می‌کنند، بدون اینکه او خود خواستار آن باشد که این دیگر امتیاز طلبی نیست؛ برای نمونه، درباره امام سجاد علیه السلام چنین نقل شده است:

در دوره ولایت عهدی «هشام بن عبدالملک» در سالی که امام سجاد علیه السلام در مناسک حج حضور یافته بود، هشام نیز حضور داشت. هشام بعد از طواف کعبه هر اندازه که سعی کرد طبق آداب، خود را به حَجْرالاسود برساند و آن را لمس کند، میسر نشد؛ زیرا همه مردم یک نوع لباس پوشیده بودند، یک نوع سخن که ذکر خدا بود به زبان داشتند، یک نوع عمل انجام می‌دادند و چنان غرق در احساسات پاک خود بودند که نمی‌توانستند درباره شخصیت دنیایی هشام و مقام اجتماعی او بیندیشند. افراد و اشخاصی هم که از شام با خود به همراه آورده بود تا حرمت او را حفظ کنند، در مقابل اُبهت و عظمت معنوی حج، ناچیز به نظر می‌رسید. هشام ناگزیر برگشت و در جایگاهی که برای او ساخته بودند مستقر شد و به مردم نگاه می‌کرد. در این میان امام سجاد علیه السلام، درحالی که چهره پرهیزکاری در او نمایان بود و مانند همه یک جامه ساده بر تن داشت در میان سیل جمعیت ظاهر شد. ابتدا به طواف کعبه پرداخت سپس با چهره‌ای آرام و

ص: ۱۴۸

قدم‌هایی مطمئن به طرف حجرالاسود آمد. جمعیت با همه ازدحامی که بود، همین که حضرت را دیدند، فوراً کوچه دادند و حضرت خود را به حجرالاسود نزدیک ساخت. شامیان که این منظره را دیدند و قبلاً دیده بودند که مقام ولایت‌عهد با آن اهمیت و طمطراق موفق نشده بود که خود را به حجرالاسود نزدیک کند، غرق در تعجب گشتند. (۱)

آری، گاهی در سفر حج، مقام معنوی خواص، خود برانگیزنده احترام مردم است، ولی خواص، خود باید سعی کنند در طول سفر حج به دنبال امتیاز طلبی نباشند. حتی سعی کنند تا حد ممکن با افراد ناشناسی سفر کنند که ایشان را نشناسند تا او هم بتواند به دیگران خدمتی کند، منیت‌های خود را فرو ریزد و اجر بیشتری از سفر حج ببرد. بهتر است در این زمینه به امام سجاد علیه السلام اقتدا کرد، چنان که درباره آن بزرگوار نوشته‌اند:

در سفر حجی به‌طور ناشناس وارد کاروانی شد که افراد کاروان او را نمی‌شناختند. حضرت در طول سفر با نشاط و چابکی خاصی مشغول خدمت و رسیدگی به امور زائران شد، بدون اینکه از او درخواست کمکی کنند. در بین راه فرد تازه واردی به کاروان، امام را شناخت. از کاروانیان پرسید: «این شخصی را

۱- داستان راستان ۲ جلدی، مرتضی مطهری، صص ۱۱۳ و ۱۱۴ با اندکی تلخیص به نقل از بحارالانوار، ج ۱۱، ص ۳۶.

ص: ۱۴۹

که مشغول خدمت به شماست می‌شناسید؟» گفتند: «نه، او را نمی‌شناسیم». مرد گفت: «معلوم است که نمی‌شناسید. اگر می‌شناختید، چنین گستاخی نسبت به او نداشتید». او امام سجاد علیه السلام را به کاروانیان معرفی می‌کند، جمعیت آشفته شده، برای معذرت‌خواهی و دست و پابوسی خدمت امام می‌رسند و گله می‌کنند که این چه کاری است که ایشان با آنان کرده است؟ ممکن بود آنان جسارتی نسبت به او بکنند و مرتکب گناهی بشوند. امام در پاسخ می‌فرماید: «من به عمد شما را که مرا نمی‌شناختید برای همسفری برگزیدم؛ زیرا گاهی با کسانی که مرا می‌شناسند مسافرت می‌کنم، آنها به احترام رسول خدا (ص) به من مهربانی می‌کنند و نمی‌گذارند که من عهده‌دار خدمتی بشوم. از این رو تمایل دارم همسفرانی انتخاب کنم که مرا نمی‌شناسند و از معرفی خودم هم خودداری می‌کنم تا بتوانم به سعادت خدمت رفقا نایل شوم» (۱).

۵. وارد کردن انبوه کالاهاى خارجی

وارد کردن انبوه کالاهاى خارجی به وسیله زائران ایرانی، از جمله مشکلات اجتماعی سفرهای حج و عمره است که هر ساله از نظر اقتصادی (خروج ارز) و حمل و

۱- داستان راستان ۲ جلدی، صص ۳۶ و ۳۷ با اندکی تغییر به نقل از بحارالانوار، ج ۱۱، ص ۲۱.

ص: ۱۵۰

نقل، مشکلاتی را برای کشور ایجاد می‌کند؛ به گونه‌ای که هر ساله ناوگان هوایی کشور که وظیفه حمل و نقل زائران حج را به عهده دارد، به جای سرویس دهی بهتر به ایشان، باید بارهای اضافی زائران را به داخل کشور حمل کند. حال اگر این کالاها مرغوبیت و کیفیت مطلوبی داشته باشند و کمکی به کمبود کالا- در داخل کشور بکنند، حرفی نیست، ولی با کمال تعجب، بیشتر کالاهایی که زائران به کشور وارد می‌کنند، کالاهای بی کیفیت خارجی‌اند که امکان تولید و عرضه مطلوب‌تر آن با قیمت مناسب در داخل کشور وجود دارد. ولی هر ساله زائران ایرانی به جای حمایت از صنایع داخلی و رونق فعالیت‌های اقتصادی کشور، میلیاردها ریال ارز را به جیب شرکت‌های خارجی می‌ریزند.

متأسفانه هم‌وطنان زائر، به اندازه‌ای در خرید کالاهای خارجی زیاده‌روی می‌کنند که بیشتر فروشندگان بازارهای مکه و مدینه به زبان فارسی مسلط شده‌اند یا هر جا که جمعی از ایرانیان به طور موقت مستقر می‌شوند، سریعاً عده‌ای دست‌فروش، بازار متحرکی را پیرامون آنان تشکیل می‌دهند.

به هر حال، خرید بیش از اندازه کالا آن هم کالاهای بی کیفیت خارجی به هیچ وجه شایسته زائر ایرانی نیست. زائری که هدفش زیارت خانه خدا، انجام دادن مناسک

ص: ۱۵۱

حج و کمک به تحقق اهداف اجتماعی حج است؛ زیرا نه تنها زمینه‌ساز خروج بیش از اندازه ارز و ایجاد مشکلات برای ناوگان هوایی کشور می‌شود، بلکه مناسب با شخصیت حاجی و حیثیت کشور هم نیست. بارها مشاهده شده است که زائران خارجی و مأموران عربستان به تمسخر به این کالاها و رفتار حاجی می‌نگرند و حتی خود انسان بی‌اختیار به یاد شعر شیخ بهایی می‌افتد که چنین سرود:

مقصود من از کعبه و بتخانه تویی تو

مقصود تویی، کعبه و بتخانه بهانه

حاجی به ره کعبه و من طالب دیدار

او خانه همی جوید و من صاحب خانه(۱)

نکته پایانی فصل

بر سیاست‌گذاران، مدیران و برنامه‌ریزان امور حج و زیارت لازم است تا ضمن توجه به آثار و منافع اجتماعی حج در سطح ملی، از عوامل آسیب‌ساز به سیمای زیبای حج و اهداف اجتماعی آن غافل نباشند. می‌طلبند آن بزرگواران با تجربه چندین ساله، مهندسی فرهنگی دقیق‌تری نسبت به گذشته داشته باشند و در پیشگیری از عوامل آسیب‌ساز بیشتر تلاش کنند. در این

۱- زندگینامه شاعران ایران، لیلا صوفی، ص ۲۰.

ص: ۱۵۲

زمینه، توسعه فعالیت‌های فرهنگی و به‌کارگیری نیروهای فرهنگی فعال و خلاق با ابزارهای باورنده و انگیزاننده بسیار کارساز خواهد بود؛ زیرا موجب رشد و بالندگی معنوی و اجتماعی بیشتر در امور حج و عمره خواهد شد. البته در سال‌های اخیر اقدامات شایسته‌ای انجام گرفته است، ولی کافی نیست!

ص: ۱۵۳

کتابنامه

* قرآن کریم

* نهج البلاغه، برگردان: محمد دشتی، چاپ سوم، قم، لقمان، ۱۳۶۹ه. ش.

۱. ابراهیم خلیل مؤسس ام القری، عبدالله جوادی آملی، فصلنامه میقات حج، شماره ۶۵.

۲. ابعاد حج در قرآن (۲)، ناصر شکریان، فصلنامه میقات حج، شماره ۵۸.

۳. ابعاد سیاسی و اجتماعی حج، محمد تقی رهبر، چ ۲، تهران، مشعر، ۱۳۸۱.

۴. اتحادیه اُمت اسلام در پی آمد ساختار جهان‌شمولی، حمید مولانا، فصلنامه تقریب، چاپ اول، سال اول، ۱۳۸۲ه. ش.

۵. احتجاج، به کوشش: بهادری و هادی، ابی منصور طبرسی، چاپ دوم، تهران، اُسوه، ۱۴۱۶ه. ق.

۶. الارکان الاربعه، ابوالحسن ندوی.

۷. اسلام صراط مستقیم، کنت مورگان، برگردان: بحرالعلومی و دیگران، چاپ دوم، تبریز، چاپخانه شفق، با همکاری انتشارات

فرانکلین، ۱۳۴۴ه. ش.

ص: ۱۵۴

۸. اهداف اجتماعی و اقتصادی کنگره حج، اسماعیل اولیایی، فصلنامه میقات حج، شماره ۲۷.
۹. بحار الانوار، محمدباقر مجلسی، چاپ سوم، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ه. ق.
۱۰. پدیده حج از دیدگاه جامعه شناختی، حسن ضیقه و موسی دانش، در فصلنامه میقات، شماره ۳۸.
۱۱. تحلیلی از مناسک حج، علی شریعتی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۰ ه. ش.
۱۲. ترجمه تفسیر المیزان، محمدحسین طباطبایی، چاپ سوم، بنیاد فرهنگی علامه طباطبایی، ۱۳۷۶ ه. ش.
۱۳. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، چ پنجم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۹ ه. ش.
۱۴. تفسیر نور، محسن قرائتی، چاپ اول، تهران، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۶ ه. ش.
۱۵. تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۱۲ ه. ق.
۱۶. جرعه‌ای از بیکران زمزم، عبدالله جوادی آملی، چاپ دوم، تهران، مشعر، ۱۳۷۵ ه. ش.
۱۷. جرعه‌ای از صهبای حج، عبدالله جوادی آملی، چاپ هفتم، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۸ ه. ش.
۱۸. حج در قرآن، محمدحسین بهشتی، چاپ اول، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۶ ه. ش.
۱۹. داستان راستان، مرتضی مطهری، چاپ بیست و هشتم، تهران، صدرا، ۱۳۸۷ ه. ش.

ص: ۱۵۵

۲۰. دایرة المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، علیرضا شایان مهر، چاپ اول، تهران، کیهان، ۱۳۷۷ه. ش.
۲۱. ره توشه مبلغ، محمدتقی رهبر، چاپ اول، قم، دارالحدیث، ۱۳۷۸ه. ش.
۲۲. زندگینامه شاعران ایران، لیلا صوفی، چاپ دهم، تهران، جاجرمی، ۱۳۸۲ه. ش.
۲۳. سفرنامه حج، لطف الله صافی گلپایگانی، چاپ سوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ه. ش.
۲۴. صحیفه نور، روح الله موسوی خمینی، چاپ بیستم، تهران، شرکت سهامی انتشار.
۲۵. الطریق الی مکة، محمد اسد، دارالعلم للملایین.
۲۶. علل الشرایع، ابوجعفر ابن بابویه، قم، انتشارات داوری.
۲۷. عیون اخبار الرضا، ابوجعفر ابن بابویه، تهران، نشر صدوق، ۱۳۷۲ه. ش.
۲۸. فردوس الاعلی، محمدحسین کاشف الغطاء، به کوشش: شهید محمدعلی قاضی طباطبایی، تبریز، مطبعه رضایی، ۱۳۷۲ه. ش.
۲۹. فرهنگ صبا، محمد بهشتی، چاپ اول، تهران، آرمان، ۱۳۷۱ه. ش.
۳۰. کافی، محمد بن یعقوب کلینی، برگردان: مصطفوی، چاپ اول، تهران، وفا، ۱۳۸۲ه. ش.
۳۱. کافی، محمد بن یعقوب کلینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۰ه. ش.

ص: ۱۵۶

۳۲. کنگره اسلامی حج، علی غفوری، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۳ ه. ش.
۳۳. گزیده راهنمای انسانیت، جعفر سبحانی، چاپ اول، تهران، مشعر، ۱۳۸۶ ه. ش.
۳۴. گزیده‌ای از یادداشت‌های حج، مرتضی مطهری، چاپ اول، تهران، صدرا، ۱۳۸۰ ه. ش.
۳۵. مجمع البیان، فضل بن حسن طبرسی، چاپ دوم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۴۰۸ ه. ق.
۳۶. مستدرک الوسایل، میرزا حسین نوری، بیروت، چاپ دوم، مؤسسه آل البیت، ۱۴۰۸ ه. ق.
۳۷. معارف حج در نگاه کاشف الغطاء، سیدجواد ورعی، در فصلنامه میقات حج، شماره ۶۵.
۳۸. مقدمه کتاب مناسک حج و عمره، محمدسعید رمضان بطویبی.
۳۹. من لایحضره الفقیه، ابو جعفر ابن بابویه، بیروت، دارالتعارف، ۱۴۱۱ ه. ق.
۴۰. میعاد با ابراهیم، علی شریعتی، چاپ چهارم، تهران، آگاه، ۱۳۸۷ ه. ش.
۴۱. نهج الفصاحه (راهنمای انسانیت)، فرید تنکابنی، چاپ دوازدهم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۳ ه. ش.
۴۲. وسایل الشیعه، محمدحسن حر عاملی، قم، آل البیت، ۱۴۱۲ ه. ق.

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیفزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...

ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند

مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش‌ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
 ی) برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه عموم و دوره‌های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال
 دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی / مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان
 تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶
 وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:
www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-(۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور
 کاربران (۰۳۱۱)۲۳۳۳۰۴۵

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده ولی
 جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح‌های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل
 و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق
 روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایند انشاءالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۶۲۱-۰۰۰۰
 به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید
 ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنت غیبت ما، او را از ما جدا کرده
 است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار
 شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است،
 هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی
 اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از
 پیروان ما را دارد، اما تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را بدان، نگاه می‌دارد و با حجت‌های خدای متعال،
 خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی
 همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش
 از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند
 آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گامگاه

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

